

HOW SUMMER EATS

BY
JIM
MORRIS

2.

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1979. 2. szám.

TARTALOM

	Oldal
<i>Andrásfalvy Bertalan: Óseink táncai</i>	3
KRÓNIKA	
Hajdú-Bihar megyei Levéltári Napok (<i>Mervó Zoltánné</i>)	8
Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron (<i>Dr. Tóth István</i>)	9
Helytörténeti gyűjtemény Leninvárosban (<i>Kriston Vizi József</i>)	11
Házsongárd (<i>Varga Domokos</i>)	12
A Kőrösi Csoma Társaság türkevei csoportja (<i>Hagymásy Sándor</i>)	30
ÉVFORDULÓINK	
A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájáról (<i>Vigh Károly</i>)	14
Nógrád megyei adalékok a Tanácsköztársaság közoktatási-közművelődési politikájához (<i>Leblancné Kelemen Mária</i>)	19
Emlékezés Bajza József 175. születésnapjára (<i>B. K.</i>)	22
SZAKKÖRÖK, BARÁTI KÖRÖK	
A lábodi honismereti szakkör (<i>Mike Györgyi</i>)	24
TERMÉS	
Húsvéti népszokások Alsóságról (<i>Zongor Ferenc</i>)	27
A sorshúzással történő sorozás emléke Cegléden (<i>Hidvégi Lajos</i>)	28
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
„Az iskola tetszett nekem...” (<i>Barsi Ernő</i>)	31
Gömör elfelejtett néprajzi írója: Komoróczy Miklós (<i>Kósa László</i>)	33
Baróti Szabó Dávid sírjára (<i>Dr. Szénássy Zoltán</i>)	37
Táncsics Mihály orvosa (<i>Újvári Ferenc</i>)	39
Magyarország régi katonai térképeinek helytörténeti hasznosítása (<i>N. Ipoly Márta</i>)	40
SZABAD FÓRUM	
Az Ezerjófú akció elé (<i>Morvay Péter</i>)	42
Költői verseny Erdélyi Józseffel (<i>Hegyesi János</i>)	45
A roskoványi honvédelem (<i>Dr. Dobay Sándor</i>)	46
Magyar népmesék az alsótagezatos iskolai nevelés szolgálatában (<i>Dr. Poór Jánosné</i>)	47
KÖNYVESPOLC	
Nógrád megyei honismereti kiadványok (<i>Csorba Csaba</i>)	48
Haza, Szülőföld, Nemzetiség (<i>Dobos László</i>)	52
Kórusművek két nyelven (<i>Sándor László</i>)	53
Gyomai tanulmányok (<i>Vörös Károly</i>)	54
Botka János: Egy tiszazugai falu, Csépa története (<i>Dr. Timaffy László</i>)	54
Urbán László: Demokratikus agrárszövetkezetek Szolnok megyében, 1945—1949 (<i>Gazdag István</i>)	55
Feuerné Tóth Rózsa: Reneszánsz építészet Magyarországon (<i>Dercsényi Balázs</i>)	57
Németh József: Zala megye műemlékei (<i>Dr. Guzsik Tamás</i>)	57

Szolnok megye néprajzi atlasza (<i>Barna Gábor</i>)	58
I. Sándor Ildikó: Pest megye néprajzi irodalma (<i>Kovács József László</i>)	59
Lussa—Vince—Temesi Lászlóné: Arborétumok Vas megyében (<i>Csoma Zsigmond</i>)	60
Dr. Zákonyi Ferenc: A gyöngyösi csárda (<i>Vörösmarty Géza</i>)	60

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Az 1978. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke	61
Felhívás a XXVII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra	61
Heves megyei fényképezési akció	64

KÉPEK

A Magyarság története képekben (3. kiad.) Gondolat, 1977, 592. oldaláról (B/2);
Vargyasi bútordíszítés — id. *Sütő Béla* (7); Palóc ivócsanak (26); Barcaufalusi
csempedisz (B/4)

MUNKATÁRSAINK

Andrásfalvy Bertalan dr., a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője,
Pécs — **Baja Kálmán dr.**, az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt jogtanácsosa, Bp. —
Barna Gábor dr., a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke Kelet-európai
Kutatócsoportjának tudományos kutatója, Debrecen — **Barsi Ernő dr.**, a Tanítóképző
Főiskola tanára, Győr — **Csoma Zsigmond**, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kertész-
muzeológusa, Bp. — **Csorba Csaba dr.**, a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa,
Bp. — **Dercsenyi Balázs**, az Országos Műemléki Felügyelőség tudományos dolgozója,
Bp. — **Dobay Sándor dr.** jogász, Eperjes — **Dobos László**, a HNF Országos Titkár-
ságának munkatársa, Bp. — **Gazdag István**, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár igazga-
tója, Debrecen — **Guzsik Tamás dr.**, a Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti
Intézetének adjunktusa, Bp. — **Hagymásy Sándor ny.** agronómus, Mezőtúr — **Hegyesi
János** paraszt író Füzesgyarmat — **Hidvégi Lajos ny.** tanár, Cegléd — **Kovács
József László dr.**, a Tanítóképző Főiskola docense, Zsámbék — **Kósa László dr.**,
az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos munkatársa, Bp. — **Kriston Vizi
József** helytörténeti gyűjteményvezető, Leninváros — **Leblancné Kelemen Mária**, a
Nógrád megyei Levéltár főlevéltárosa, Salgótarján — **Mervó Zoltánné**, a Hajdú-Bihar
megyei Levéltár csoportvezetője, Debrecen — **Mike Györgyi** ált. iskolai tanár, Lábod
— **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Nemesné
Ipoly Márta**, a Hadtörténeti Intézet Térképtárának tudományos munkatársa, Bp. —
Poór Jánosné dr. tanítónő, Hajdúböszörmény — **Sándor László**, a Gorkij Könyvtár ny.
igazgatója, Bp. — **Szénássy Zoltán dr.** gimnáziumi tanár, Komárom (Szlovákia) —
Timaffy László dr. ny. középiskolai tanár, Győr — **Tóth István dr.**, a Tanárképző Fő-
iskola ny. docense, Pécs — **Újvári Ferenc ny.** tanár, Güdöllő — **Varga Domokos** író,
Bp. — **Vigh Károly dr.**, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa, Bp. —
Vörös Károly dr., az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa,
Bp. — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony — **Zongor Ferenc ny.** iskolaigazgató, Cell-
dömök.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BELA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNE	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7672

Kiadja a Hazafias Népfőnt. A kiadásért felel: *Juhász Róbert*,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855
Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
79-7033 Somogy m. Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

Andrásfalvy Bertalan:

Őseink táncai¹

Találkozás, ritka találkozás ez: a színpad és a szaktudomány találkozása. Előadás és színpadi műsor egyszerre.

Minden találkozás — megalkuvás. Nem a művészet és a tudomány megalkuvása, mert a tudomány, ha művészetekkel foglalkozik, éppen a művészet rejtett, lényegi titkaiba kíván behatolni, nem semmisíti azt, nem ellentétes tehát vele. Tudományos igényű előadás — színpadi példázatokkal, vagy egy fiatal, merész célkitűzésű együttes műsora, tudományos lábjegyzetekkel.

A magyar népi táncokon alapuló táncművészeti mozgalom eddig is a tudományra támaszkodott, a több évtizedes múlttal rendelkező néprajzi gyűjtőmunkára és vizsgálatra. Az úgynevezett versenyeken, táncsoportok bemutatóin és vetélkedésén minden esetben fel is lángolt a vita arról, hogy egyesek szerint már eléggé ismerjük a táncainkat, nincs szükség már azok másolására, most már tovább kell lépünk, művészi szabadsággal új táncokat, táncjátékokat kell költenünk, új mondanivalóval és tartalommal. Mások szerint még addig sem jutottunk el, hogy hitelesen úgy táncoljunk, ahogy egykor valóban táncoltak, ahogy az egykor valóban „népi tánc” volt. Ők azt állítják, hogy most kezdjük csak igazán boncolgatni „titkos törvényit.” Ez a két tábor súlyosan és sokszor összezapott már. Nem kétséges, hogy mi hová tartozunk.

Az ellentmondás és a megalkuvás pedig itt van: *színpadra teszünk valamit, ami sohasem volt színpadon.* Előadunk mozdulatokat másoknak, amelyek sohasem nézőközönségnek születtek. Ez az egész népművészet és folklórizmus ellentmondása. Mert a népművészet nem hallgatóságnak, nézőknek, előadásra készült, s most mégis bemutatjuk őket a közönségnek. Ez az ellentmondás tesz minket próbára, ezzel küszködünk, itt keressük a legjobb megoldást.

Hagyományokat ébresztünk. A régész megássza a földet és a széttörött edények apró cserepeiből illesztgeti, ragasztja össze a régen volt kancsókat, korsókat; újra egymás mellé teszi azt, ami összetartozott egykor, s így idézi elének az eltűnt világot. A történész a levéltárban talál rá a korabeli írásokra. A tánckutató, a dalkutató hiába ás, hiába forgatja a feljegyzéseket: találhat adatot táncra, dalra, de a lényegét nem találja meg ott, mert a dal és a mozdulat elhangzik, néhány pillanatig, percig él, s már volt, nincs. Nem létezik addig, amíg valaki újra nem mozdulja, újra ajkára nem veszi. A filmfelvevőgéppel csak mintegy 50 éve dolgoznak a táncutatásban és 80 éve használnak a népdalgyűjtők hangrögzítőket. Mégis kereshetünk többszázéves mozdulatokat, elhangzott dalokat. Hogyan? A néphagyományban.

A mozdulatot régen látták, megtanulták és újra mozdulták, úgy ahogy megtanulták. A táncot — újra táncolták. A dalt — hallották és újra — dalolták; apáról fiúra, unokára, nemzedékeken át, mint a nyelvet, melyet édes anyanyelvünknek nevezünk. A nyelv, a dal, a mozdulat évszázadokon — nem egy esetben évezredek — át többlet és jobban megőrizhet eleinkből és eleinkről, mint a cserepek, az iratok, a csontok vagy az épületek romjai. Népi táncainkban, tánckincsünkben napjainkig együtt élt több száz év eredménye, divatja, újítása, egymás mellett. Akárcsak nyelvünkben a finnugor, török, latin, szláv, német szavak jól megférnek, akár egyetlen mondatban is. Úgy élnek együtt, hogy a beszélők erről nem is tudnak, csak a nyelvész boncolgatja, állapítja meg hitelt érdemlően e szavak eredetét, hovatartozását. A maga nyelvét őrző, beszélő magyarság bekapcsolódott az európai nemzetek közösségébe, s magában

¹ A pécsi Mecskek Együttes 1978. december 9-én a budapesti Egyetemi Színpadon lépett fel a *Hagyományaink Ébresztése* című sorozatban, amelyet Harlay O. Szabolcs szerkesztett. Andrásfalvy Bertalan ott elhangzott bevezetőjét rövidítve közöljük. (Szerk.)

az országban a más tájokról jött emberektől más nyelveket, új szavakat és fogalmakat hallhatott, vehetett át. Újra és újra választania kellett, mit önz meg, mit formál magához a körülötte alakuló világból. A döntés, a műveltség alakulása nem egységes a magyar nyelvterületen. Táncaink táji sokszínűsége e tájak sorsával, történelmi múltjával magyarázható csak meg. A források, erek, patakok, melyek néptáncaink tengerébe szakadnak, néha egészen távolról jönnek, nemcsak messze évezredekéből, hanem távoli népektől is. Őseink táncra, vagy a mi táncaincsünk, nemcsak az egyenesági felmenők körében nyomozandó. Aki már nyomozta saját őseit, tudja hogyan futnak szét az ősök a szlában mindenfelé, s vajon ki az közülük, aki nem mondhatja el József Attila szép szavaival: „Anyám kun volt, apám félig székely, félig román, vagy tan egészen az...”.

A színpadon elsőnek a moldvai magyarok, a csángók, közelebből a klézseiek táncát látták, ezzel táncaink legrégebbi rétegét érintették. Nem véletlen, hogy ez a magyar népcsoport őrzi népi műveltségünk legrégiesobb rétegét. Nem is volt könnyű kiasni. A mintegy százezer lelket számláló moldvai magyarság töredéke, 1945-46 óta Baranyában lakik: Egyházaskozáron, Mekényesen és Szárászon. A moldvai magyarok, a csángók, sajátos műveltségére a néprajzkutatók, népdalgyűjtők már régen felhívték. Kincseik moldvai felgyűjtésének nehézségei miatt az áttelepültek körében indult meg az alapos gyűjtőmunka, s akik csak megfordultak náluk, mind felhívták a figyelmüket hagyományaik megőrzésére, megbecsülésére is. Ezeknek köszönhető talán az is, hogy népi együttesük több évtizede fennáll, szép dalaikat egyre többen ismerik és éneklük az országban. De mit táncoltak a gyűjtők és a közönség előtti? Azt, amit a Moldva különböző részeiből Baranyába vetődöltek táncolni tudtak; azokat a divattáncokat, amelyeket mindnyájan megtanultak, egész Romániában táncoltak, amelyel a fiatalság szórakozott otthon, a városban lévő munkahelyén, idénymunkán stb. Az itteniek számára ezek mind különösek voltak, mint ahogy viseletüket is megcsodálták. A jobban hozzáértők erre is, arra is azt mondták: ez csak román, nem magyar. A táncokat illetően ebben nagyrészt igazuk is volt. Megtehetnénk ennek a próbáját: ha most összegyűjténénk az ország minden részéből néhány fiatalt, és megkérnénk őket, hogy táncoljanak együtt, azok is az országban mindenhol ismert, most divatosabbá lett táncokat táncolnák el, mert, hogy tudná egy borsodi a dunántúli verbunkot; vagy a dunántúli a legényest? De mindketten jól járnak a tangót, vagy a rock-and-roll-t. Nagyjából ezt tettek az egyházaskozári csángók is: táncolták a horá uniri-t, a szirbát, a hóra oficerelor-t. De ezzel nem elégedhettünk meg. Mászt kerestünk, mélyebbre kívántunk ázni, kerestük az öregek táncát. Az öregek általában nehezen vehetők rá a táncra, a tánc a fiataloké. Nemcsak azért nem tudták táncolni, mert öregek voltak, hanem azért sem, mert a klézsei régen másképp táncolt mint a lézpedi, a gajcsánai, másként mint a pusztainai. De a régi táncokról mégis hallottunk már valamit, a közük járt józsemű gyűjtők, elsősorban Martin György jóvoltából. Arra törekedtünk, hogy megtáncoltassuk és filmre vegyük az öregek táncát, talvanként, külön-külön. 1977. elején összerestük az egy faluból valókat, itt egy asszonyt, ott egy embert, aztán hozzávaló furulyást; rábeszeltük őket, hogy kedvünkért próbálnak még meg. Elkészült a film és a Mecsek táncosai tovább is kijártak, hogy lelopják Mártis György, Dávid Illésné lábáról a lapos magyarost, a kettést, az övest. De nemcsak a lábát nézték, hanem az egész embert, megtanulták magatartását, fegyelmét és méltóságát is, ami egész régi tánckincsünket jellemzi. En sok száz parasztember, dunántúli, tiszántúli, alföldi és erdélyi táncát láttam, de albánét, szerbét, románét is; hol a filmfelvevő készülék kereső ablakán át, hol mint közreműködő gyűjtő, s figyeltem a magatartásukat is. Nem a nevetés, nem a magakelletés, nem a zabolátlan tombolás, hanem a fegyelem volt a jellemző. A komolyság. (Lehet, itt a közönség soraiban ülnek táncosportvezetők, táncokdedvelők vagy táncosok, akik szeretnék volna felkiáltani a színpadra: „Mosolyogj! Rikolts! Mutasd, hogy táncolsz! Színpadon vagy, ebadda! Nem temetésen!” De ha ezt teszik — úgy ahogy azt mostanában a színpadon elvárják —, túlságosan is megakadtunk volna. A mértéket, a magatartást nem adhatjuk fel. Mi? Úgy akarjuk csinálni, ahogy megtanultuk, ahogy igaz. A motívumokat megköthetjük, színpadra rendezhetjük a térformákat, ebben követhetjük a színpad törvényeit, de a magatartásban nem!

Amit táncoltak, a középkor világát idézi. Csak a reneszánsz szemlélete, táncdivatja tűrhette el, hogy férfi nővel párosan táncoljon, hogy átkarolja és kiszakadjon a közösség láncaiból, hogy kialakulhassanak a páros táncok. A reneszánsz világa, szabadabb és egyre szabadosabb szemlélete csak vékony erecskéken szívároghatott ki az egykori magyar királyság határain, a Keleti Kárpátokon át Moldvába, mint ahogy

alig jutott be a török uralom alatt élő Balkánra, ahol a lánc- és körtáncok a mai napig is szinte egyeduralkodók a táncéletben. A kólók, hórák, orók táncvilága ez. Moldvában nem egy helyen még azt sem túrták el, hogy a lánc-táncban leány kezét legény fogja, vagy együtt daloljanak, évdőjenek a fonóban, mint néhány mérfölddel nyugatabbra a Székelyföldön. Lujzi-kalugárban még 20 évvel ezelőtt a megessett leány válára nyers marhabőrt terítettek és fekete vezeklő kereszttel kellett álljon a templom kapuja előtt, hogy a be- és kijövők megpökdössék. De az írni-olvasni nem tudó Anna asszony Lészpedről — sok szépséges ballada tudója — jobban ismerte a középkori legendák világát és a szentek történetét, mint a műtörténészek, akik megmutatták neki a Szépművészeti Múzeum XV—XVI. századi táblaképeit, pedig ő addig soha még ilyen képeket nem látott. Benne élt az egész középkori mártírológia, melyet édesanyjától és más idős bábáktól hallgatott, tanult el. Szigorú és kemény világ ez, amely a költészetben is megformálta a maga kérlelhetetlen erkölcsi törvényeit. A jól ismert Molnár Anna balladát számos változatban ismerjük, s csaknem mindegyiknek az a vége, hogy a tettét megbánó asszony katonaruhában visszatér, megszoportatja elhagyott gyermekét és bocsánatot kap urától. A csüngő változatban nem, az asszony halállal lakol hiűtlenségéért.

A sárközi leánytánc, a karikázó gyökerei évezredes múltba nyúlnak vissza. Öszszefogódzott lányok ünnepélyesen mozgó láncra vagy karikája óskori: mértánias díszítményeken is feltűnik a vésett ládákön, löportartókon. Nem is tánc ez, nem is nevezték annak, mert a tánc szó átvett szó a magyarban és elhomályosítja azt a tényt, hogy a zenére, dalra való ütemes mozgás sokféle tartalmú és jelentésű. A tánc nemcsak a vidám szórakozás eszköze lehet, hanem az ünnepélyes tiszteletadásé, a méltóságteljes mozgásban lett örömé is. Dávid király táncolt a frigyáda előtt és Spanyolországban gyermekek táncolnak a körmenetekben.

A sárközi karikázót tehát nem mondták táncnak. Részai: lépő, csárdás, futó.

A magyar tánc hagyomány régebbi rétegét kívántuk bemutatni, azt, amit a diadalmas csárdás mindenhol háttérbe szorított. Valóban, a csárdás zenéstől és lépéseivel együtt újabbkori, a múlt század közepén támadt fel, de műveltség területén a régít tagadó új nem úgy jut diadalra, hogy a régít megsemmisíti, hanem úgy, hogy beleépül, aztán magába szívja és átalakítja. Így kerül a lépő és a futó közé az új divat tánclépése, a csárdás.

Eredeti folyamatot tettünk tehát színpadra, nincs benne semmi táncköltői formázás, alakítgatás, szerkesztés. Nem könnyű út ez. Nem is sejtik, milyen nehéz volt megcsinálni a lépő sajátos 5/8-os lüktetését. A lépőkállamok különös ritmusára csak akkor figyelhettek fel a gyűjtők, amikor a dalolók körbe állva „léptek” is rá. De már csak az idősebbek tudták így a Sárközben.

Ez a lépő-csárdás-futó részből álló karikázó a játszón összegyűlt leányok és menyecskék táncra volt, főképpen a tavaszi, nyári vasárnap délutánokon. A múlt század végén még a templom előtt volt a játszó, a karikázás helye. Ez is ősi gyakorlat, a középkorban általános lehetett: énekes körtánc a falu központjában. A lassú rész tarthatott el a leghosszabb ideig, három, négy dallamra 10—14 verset is elénekeltek, ezt követte, ha két részből állott a rövid és fárasztó futó, ami után — pihenésképpen — újra léptek. A két rész közé — nyilván később, a múlt században — beékelődött a divatos csárdás-lépés a hozzá való csárdás nótával. Így ment ez akár órákig is, amíg a karéjt a párosan táncolni szándékozó legények szét nem szakították. A lépő mozgási iránya is szigorúan a nap járásával egyező. A körtáncok világa fölünk délre, a Balkánon van. Sokhelyütt a legutóbbi időkig is fennmaradt szertartásszerű hűsvéfi tánc formájában, legtöbb helyen hangszeres muzsikával párosulva. A Sárközben a karikázót csak dal kísérhette.

A lakócsai csizmás tánc. A férfiak körtáncra ritka a magyarban. Lakócsán horvátok laknak, akik kólójukba, körtáncukba sajátos magyar elemeket olvasztottak be: csizmaverést. Az átvételt pontosan nyomon követni nehéz lenne, mert éppen a szomszédos magyar területeken ehhez hasonló ugrós vagy verbunk táncban nemigen ütök a csizmát — állapítja meg a lakócsai táncokat alaposan kutató *Borbély Jolán*. A kölcsönhatás sajátos formákat éltehet, erősíthet meg, óvhat meg a kizusztulástól.

Az együttes zenekara gyimesi „féloláhost”, „lassú magyarost” és „sebes magyarost” játszott. Hegedű és gardon szólt. A gardon csellószerű hangszer, amelyet nem vonóval húznak, hanem bottal ütnek dobszerűen. A részaránytalan osztású úton ismét délre mutat, ezt a lüktelést követi a táncos mozgása is.

A gyimesi csánkóság az egyetlen magyar népcsoport, amely állandó lakhelyével elérte az 1000 méter tengerszint feletti magasságot. Valószínű elég későn, a XVIII. szá-

zadban népesült csak be Moldva felől érkező csángókkal ez a vidék. A magas hegy-
ségben ők elsősorban marhát s lovat tenyésztettek, a románok hasonló körülmények
között juhokat. Műveltségük e festőien szép, de mostoha adottságú tájon sok régisé-
get őrzött meg.

A somogyi ugrós — vagy ahogy még nevezik, a verbunk — volt nemcsak a Dél-
dunántúl, hanem valaha az egész nyelvterületen a mulatás táncja. Ez a kanásztánc,
legalábbis ezen a néven lett ismert. Egyesek szerint a kanászok, pásztorok táncja volt
és tőlük vették át a parasztlak. Inkább úgy hiszem, hogy a pásztorok, a kanászok, a
juhászok, a falutól távol élő, így a divatokkal lépést tartani nem tudó cselédek táncja
maradt ez, míg a parasztlaknál az új táncok, elsősorban a csárdás viaszszorította. Az
öreg szedresi Szabó, az utolsó gemenci kondás, aki a telet is kinn, fedél nélkül, az er-
dőben tanyázó disznók mellett töltötte és sokszor megvirradt a fák ágai közt, ha néha
napján elvetődött a dombori révcserébe, más hajszalódó szegényekkel így táncolt.
Máshogyan nem is tudott. „Hát táncoltam!” Nem nevezte táncát kanásztáncnak, csak
táncnak. A baltát is forgatta kezében, mint a szatmári botolók, mert azt sosem adta
ki a kezéből. Így táncolt, ha ittasan jött meg öreg korában szedresi lakosként, az asz-
talra tett gyertya fényében saját, falra vetett árnyékával. A dunaszentgyörgyi Dömötör
János tizegynéhány éves korában megszökött hazulról és valahol Somogyban egy szá-
madó kondásnál lett kiskanász. Sokszor fújta a furulyán a gazdája nótáját, amikor
az valami közeli kocsmából hazajött a tanyára. Fújta egyedül, a felszított pásztorlák
mellett, s a gazdája is egyedül ezt a táncot járta.

Az ugrós-, a kanász-, a verbunktánc régiségét bizonyítja dallamainak régisége.
Többnyire ötfokú és öt hanggal lejjebb ismétlődő, ún. kvintváltó, feszes ritmusú da-
lok, népzeneink legősibb rétegéhez tartozók. A dél-dunántúli ugrósnak közeli rokona
a dél-alföldi. Ennek anyagából készült Timár Sándor táncja. Itt is a pásztorok őrizték
meg legtovább. Így táncoltak a szeged-alsóvárosi templomban karácsony éjjel a Kis-
jézus jászola előtt dudaszóra a környező puszták pásztorai. Akkor az övük volt a
templom, egyszer az esztendőben.

Dunafelva Dunaszekcső szállásából alakult község a Margitai vagy Mohácsi szig-
eten. Az 1950-es években még előfordult, hogy tavasszal a böjti időben, a tánctila-
lom időszakában a lányok összejöttek a Duna partján, vagy fenn a töltésen, és nő-
táncra ugrottak, vagyis körtáncot jártak. Ennek sem volt tánc a neve, hiszen böjten
nem is táncolhattak volna. A mozgás azonban egészen más, mint a néhány kilométer-
rel feljebb lévő bátaiaknál, a sárközietknél. A karikázó itt 4 részből is állhat, s nincs
benné az a ringó, lassú lépő, ami a sárközietben. Egyik része csárdás dallamra járt,
csárdászerű lépés: kettő balra, egy jobbra. Ősi lépés változata ez, hasonlóan lépnek
a hosszú balladáikat éneklő Far-Öer-szigetiek, a Dánia és Izland között fekvő kis
szigetszortot lakói is. A nemzetközi tudományos táncirodalomban innen a neve: far-
öer-lépés. Európa közepéből már kikopott, a széleken maradt fenn, messze Nyugaton
és erre mifelénk. Ez a böjti ugrós nem csak a táncitalommal magyarázható: a régiék
tavaszvárása, a fiatalság csapatos tavaszra készülődése ez. Hasonló táncokat találunk
Tolnában, Baranyában, Somogyban, a szlavóniai magyarok körében is. Sok helyen már
kislányok, gyerekek táncos játékvá zsugorodott és a kezdő dalsoroktól is kaphatja
nevét: hajszénázás, babázás, kocsikala, hajabokázó, karikázás, karéjozás és még sok
más néven ismeretes. Kapsolódhatnak hozzá a termékenységet, szerencsét idéző,
sokszor érthetetlenül torzult igéző szövegű dalok: lenezés, iványozás vagy más felel-
getős játékok: hidas-játék, cseréigzés stb. Itt a színpadon megint csak a tiszta, a le-
másolt táncfolyamatot láthattuk, minden koreográfia nélkül: a dunafelvi böjti ugróst.

A botolót a Felső-Tiszavidék őrizte meg: pásztorok, cigányok. Egykori fegyveres
hajdútáncok, párbajszerű táncok maradványa. A cigányság csak ezen a területen is-
meri, az ő körükben sok botoló táncot vettek filmre az 1950-es évek végén, az ország
más részén lakó cigányok közt azonban ismeretlen. Ugyanakkor a botolásra sok ada-
tunk van egykori pásztorok köréből, szinte az egész magyar nyelvterületről, de ismer-
jük párhuzamait a szlovákok, a románok és az albánok köréből is. Így botolnak tánc
közben a felső-tiszavidéki cigányok: játékosan, párbajszerűen. A forgó bot mindig
lendületben van, rögtön lehet vele ütni s védekezni. Játékosan persze megállítják az
utolsó pillanatban. De tudunk az emlékezésekből arról is, hogy régi haragosok egy-
egy vásáron véremlenő párbajt vívtak botolva. Bot bot ellen, vagy bot és kés, bot
és balta. A hozzátartozók botoló dalokkal bíztatták a harcolókat, a nők közé is vet-
hették magukat, mintegy testükkel védve emberüket, kiket szegény lett volna bottal

megsérteni, de ők sem érthettek hozzá a küzdőkhöz, valami iratlan és szigorú szokás, törvény szerint. Filmre vettek olyan botolókat is, amelynél férfi nővel táncol, a nő feje felett forgatja a botot. Cigány lakodalmaikkor mintegy ezzel fejezték ki a férfi főségét az asszony felett.

A botolókhöz hasonlók voltak a *hajdútáncok*, amelyeket külföldi utazók figyeltek meg Magyarországon. Az 1690-as évek végén az angol *Edward Brown* ezt írja: „Mikor Magyarországra érkeztem, a régi pyrrikus vagy haditáncnak egy fajtáját is megláthattam, melyet e vidék hajdúi szoktak járni és megeleveníteni. Kezükben meztelen pengével járták, s ahogy közelítettek egymás felé, úgy csendítették, esatogtatták és pattogtatták össze kardjukat, miközben állandóan táncolva testüket bámulatos mozdulatokkal és nagy erővel fel és le mozgatták és forgatták, miközben mértékük és szokásuk szerint a görögök módjára énekeltek.” A tudós angol ismerte tehát a görög irodalmat és a haditáncok szerepét a görög kultúrában. A görög hagyomány szerint *Akhilleusz* fia, *Neoptolémosz* kitűnő táncos volt és ő alkotta meg a róla pyrrikhionnak elnevezett táncot, amely a spártai ifjak legfontosabb harcra nevelő tánca volt, már ötéves koruktól kezdve gyakorolták. *Lukianosz* azt írja, hogy „az első jelet a harcra a spártaiaknál a fuvola adja meg, így aztán le is győznek mindenkít a zene és ritmus vezetése mellett.” A hőskről azt mondták: jól táncolta végig a harcot. A bölcs *Szokratész* szerint: „A legjobb táncos egyben a legjobb harcos.” Ezek a férfias, fegyveres táncok ott maradtak fenn, ahol magának a harcnak, a bátorságnak nagy jelentősége volt. Nem véletlen, hogy a tiszántúli részeken, a sokszor gazdát cserélt Parciumban, Erdély határán maradt fenn az enléke legtovább. Albániában, a *Malcija Madhe* hegyei közt ma is táncolják a „kardok táncát.” Két kardos férfi párbajszerű tánca ez, mozdulataik egészen közel állnak a botolóékhöz, de ehhez nincs zene, azt is méltatlannak tartják e férfias szórakozáshoz. 1959-ben sikerült filmre vennem ezt Skodra közelében.

Sajátos dallamokat találunk Magyarországon, melyeket botolásnál daloltak. A „bot alá való” nótáknál egy ilyen régi, reneszánsz muzsikálási gyakorlat maradt fenn: ugyanaz a dallam megszólal páros lassú és páratlan gyors ritmusban, vagy fordítva. Ez a proporciós gyakorlat feltűnik Erdélyben másféle táncokkal kapcsolatban, és a XVII—XVIII. században a közép-európai divatos táncdallamokban, kottákban. Íme egy tánc, amelyet sajátos történelmi körülmények, sajátos értékrendű népi kultúra őrzött meg hazánkban és Albániában egyaránt. Ugyanennek a táncnak kapcsolata van az egész Európát érintő reneszánsz muzsikadivattal és gyökerei visszanyúlnak a görög hőskor mondavilágába. Egy tánc és benne az egész európai kultúra története. A táncot cigánynyelvű dalaival azonban nem a divatos „cigányos” modorban vilte színpadra *Bodai József*, az együttes vezetője.

Az estét a kis zenekar szalmári dallamai után a *széki táncrend* zárta le, *Tímár Sándor* összeállításában. Az erdélyi Szék gazdag tánckincsét felesleges és hosszadalmas lenne itt részletesen ismertetni. Ma a hagyománytisztelő együttesek, a táncolásban örömet kereső fiatalok és táncházak kedvence tánca ez. Nem véletlenül. A szép muzsika és tánc talán itt van a legnagyobb becsben az egész magyar nyelvterületen, itt Közép-Erdélyben, a Mezőségben és Kalotaszegen. A gyors, sűrű tempó és a legényes a Dunántúlon ugrósként vagy kanásztáncként ismert táncsalád legfejlettebb származéka. Erre mondhatjuk *Berzsenyi* szép szavait: „Ember az, aki magyar tánchoz jól terme, örüljön! Férfierő s lelkes szikra feszíti erét.”

Hajdú-Bihar megyei Levéltári Napok

1978. május 2—5-én — immár második alkalommal — került sor Debrecenben a Levéltári Napok rendezvényeire mely ezúttal a két nagy évforduló: a polgári demokratikus forradalom győzelme és a KMP megalakulása rméltó megünneplésére való felkészülést, valamint a kutatási feladatok, módszerek, megjelölését tűzte céljául.

A Levéltári Napokat *Szekerés Antal*, a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője nyitotta meg, méltatva a rendezvénysorozat tudományos és társadalmi jelentőségét, majd *Gazdag István*, a Megyei Levéltár igazgatója tartott előadást Gazdaság és társadalmi helyzet a I. világháború éveiben Hajdú és Bihar megyékben címmel. Előadásában megállapította, hogy a magyar történettudomány számos értékes kötettel, tanulmánnyal és forráspublikációval jeleskedik a polgári demokratikus forradalom győzelme, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakítása és a Tanácsköztársaság története témákból, de viszonylag kevés az I. világháború gazdasági és társadalmi történetét bemutató munka. Felvetette, hogy a megye 1914—1918 közötti időszakának gazdasági, társadalmi és politikai életét bemutató részletes feltárást helytörténezeinknek előbb-utóbb el kell végezniük, mivel a forradalmi események feltételei a világháború éveiben alakultak ki.

A levéltári napok programja keretében került sor a Megyei Levéltár által meghirdetett üzemtörténeti pályázat értékelésére és a díjkiosztásra. Pályázati felhívásunkra a vártnál kevesebb pályamunka érkezett. Az I. díjat *dr. Varga Pál* a debreceni Rex gyógyszergyár című pályamunkája kapta. Kiosztásra került ezen kívül három II. díj: *Balogh Gusztáv*: A Debreceni Baromfifeldolgozó Vállalat története (1935—1977), *dr. Fodor József*: A debreceni Béke Tsz. története (1948—1978), és *Husztai László*: A Budapesti Mezőgazdasági Gépgyár debreceni gyáranak története című dolgozatáért kapott helyezést. A bíráló bizottság a III. díjra *Tuza Tibor*: Adalékok a csökmői Dózsa MGTsz harmincéves történetéhez és *Nagy István*: A magyar hűtőipar debreceni gyára üzemi és mozgalmi története (1953—1976) című dolgozatát találta alkalmasnak.

A Hazafias Népfront Honismereti és Helytörténeti Bizottsága szervezésében került sor a honismereti szakkörvezetők tanácskozására, melynek programja a két forradalom 60. évfordulójára való felkészülés volt. *Mervó Zoltánné* a levéltári kutatási lehetőségekről, az e tárgykörben rendelkezésre álló levéltári forrásokról, *Cs. Tábori Hajnalka* muzeológus pedig a tárgyi emlékek hasznosításáról, a helyi munkásmozgalmi múzeum anyagáról adott tájékoztatást. A tanácskozás résztvevői ezután megtekintették a Déri Múzeum kiállítását.

Vidéki rendezvényekre is sor került. Hajdúböszörményben a II. Kongresszus MGTsz adott helyet programunk megvalósításához. *Ónosí László* kandidátus, a Hajdú-Bihari Napló főszerkesztője Agrárszocialista mozgalmak és levéltári forrásaik Hajdú-Bihar megyében című előadásában elsősorban a Balmazújvároson és Nádudvaron tezejlott eseményeket ismertette. Felvázolta azt az utat, amelyet e községekben a parasztmozgalmak az ösztönös megmozdulástól a tudatos szervezkedésig bejártak. A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum az előadáshoz kapcsolódó kamarakiállításán mutatta be az agrárproletárok nehéz életét. Bereettyóújfaluban az ELZETT Művek termében *Serflak István*, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Archivumának vezetője tartott előadást Internacionalisták Hajdú-Bihar megyében címen. Mindkét vidéki programunkat nagy érdeklődés kísérte, látogatottsága messze túlszárnyalta a debreceni rendezvényekét.

Felvettük programunkba a Történelemtanítás és a levéltár című téma megvitatását. A bevezető előadást *Póór János* középiskolai szakfelügyelő tartotta, korreferens

Béres András levéltári főmunkatárs volt. A vitavezetést *Ungrári János*, a megyei tanács művelődésügyi osztályának helyettes vezetője vállalta. A történelemtanárok és a levéltárosok részéről felmerült előterjesztéseket és problémákat a vitavezető összegezte, s megállapodás született többek között a kölcsönös kapcsolat, az együttműködés elmélyítéséről, „alkotó munkaközösség” létrehozásáról levéltárosok, történelemtanárok és a Pedagógus Továbbképzési Intézet képviselőiből, valamint a történelemtanítást segítő anyagi-technikai bázis megteremtéséről.

Új színtöltő volt az 1978. évi levéltári napoknak a hat alföldi megye (Bács-Kiskun, Csongrád, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Szolnok) levéltárosainak tanácskozása mely ezúttal a szakmai továbbképzés jellegét is magán viselte. A résztvevők számára *Kállai István* az Országos Levéltár osztályvezetője a nagybirtok-kormányzat levéltári forrásairól tartott előadást. Ismertette a nagybirtok-kormányzat történetének a későfeudális uradalmi levéltárakban keletkezett főbb irattípusait, közöttük elsősorban a családjedűlési, tisztiszéki és uradalmi gazdasági bizottsági iratok forrásértékét, őrzésének körülményeit. *Müller Veronika*, a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztályának főelőadója a levéltárak és a közművelődés címmel tartott referátumot. Ismertette a minisztériumnak e kérdésben kialakult állásfoglalását.

A Hajdú-Bihar megyei Levéltári Napok 1978. évi rendezvénysorozatát a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Bizottsága honismereti és helytörténeti bizottságának ülése zárta. A tanácskozást *Szendrei István* egyetemi tanár, a bizottság titkára vezette. Az ülésen felszólalt *Töltési Imre*, a Hazafias Népfront Országos Titkársága honismereti referense is. Megállapodás született a tanácskozáson a népfrontmozgalom Hajdú-Bihar megyei történetének feldolgozásáról és kiadásáról.

Az 1978. évi levéltári napok rendezvényein 320-an vettek részt. Korreferátumok és hozzászólások, a tanácskozáson kialakult viták gazdagították, tartalmasabbá tették programunkat. A Hajdú-Bihari Napló ezúttal is egész oldalt szentelt a levéltári propaganda számára.

A levéltári napok programjának eredményes megvalósításában aktív szerepet vállaltak a közreműködő társzervek: a Hajdúsági Múzeum, az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Archivuma, a Hazafias Népfront Hajdú-Bihar megyei Honismereti és Helytörténeti Bizottsága, a megyei tanács művelődésügyi osztálya, valamint a Hajdú-Bihari Napló, a berettyóújfalui ELZETT Művek és a hajdúböszörményi II. Kongresszus MGTSz. Köszönet a segítségért.

Merró Zoltánné

Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron

Az elmúlt év szeptemberében diszes emléktáblát avattak Balatonkeresztúron a honismereti irodalom úttörője, az első magyar szociográfus, *Bél Mátyás* tiszteletére. Miért került a Siótour keresztúri turistaházának falára ez az emléktábla? Mert *Festetics Pál* jogtudós egykori keresztúri kastélyában. 1731-től kezdve többször is tartózkodott *Bél Mátyás*, s itt írta meg a három balatoni megye (Somogy, Veszprém, Zala) történeti földrajzát.

A tudós polihisztor azonban nemcsak a Balaton első, a maga korában szakszerű leírását hagyta reánk, de 82 kötetnyi latin nyelvű kézirata és számos, még életében megjelent munkája pótolhatatlan kincse a magyar tudományos életnek. „A honi tudomány e büszkesége” (*Beöthy Zsolt*) egyszerű mészárosmester fiaként született 1684. március 24-én a Zólyom megyei Ocsován. Iskoláit Felső-Magyarországon és a Thomasius-féle racionalista filozófia székhelyén, Halléban végezte. Hogy magát a magyar nyelvben tökéletesítse, Veszprémbe, majd Pápára ment. 1710-ben a besztércébányai, majd a pozsonyi ev. liceum rektora volt. Állandó kapcsolatot tartott fenn a külföldi tudományos intézetekkel, s rövidesen a berlini, a londonj és a szentpétervári tudós társaságok tagja lett. Külföldre is mehetett volna tanítani, de ő inkább vállalta az ország megismerésének és megismertetésének hálátlan feladatát. Szociográfiai kutató-felmérő munkája ugyanis nem ment nehézségek nélkül: a hivatalos körök attól félték, hogy írásaiból a külföld megismeri majd a hazai viszonyokat. Ezért is, és mert egy ízben közbenjárt a Rákóczi-felkelésben résztvevők érdekében, feljelentet-

ték, és alig bírta életét megmenteni *Heister* körmeiből. Ő azonban nem rettent meg, s pozsonyi tanítványait is rávette, hogy a szünetidőben hely- és családtörténeti kutatásokat végezzenek.

Már első értekezésében feltűnést keltett: összeszedte és 1718-ban kiadta a hunszkita írásra vonatkozó irodalmi anyagot. A régi székely betűkről való ismereteink nagyrészt az ő tudósításán alapulnak. Számos jelentős munkája közül csak néhányat említünk: megírta a régi és az új Magyarország föld- és néprajzát; közzétette a magyar történeti forrásmunkák egy részét (ezek közül említi a nagyváradi káptalan híres istenfőleteit); *Anonymus* első kiadója; a *Nova Posoniensa* c. lap megalapítója és szerkesztője; a német nyelvű magyar nyelvkönyv kiadója és végül a legnagyobb al-

kötés: 82 kötetnyi latin írás az ország megyéiről (Notitia Hungariae). A hatalmas mű első része a kilenc Dunán inneni vármegyét öleli fel, a továbbiak javarészt még kéziratban vannak. Bennük Bél Mátyás az akkori Magyarország egyetemes rajzát adja, politikai és fizikai földrajzi, történeti, nyelvtörténeti, néprajzi, természetrajzi és gazdasági vonatkozásokban. Nemcsak szövegével, de értékes térképmellékleteivel is általános érdeklődést keltett.

A *dulcis Pannoniának* (édes Magyarországnak) és a *cara patria*-nak (kedves hazának) lelkes leírója hatalmas munkáját korán megromlott egészségi állapota miatt nem fejezhette be. 1749-ben ötszáz forintnyi évi díjjal nyugalomba helyezték. Nem sokkal utána, 1749. augusztus 29-én a németóvár—pozsony-i úton — még mielőtt kocsija Pozsonyba ért volna — meghalt.

Nemes feladatot teljesített a pécsi Mecseki Ércbányászati Vállalat és főleg annak jogtanácsosa, *dr. Marton István*, amikor az egykori kastély — most már Bél Mátyás-turistaszálló — falára pirogránit emléktáblát állíttatott *Fürtös György* pécsi keramikus Zsolnay-eozinból készített Bél Mátyás portréjával. Ez alkalommal a Magyar Tudományos Akadémia 1978. szeptember 28-án a balatonkeresztúri községi tanács nagytermében emlékülést is tartott, amelynek gazdag műsorában *Keresztury Dezső* akadémikus. Állami- és Herder-díjas költő mondott avató beszédet, és leplezte le a következő szövegű emléktáblát:

*Bél kutatott, hogy feltárhassa, mi él e hazában,
S megdült tájain újra virulhasson Magyarország.
(Keresztury Dezső, 1978.)*

A nagy magyar tudós kutató emlékére, aki 1731 és 1735 között többször időzött ebben a házban, s az első tudományos értékű leírást hagyta ránk községünkéről és a Balaton vidékéről.

Dr. Tóth István

Helytörténeti gyűjtemény Leninvárosban

Leninváros hazánk egyik legfiatalabb, sorrendben 66. városa. Ezt a rangját az 1950-es évektől mindinkább terjeszkedő, Tiszaszederkény és Tiszapalkonya községek mellett létrejött ipari település 1966 tavaszán nyerte el. A szántóföldeiből kinőtt, ma már csaknem 20 ezer lakost számláló város 1970. április 22-én felvette *V. I. Lenin* nevét.

A dél-borsodi tájon, pontosabban a Tisza és a Sajó találkozásának szomszédságában fekvő település múltja (az évek számát tekintve) csekély. Közel 25 éve fogtak az első jelentős ipari létesítmény (a Tiszapalkonyai Hőerőmű) és nyolcvanhat családot befogadó lakótelep építéséhez.

A mai város környékének történelmét vizsgálva azonban feltárul a vidéken már jóval a honfoglalás előtt megtelepültek több ezer éves múltja. Tiszaszederkény (a napjainkban úgynevezett Óváros) és Tiszapalkonya határához közel a régészek az újkőkori idejéből származó, emberek által készített és használt gazdasági eszközöket s az ősi kultuszok nyomait is fellelték. Az archeológiai kutatások alapján világosan megfigyelhetők a különböző kultúrák egymást váltó csoportjainak „életjelei”, a bronz- és vaskorszakon át egészen a népvándorlásig.

A tárgyi emlékek mellett írásos nyomok is utalnak a terület múltjára. A bizonyítottan Árpád-korban létrejött Tiszaszederkényre vonatkozó első lejegyzett emlék 1268-ból való. Itt *Villa Scederkyn* néven szerepel a település, melyet később, az 1300-as években *Ernye* bán, az Ákos-nemzetség leszármazottja uralt. A XV. századtól az Onod várát és tartozékait bitorló *Czudarok* és *Rozgonyiak* fennhatósága alá tartozott. A XVI. század folyamán előbb *Perényi*-birtok, később pedig *Báthori István* uradalmának része. Aztán ismét gazdát cserélve a *Forgách*, majd a *Rákóczi*-család birtokait összeíró jegyzékekben szerepel. Utóbbi évtizedek kutatásai nyomán vált ismertté, hogy Szederkény és Palkonya is az úgynevezett „Sajó-Hernádmelléki hajdútelepek” sorába tartozott. A török által még a XVII. században is többször felűlt községekbe *Lórántffy Szusánna* 1651-ben hajdú családokat telepített. A Rákóczi vezette szabadságharc során a hadviselés vállalt kötelezettsége mellett ismét pusztulás

neves polihisztoréra, a majd száz évet élt jó öreg *Brassai Sámuelére* is könnyű volt rátalálnom már évekkal ezelőtt. Közül *Dsida Jenő*, a jeles költő hamvai fölött is megálltam, s elmormoltam magamban — mint már annyian — a sírkövére vésett verset:

Megtettem mindent, amit megtehettem,
Kinek tartoztam, mindent megfizettem.
Elengedem mindenki tartozását,
Felejtse el arcom múló földi mását.

De hogy *Dsida Jenőtől* csak néhány lépésnyire porlad a föld alatt a költő és tudós *Szabédi László*, akinek a tragikus halála annyiunkat rendített meg 1958-ban, innen és túl a határokon? Azt már nem tudtam. Ahogy nem ismertem eddig *Kós Károly* nyugvóhelyét, sem az utóbbi évek más — a távolból is elgyászolt — halottaiét, mint például *Jancsó Elemérét*, *Jordáky Lajosét*, akikkel szintén sokat vesztett az erdélyi magyar szellemi élet.

Bár *Házsongárd* nemcsak magyar temető. Románok is nyugosznak itt szépszámmal, s évről évre mind többen, amiképp magában a városban, a földfölötti Kolozsváron is elsősorban ők sokasodnak. A régi kripták közül is többet megvettek, s átveszték a neveket. A román társadalmi-szellemi élet nagyjainak is többnyire a temető történelmi részében juttatnak sírhelyet, ahol oly regóta pihennek a *Bethlenek*, *Bánffyak*, *Béldiek*, *Zeykek*, *Rhédeyek*, *Mikók* stb., meg a magyar művelődés óriásai, mint *Szenci Molnár Albert*, *Apáczai Csere János*, *Misztótfalusi Kis Miklós*, *Kruza János*, múltunk más nagyjainak és kicsinyeinek körében.

Közös otthont kaptak itt különben már régen mindenféle hazai vallás hajdani hívei is. A második világháború magyar és román elesettjei úgyszintén közös hősi temetőben fekszenek: sirjaikat egyforma buzgalommal gondozzák kegyeletes kezek — ki tudja, kikéi — hosszú évek óta.

De visszatérve a történelmi temetőrészbe: itt valóban századok szava szól a néman nézelődőkhöz. Az 1585—86-os nagy pestisjárvány óta temetkeznek ide, s bár a legrégebb kövek időközben jórészt eltűntek — vagy átfaragták őket —, *Házsongárd* első évszázadainak is jónéhány hiteles emléke maradt. A múlt és a jelen század Kolozsvarának számottevő alakjait még szinte maradéktalanul megtaláljuk itt, írőkat, költőket, színészeket, orvosokat, mérnököket, papokat és püspököket, professzorokat és polgármestereket, egészen a hóstáti földművesekig, akik sirjukon az egyszerű földész rangot viselik.

Mindnyájukat lehetetlen volna felsorolnunk. Hadd álljon itt mégis mutatóba legalább még néhány név, például a múlt század eleji észak-amerikai utazóé, *Böloni Farkas Sándoré*, az emlékiratairól híres *Újfalvi Sándoré*, az angol lorból magyar falusi földesúrrá lett *Paget Janosé*, a szabadságharcos *Bethlen Gergelyé*, vagy az újabb idők nagy alakjai közül a vértanú *Józsa Beti*, a szerkesztő *Gaal Gáboré* meg az erdélyi magyar múlt fáradhatatlan kulatójáié, *Kelemen Lajosé*, akinél többet senki sem tudott *Házsongárd* történetéről.

Napokig elkószálhatnánk itten, s még mindig újabb ismerős nevek bukkannának elénk, meg persze újabb ismeretlenek is, akikről csak *Kelemen Lajos* tudta volna talán megmondani, kik voltak, mik voltak s mi végre éltek ezen a földön.

Ídeje volna bizony, hogy könyvbe tétessék minden, ami még megtudható és írásba tehető *Házsongárd*ról és halottairól. Hiszen a kövek kopnak, s mind újabb régi sírok tűnnek el, ahogy *Apáczai Csere János*ról sem tudjuk pontosan, hol nyugszik, és *Szenci Molnár Albert*ről is inkább csak sejtjük. S kopik az emberi emlékezet is, sőt a még fölkuatatható források is fogyatkoznak. Holott Kolozsvár e megrendítően szép panteonja oly gazdag örökséget őriz, amelyet semmiképpen sem volna szabad veszni hagynunk. Legyünk bár magyarok, románok, szászok, vagy akiknek csak kö-zük van Erdély közeli és távoli múltjához.

Varga Domokos

A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájáról*

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájának gyökereit keresve, vissza kell nyúlnunk a századforduló és az első világháború közötti másfél évtized szellemi mozgalmaihoz. Ezekben az években olyan nagy nemzedék bontogatta szárnyait, amelynek mind az 1918-as polgári demokratikus, mind pedig az 1919-es proletárforradalom idején vezető szerep jutott a kulturális és tudományos élet területein.

„Ady volt a bálvány, Szabó Ervin volt a tanítómester” — írja *Horváth Zoltán* a magyar századfordulóról szóló hézagpótló munkájában. A modern, új Magyarországgért harcolók táborának élén valóban ott meneteltek. *Ady* bálvány szerepét *Szabó Ervin* rangját a haladó eszmék olyan kiváló propagátorai is szinte hődellettal ismerték el, mint *Jászi Oszkár*, *Kunfi Zsigmond*, *Szende Pál*, *Rónai Zoltán*, *Ágoston Péter* és *Varga Jenő*.

A szellemi fórumok sorát mindenekelőtt a Társadalomtudományi Társasággal kell kezdenünk, amelynek élén *Pulszky Ágost* és *Pikler Gyula* álltak. A Társaság által szervezett munkástanfolyamok a Szakszervezeti Tanács és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt közreműködésével indultak. Előadój nem csupán a Társaság, hanem a Huszadik Század nevű folyóirat köréből kerültek ki. Közülük *Jászi Oszkár* és *Szende Pál* az öszirózsás forradalom kormányának lettek a tagjai. A Társadalomtudományok Szabad Iskolájának igazgató választmányában — melynek elnöke *Somló Bódog*, igazgatója *Jászi Oszkár* voltak — ott találjuk *Ady* Endrétől kezdve *Ágoston Péteren* és *Bíró Lajoson*, *Ignótuson*, *Hatvany Lajoson* keresztül *Szabó Ervinig*, *Lukács Györgyig* és *Varga Jenőig* a socialista-radikális eszméket valló szellemi elit egész magyarországi vezérkarát. Még jobban közelítünk 1918—1919-hez, ha tudjuk, hogy a Szabad Iskola előadói között *Bokányi Dezső*, *Garami Ernő*, *Garbai Sándor*, *Kunfi Zsigmond* személyében szinte az egész szociáldemokrata pártvezetőséggel találkozhatunk. A Társaság számára nagy szellemi felfrissülést jelentett a tizes években alakult Galilei Kör. Tagjai között meghatározó szerepet játszottak *Duczynszka Ilona*, *Korvin Ottó* és *Sal-lai Imre*.

A forradalmak idején jelentkező nagy nemzedék tagjairól szólva nem feledkezhetünk meg a zenei élet olyan fiatal titánjairól sem, mint *Dohnányi*, *Bartók*, *Kodály*, akik az új magyar zene és zenetudomány megalapítói voltak. Már sokkal bonyolultabb helyzet jellemezte képzőművészeti életünket, ahol a MIENK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) indulását és sikereit a tizes években a felbomlás követte. A belőlük kivált Nyolcak között — akik az expresszionista irányzatok hazai előfutárainak tekinthetők — ott találhatjuk az 1918—1919-es forradalmak plakátművészetének néhány kiválóságát (*Berény Róbert*, *Pór Bertalan*) is.

A második reformnemzedék nagy tudománynépszerűsítő, modern, új eszméket felvető munkájából a Magyar Természettudományi Társulat kiváló természettudósai is kivették a részüket. A legjobbjaikról elmondhatjuk, hogy elkötelezték magukat a forradalmak és a Tanácsköztársaság mellett, vállalva a természettudományok korszerűsítése terén rájuk váró szerepet.

Az 1918—1919-es forradalmak történetének sajátossága, hogy a kultúra és a tudomány területén egymásba fonódott e nagy nemzedék munkája. Mindkét forradalom elsődrendű kötelességének érezte a szellemi téren mutatkozó lemaradás felszámolását. Különösen nagyvonalú volt szinte az egész felnőtt lakosságot átfogó programja.

* A témában eddig megjelent egyetlen forráskiadvány: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Szerk. *Petrák Katalin*—*Mérei György*, Bp. 1959.

A két forradalom művelődéspolitikáját a közös cél, valamint az irányító személyek sok esetben tapasztalható azonossága kapcsolta össze.

A Tanácsköztársaság kikiáltása azonban a polgári köztársasághoz képest sokkal mélyrehatóbb változást hozott a kulturális élet területén. Holott a háborús vereség külső és belső körülményei közepette a szocialista kultúra létrehozását szolgáló művelődéspolitikai számos súlyos akadályba ütközött. Ráadásul a kulturális élet irányítói — a szakszervezetek és a Társadalomtudományi Társaság munkáját leszámítva — elégséges tapasztalatokkal sen rendelkeztek.

Lenin az 1917-es októberi forradalom győzelme után a szocialista kultúra létrehozásának legfőbb akadályát az elméleti kidolgozatlanosságban és a nemzetközi tapasztalatok hiányában látta. Hangsúlyozta: nincs egyetlen olyan elméleti munka, „amely az eljövendő szocialista társadalommal kapcsolatban rámutatna arra, hogy milyen gyakorlati nehézségekkel találja magát szembe a hatalomra jutott munkásosztály, amikor azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a kapitalizmus által gazdagon felhalmazott kultúrát, tudást és technikát, amelyre nekünk történelmileg elkerülhetetlenül szükségünk van, a kapitalizmus fegyveréből teljes egészében a szocializmus fegyverévé változtassa.”¹ Arra is rámutatott, hogy „a feladat teljesítése egész történelmi korszakot vesz igénybe.”² A Magyar Tanácsköztársaság viszonyaira is érvényes az a lenini megállapítás, amely szerint a politikai hatalom megragadása nem csupán lehetőséget nyújt a művelődésre, hanem egyidejűleg fel is kelti a széles néptömegek kulturális érdeklődését.³

A tömegek körében folytatott kulturális munkát nehezítette az írni-olvasni nem tudók nagy száma. Márpedig az analfabétizmus megszüntetése nélkül nálunk is elképzelhetetlen volt a kulturális forradalom. A magyar tanácskormány számot vetett ezzel a ténnyel, és a felnőttoktatás fontos feladatává tette az alapismeretek elsajátítását. A tanácskormány kultúrpolitikájának magasabb céljait az alkotmány is rögzítette: „A Tanácsköztársaság megszünteti a burzsoázia műveltségi kiváltságát és megnyitja a dolgozók előtt a műveltség tényleges megszerzésének lehetőségét. Ezért a munkások és földművesek számára ingyenes és a műveltség magas fokát nyújtó tanítást biztosít.”

A Vörös Újság a Tanácsköztársaság első napjaiban hangsúlyozta: „A kommunizmus nemcsak gazdasági, hanem kulturális kérdés is.”⁴ Lukács György, aki a Közoktatásügyi Népbiztosság helyettes vezetője volt és elsősorban kulturális kérdésekkel foglalkozott, egyik figyelemreméltó nyilatkozatában így kapcsolta össze a társadalomban és a kulturális élet szféráiban szükséges forradalmi feladatokat: „A műveltség előjogszerű műveltség megszüntetése ugyan romboló munka és nagyon hasonló a társadalmi élet átszervezéséhez, amellyel a legszorosabban össze is függ, de a nevelés igazi feladata ezen messze túlmegy, mert belsőleg csak úgy lehet egymáshoz közel hozni az embereket, ha megszüntetjük nemcsak az őket egymástól elválasztó külső életmód-különbségeket, hanem a belső eltéréseiket, műveltségi különbségeiket a lehető legkisebbre szorítjuk.”⁵

A tanácskormány művelődéspolitikai koncepciójában egységes egészet jelentett az iskolaügy és a felnőttoktatás. Természetesen mindenekelőtt az oktatás területén kellett át gondolt és sürgős intézkedéseket hozni. A Forradalmi Kormányzótanács LIV. számú rendelete értelmében a művelődés és oktatásügy igazgatását, a munkások, katonák és földművesek tanácsának kebelében megalakult *művelődési osztályok* végezték. Ilyen osztályok alakultak a községi, járási, városi és megyei tanácsokban, továbbá Budapesten a kerületi és a központi tanácsokban. A Közoktatásügyi Népbiztosság minden megyei és a budapesti központi művelődési osztály vezetésére két-két művelődésügyi megbízottat küldött ki.⁶

Már 1919. március 29-én megjelent „A nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről” szóló rendelet. Ezáltal a magyar progresszió régi, már az 1848-as forradalomban követelt kívánása teljesült. Magyarországon addig az elemi iskolák 80, a középiskolák 65%-a volt a különböző egyházak, elsősorban a római katolikus egyház tulajdonában és az iskolákban klerikális, sovíniszta, a modern természettudományi eredményektől és a korszerű társadalomtudományoktól elzárkózó, maradi szellem

1 Idézi Balogh Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájáról. A Magyar Testnevelési Főiskola Tudományos Közleményei. 1969. 2. 30. old.

2 Uo.

3 Uo.

4 Vörös Újság, 1919. március 23.

5 Az Ifjú Proletár, 1919. április 13.

6 Néptanítók Lapja. A közoktatás államosítása. Bp., 1919. 15—16. sz. 7. old.

uralkodott. Az államosítás körül egyébként már a polgári demokratikus Károlyi-korszak idején heves harc bontakozott ki, amit a Tanácsköztársaság döntött el a haladó erők javára.

A Közoktatásügyi Népbiztosság egyidejűleg napirendre tűzte a közoktatás átszervezését is. Az ezirányú tervezetek és elképzelések a korábbi haladó szellemű pedagógiai reformtörekvésekhez kapcsolódtak és azok folytatását, továbbfejlesztését jelentették.

Szervezetileg az oktatás az egységes nyolcosztályos népiskolára épült, ennek megfelelően a tankötelezettség 14 éves korig történő kiterjesztését jelentette. A későbbiek során 18 éves korig kívánta volna ezt a határt felemelni. Különösen falun volt óriási jelentősége ennek a reformnak, mert a különböző népiskolák egységesítését jelentette és megkezdte az oktatás szempontjából igen hátrányos osztatlan iskolák felszámolását.

A középiskolák tekintetében két típusra gondoltak: a főiskolára előkészítő középiskolára és a négyéves szakmunkásképző iskolára, amely az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem szükségleteit elégítette volna ki.

Az egyetemeken a tudósokképzés és a szakemberképzés elválasztására törekedtek és fokozni kívánták az egyetemek tudományos jellegét. Több új főiskola létesült: a Kereskedelmi Akadémia és a Világkereskedelmi Akadémia helyett közgazdasági főiskolát állítottak fel, létrehozták a Színművészeti Főiskolát. Hozzáfoglaltak egy kertészeti főiskola felállításához is. A főiskolai és az egyetemi hallgatók részére menzákat, diákotthonokat szerveztek és ösztöndíjak juttatását kezdték el. A fizikai munkások részére egyetemi előkészítő tanfolyamok indultak.

Nagy figyelmet fordítottak a pedagógusok világnézeti átnevelésére. A reakciós tanárokat eltávolították az egyetemekről és a helyükbe addig mellőzött, kiváló szakembereket, valamint fiatal, tehetséges tudósokat állítottak. Így pl. *Babits Mihály, Czebe Gyula, Fülöp Lajos, Mannheim Károly, Király György, Vadász Elemér, Varjas Sándor, Bolgár Elek, Szekfü Gyula, Túróczi-Trostler József, Benedek Marcell* kaptak egyetemi tanári kinevezést.

Olyan előremutató felsőoktatási reformtervek és intézkedések jöttek létre, amelyeket (pl. esti és levelező oktatás, intenzív szakemberképzés, kutatóintézetek létrehozása) tulajdonképpen csak a felszabadulás után, a szocializmus építése során hajtott végre kormányzatunk.⁷

A felnőttek „szabad oktatásával” a Közoktatásügyi Népbiztosság VII/3-as ügyosztálya foglalkozott. A szervezeti kereteken kívül meghatározta annak a szerteágazó ismeretanyagának a körét, amelyet a szabadiskolákon elsajátíthattak. Az alsó- és középfokú oktatásban ipari műhelyekkel kapcsolatos, üzemviteli és középfokú munkásoképzés, továbbá mezőgazdasági szaktanfolyamok, analfabéta tanfolyamok, clemi kurzusok szerepeltek. Egyidejűleg egészségügyi, társadalmi, embernevelési, irodalmi, történelmi, emberismereti, közgazdasági és filozófiai tananyagot tanítottak.⁸ A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június havában kiadott jelentése jól tükrözi ezt a sokirányú és eredményes tevékenységet. A jelentésből kiderül, hogy Budapesten 237 tanfolyamot indítottak és ezeken 6538 hallgató vett részt. A különböző iparágakban önálló szaktanfolyamokon történt az oktatás.

A vidéki eredmények is jelentősek. A megszállás és egyéb nehézségek ellenére mintegy 120 városban, illetve községben megszervezték a felnőttek oktatásával és továbbképzésével foglalkozó művelődési osztályokat. A vidéki alosztályok 300 ismeretterjesztő előadást tartottak, 415 ipari, illetve mezőgazdasági szaktanfolyamot indítottak és mintegy 230 vetítettképes előadást rendeztek. Az előadásokat mintegy negyedmillió résztvevő látogatta, a szabadiskolákon és a szaktanfolyamokon pedig kerek számban 6000 hallgató vett részt.

A Közoktatásügyi Népbiztosság VII/3-as ügyosztálya 1919. május végén már 27 890 darab diaprozítívval rendelkezett, amelyből egy-, illetve kétórás előadást lehetett szemléltetni. A Népbiztosság Európa második legnagyobb diaprozítív gyűjteményét mondhatta magának. A szemléltetés eme magas színvonalát csak úgy lehetett

⁷ A Tanácsköztársaság közoktatási politikájáról szóló legfontosabb kiadványok: *Ladányi Andor: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának kérdéseiről. Századok, 1965. 1–2. sz. — Mészáros István (szerk.): A szent, a várt szelvény. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Bp. 1970. — Kóte Sándor: A magyar nevelésügy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Bp. 1963.*

⁸ Népszava, 1919. április 23.

elérni, hogy az Uránai gyárat és egy nagy fényképészeti laboratóriumot a VII/3-as ügyosztály rendelkezésére bocsátották.⁹

A Tanácsköztársaság időszakában nem csupán a Köznevelésiügyi Népbiztosság szervezett ismeretterjesztő előadásokat. Szabad oktatással az állami és a társadalmi élet minden területén találkozhatunk. Különösen a szakszervezetek és a pártszervezetek vették ki a részüket a különböző ismeretterjesztő, általános és szakismereti tanfolyamok szervezéséből. A pártszervezetek főleg a politikai-ideológiai témájú előadások propagálásával foglalkoztak. A különböző tanfolyamokat jórészt oktatási intézményekben tartották és az előadók elsősorban a pedagógusok köréből kerültek ki. De neves tudósok és írók is sűrűn felléptek az előadói katedrara.

Az említett szervezeteken kívül működött a Társadalomtudományok Szabad Iskolája, a Természettudományi Társulat, a Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaság, a Marx Kör, a Spartacus Kör. Soha annyi előadás nem hangzott el Budapesten és vidéken, mint a Tanácsköztársaság idején.

A művészetek terén is gyökeres változások történtek. A zenei élet irányítását azok a kiváló fiatal zeneművészek vették át, akik már a tízes években jelentkeztek új törekvéseikkel. A Zeneakadémia igazgatója a nagyhírű pianista és zeneszerző Dohnányi Ernő lett, aki tulajdonképpen a kompromisszumot képviselte a zenei közizlés és az új művészet között. Valójában azonban az igazgatónak kinevezett Kodály Zoltán irányította az Akadémiát és a zenei ügyeket, a népbiztosság új zenei referensével, Reinitz Bélával együtt. A Köznevelésiügyi Népbiztosság Dohnányit, Kodályt, Bartókot és Reinitzet nevezte ki a zenei életet irányító direktórium élére. Nekik köszönhető az a felismerés is, hogy a zene tömeges befogadása és művelése érdekében teljesen ingyenesé kell tenni az iskolai zenetanítást. A budapesti munkás- és katonatanács köznevelési ügyosztályának ezzel kapcsolatos rendelete április 14-én látott napvilágot. A jó példákat a vidék is követte. Ceglédről ingyenes zenetanfolyamokról, Győrből nagyszerű munkáshangversenyéről, Hódmezővásárhelyről munkásdalárda alakításáról, Szegedről munkásdalkör-hangversenyéről, Székesfehérvárról pedig a zenei élet fellendüléséről számoltak be a helyi lapok.¹⁰

Budapesten rendkívül nagy népszerűségnek örvendtek a munkáshangversenyek. A legsikeresebb művészmatinékat a húsvéti ünnepek alatt rendezték Kispesten a Flóra moziban, a csepeli munkásszínházban és Újpesten, az Operaház és a Nemzeti Színház művészeinek fellépésével. A katonák számára a Városi Színházban (ma: Erkel Színház) nagy és lelkes közönség előtt vörös matinézt szerveztek. A bevezető előadást követően *Jászay Mari* Petőfi-költőműveket szavalt, *Kosáry Emmy* Schubert-dalokat énekelt, *Medek Anna* pedig operáriákat adott elő. Befejezésül a Vigszínház művészei *Baria Lajos* Forradalom című alkalmi jelenetét játszották el.¹¹

A zene klasszikusainak megbecsülésére mutat, hogy munkáshangverseny keretében szólt meg *Haydn* Teremtés című oratóriuma.¹² A hódmezővásárhelyi hangverseny műsorán „a magyar Alföld tősgyökeres népe benső áhitattal hallgatta” *Beethoven*, *Chopin* és *Liszt* műveinek tolmácsolását.¹³

A színházi élet is fellendült a Tanácsköztársaság idején, habár kevés olyan színvonalas mű akadt — a klasszikus remekekről nem beszélve —, amelyek időszerű társadalmi problémákat feszegettek. Holott az új közönség ezért is jött a színházakba. Erről az új színházlátogató közönségről írta *Kosztolányi*: „Ma nemigen látni látcsövet. Akik mostanában járnak színházba, azoknak oly üde és oly öröm látni és hallani, hogy nem kell fűszercsücsök, a szemük még nem romlott el a színek élvezésében, még nem lettek színházi rövidlátók. Ők a kezükön se viselnek kesztyűt, a szemükre sem tesznek semmit. Meztelen kézzel, meztelen szemmel, meztelen szívvel fogadják az élet álmát, a játékot.”¹⁴

A színházak egy részében hírneves magyar írók a felvonásközlőkben forradalmi jelentőségű előadásokat tartottak. *Babits Mihály*, *Gábor Andor*, *Karinthy Frigyes*, *Kosztolányi Dezső*, *Molnár Ferenc* álltak a színházak függőyei elé, hogy az új közönséghez szóljanak. A színházi direktórium tagjai közül Reinitz Béla a prózai színházak, *Balázs Béla* a zenés színházak, *Gábor Andor* az orfeumok vezetője lett. A színházak állami tulajdonba vételén kívül a legnagyobb jelentőségű szervezési intézkedés

⁹ Vigh Károly: Ismeretterjesztés a Tanácsköztársaság idején. Valóság, 1959. 3. sz.

¹⁰ A zenei élet eseményeit lásd részletesen: Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből. Szerk.: Ujfalussy József. Bp. 1973.

¹¹ A Vörös Katona, 1919. április 22.

¹² Népszava, 1919. május 16.

¹³ Népszava, 1919. április 5.

¹⁴ Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 403. old.

volt, hogy már május 1-ig mintegy 70 társulatot szerveztek a vidéki színjátszás felállítására. A társulatok konferenciáit Nagy Endre tanította, a műsort Balázs Béla állította össze.¹⁵ Csak az imperialista intervenció, a mind súlyosabbá vált katonapolitikai helyzet akadályozta meg a szép terv végrehajtását.

A színháznál is gyorsabban reagált a forradalomra a film. Háborúellenes darabokat készítettek, filmre vittek néhány haladó magyar színművet. A Tanácsköztársaság szocializálta a filmgyárakat is. Korda Sándor — a később világhírűvé vált rendező — és más kipróbált szakember irányításával 35—40 játékfilmet készítettek. Volt köztük Gorkij-darab, Upton Sinclair Kutató Sámuelje, sőt egy eredeti magyar sztrajktörténet is. A filmhíradók az utókor számára is megőrizték a kommün képét.¹⁶

Minden korábbinál nagyobb szerepet szánt a tanács hatalom az ismeretek, a műveltség terjesztésében a múzeumoknak. A Természettudományi Szövetség már 1919. márciusában nagyszabású tervezetet dolgozott ki a múzeumok reformjáról.¹⁷ A tervezet az új Természettudományi és Néprajzi Múzeumokra vonatkozó elképzeléseket is tartalmazta és a felépítendő Természettudományi Múzeum helyét a Vármezőn jelölte ki. Hangsúlyozta a tervezet a múzeumok ama hivatását, „hogy a művelődést szornjúhozó tömegeket magukhoz vonzzák.” Mintegy fél évszázaddal (!) megelőzve korát, a tervezet megállapította, hogy a múzeumoknak kettős hivatása van: a szoros értelemben vett tudományos működés és a modern ismeretterjesztés. Külön ismeretterjesztő osztályok megszervezését javasolta, amelyek a legjellemzőbb és a leglátványosabb tárgyakat mutatnak be a nagyközönségnek. (Ilyen néprnvelő osztályokat — csoportokat — legnagyobb múzeumaink csak a hetvenes években építettek ki.) A Vörös Újság hírl adta: „A proletárdiktatúra rátette kezét a múzeumokra is, hogy azokat a népművelés szolgálatába állítsa.”¹⁸

Az est! múzeumi munkástanfolyamok és a múzeumlátogatások megszervezésével lehetőség nyílt arra, „hogy a múzeumok kincseit és az ezek körül folyó tudományos munka céljait egyszerű, világos nyelven ismertessék a proletárokkal, akiket eddig mindennapi robotmunkájuk teljesen távol tartott ettől a nagyszerű világtól.”¹⁹ A festészetről, a grafikáról, a céhemlékekről, a papírgyártás történetéről, a könyvnyomtatásról, a növény- és állatvilág életéről és az emberről szóló előadások — amelyeket sokszor neves tudósok tartottak — megkönnyítették a munkásság számára az ember és a világ megismerését. Olyan híressé vált művelődéspolitikai tettel, mint a köztulajdonba vett műkincsek kiállítása — amelyen a tanácskormány tagjai is megjelentek —, a dolgozó emberek felejthetetlen esztétikai élmény részesei lehettek. A művészsképzésre is gondolvá, a tanácskormány az Andrássy-palotában tanműhelyt rendezett be Uitz Béla, Medgyessy Ferenc és Nemes Lampérth József vezetésével, a modern képzőművészethez vonzó fiatalok számára. A falakat borító forradalmi plakátokon csúcspontját érte el a magyar plakátművészet. A magyar történelem legnagyobb szabású és legszínesebb május elsejének emlékezetes dekorációján Biró Mihály és Bortnyik Sándor irányításával művészek egész sora dolgozott.

Végül külön kell szólnunk a Tanácsköztársaság nagy kultúrpolitikai vívmányáról, a Munkásegyletem megszervezéséről. Létének köszönhette, hogy a tanács hatalom vezetői felismerték: a munkásosztály a gazdasági építőmunka feladatait csak úgy tudja megoldani, ha a tudományt is magáévá teszi. Egy héttel a proletárdiktatúra kikiáltása után a Vörös Újság már Munkásegyletem címen közölt cikket. Hangsúlyozta, hogy a munkásság számára biztosítani kell az ismeretek megszerzésének a feltételeit az alapoktól egészen a legmagasabb rendű tudományokig. Az ismeretanyagban belül — olvashatjuk a cikkben — „a dolgozó osztályok kultúrájának új bástyája a munkásegyletem.”²⁰ A Vörös Újság tájékoztatója szerint a munkásegyletemen elsősorban a marxizmus politikai és gazdasági problémáit fogják oktatni. Emellett azonban sor kerül a természettudományok, az irodalom, a művészet, a filozófia rendszeres tanítására is. A régi kultúra helyébe új kultúra lép, de ennek kialakításában „fel kell használni minden igazán értékeset abból, amit a múlt kultúrák létre hoztak.”

A Munkásegyletemet Kun Béla kezdeményezte, aki Szovjet-Oroszországban látta az eredményesen működő munkás- és parasztegyetemeket. Kun a Kormányzótanács ülésén kijelentette: „élete legboldogabb pillanata lesz, ha jelen lehet a budapesti

15 Közérdek, 1919. május 1.

16 Magyar Bálint: A magyar némafilm története. Bp. 1967.

17 Gerelyes Ede: A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában. Bp. 1967. 103—115. old.

18 Vörös Újság, 1919. március 28.

19 Vörös Újság, 1919. május 22.

20 Vörös Újság, 1919. március 29.

munkásegyletem megnyitásánál.²¹ Ezzel kapcsolatban hadd jegyezzük meg, hogy az előző forradalom vezére, Károlyi Mihály a társadalomtudományi Szabad Iskola eredményes működésének hatására úgy rendelkezett: az új Szabadegyletemnek adjon otthont budapesti palotája, amelynek „egyik ága egy Munkásegyletem legyen.”²²

A Marx—Engels Munkásegyletem 1919. május 3-án nyílt meg Budapesten a jogi kar épületében, összesen 200 hallgatóval. A társadalomtudományi karon 120, a természettudományi fakultáson 80 hallgató tanult. A nyilvános előadásokon állandóan 400—500-an vettek részt.²³ Fogarasi Béla értékelése szerint — aki a megnyitót tartotta — a Munkásegyletem kísérlete bebizonyította, hogy a munkásság java érett a tudományos, magasabbfokú képzésre.²⁴ Vadász Elemér is úgy emlékezik vissza, hogy a munkáshallgatóság mindvégig nagy érdeklődéssel, szorgalommal és kitartással vett részt a tanulmányokban.²⁵

A proletárszervezetek tudatában voltak annak, hogy a jövő munkásvezetőit képezik ki az egyetemen, ezért az egyéni kiválasztásnál gondosan mérlegelték a politikai szempontokat. A Népszava megírta, hogy csak olyan forradalmi szellemű, kommunista világnézetű fizikai munkások vehetők fel, akik már 1918. október 31. előtt valamely osztályharc alapján álló munkásszervezet tagjai voltak.²⁶

A Munkásegyletem vezetője Fogarasi Béla, a természettudományi fakultásé Dienes Pál, a munkástovábbképző tanfolyamot Bresztovszky Ede vezette. A május második felében és a júniusban tartott előadások felölelték a legfontosabb társadalmi, gazdasági és politikai kérdéseket. Lukács György: Régi és új kultúra, Fogarasi Béla: A munka értelme a kommunista társadalomban.²⁷ Rónai Zoltán: Az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba, Alpári Gyula: A proletár külpolitika alapkérdései, Hevesi Gyula: A termelési rend kommunisztikus átszervezése, Kunfi Zsigmond: A politikai hatalom és a gazdasági élet címmel tartottak előadást.²⁸

A Munkásegyletem mindkét fakultásán Lukács György népbiztos tartotta a záróelőadást. Ekkor, július 31-én a tanács hatalom már az utolsó óráit élte. A Munkásegyletemen mégsem volt nyoma a pániknak. Lukács György, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna, fellépett a katedrára, és egy nappal a tanácskormány lemondása előtt lezárta a trimesztert.²⁹

A fentiekben — a terjedelmi korlátok miatt is — csak nagyon vázlatosan szólhattunk a Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikájáról. A kulturális élet számos kérdését (könyvtárügy, irodalmi élet stb.) nem is érintettük. Úgy véljük azonban, hogy még ez a vázlatos kép is meggyőzően bizonyítja, milyen gazdag örökséget hagyott maga után a felszabadulás utáni korszak számára a Tanácsköztársaság kulturális forradalma.

Vigh Károly

Nógrád megyei adalékok a Tanácsköztársaság közoktatási-közművelődési politikájához

I. Az egységes nevelés, oktatás megvalósításáról a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete intézkedett, kimondva a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételét. A művelődéspolitikai központi irányítója és szervezője a Közoktatásügyi Népbiztosság volt. A művelődés és az oktatás ügyeinek igazgatásáról a Forradalmi Kormányzótanács LIV. sz. rendelete úgy intézkedett, hogy „A művelődés- és oktatásügy igazgatását a munkások, katonák és földművesek tanácsának kebelében alakuló művelődési osztályok — az illető tanácsok irányítása mellett — látják el. ... A művelődési osztályok tagjainak számát az egyes tanácsok állapítják meg, ... tagjaikat akként jelölik ki, hogy a szülők és azok, akik művelődésüggyel hiva-

21 Vörös Újság, 1919. május 4.

22 Károlyi Mihály válogatott írásai, Bp. 1964. II. 281. old.

23 Vörös Újság, 1919. április 26., május 23., július 10.

24 Fogarasi Béla: Kommunista politika — kommunista kultúra, 87. old.

25 Magyar Tudomány, 1959. 197. old.

26 Népszava, 1919. május 3.

27 Vörös Újság, 1919. június 6.

28 Népszava, 1919. május 15.

29 Vörös Újság, 1919. július 25.

tásszerűen foglalkoznak (tanítók, orvosok stb.), lehetőleg arányosan legyenek képviselve. A tanácsok művelődési osztályai a művelődési ügyek közvetlen intézésére falvakban legfeljebb három, városokban, járásokban s Budapest kerületeiben legfeljebb nyolc, megyékben legfeljebb 12 tagú *intézőbizottságot* alakítsanak."

Hogyan valósultak meg ezek az intézkedések, elképzelések? Erre keresünk választ az itt következő dokumentumok segítségével.

17/1919. sz.

Községi Direktórium

Tolmács

Alulírott, mint a nógrádi járás művelődési osztályának elnöke, felhívom a községi munkástanácsot, hogy jelen átiratom keltétől számított 8 nap alatt saját kebeléből alakítsa meg a művelődési osztályt. Az osztály 3-8 tagból állhat.

Tagjai csakis szülők, tanítók, orvosok és az új proletár kultúra szellemétől áthatottak legyenek. A régi iskolaszéki tagok, elnökök, gondnokok beválasztása lehetőleg kerülendő. A választás megtörténte, a tagok számát, nevét és foglalkozását f. hó 16-ig velem okvetlen közölni sziveskedjek.

Kelt Bétságon, 1919. június 9.

Konkoly Margit

a nógrádi járási műv. osztály elnöke

(Nógrád megyei Levéltár /a továbbiakban Nml' Diósjenői körjegyzőség iratai 853/1919. sz.)

A közoktatásügyi Népbizottság által kidolgozott tervezet intézkedett olyan fontos, demokratikus átalakítások megvalósításáról is, mint pl. az *egyház és az állam szétválasztása*. Az állam a vallást az állampolgárok magánügyének nyilvánította; a valóság szabad gyakorlásának jogát pedig mindenki számára az Alkotmányban biztosította. „A dolgozók igazi lelkiismeret szabadságát azzal védi a Tanácsköztársaság, hogy elválasztja az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. A vallást mindenki gyakorolhatja.” (Az Alkotmány XI. §.).

A rendelkezés gyakorlati megvalósítása nem volt zökkenőmentes. Ezzel kapcsolatos gondokat tükröz az alábbi dokumentum:

Másolat. Távirat.

Nógrád megye tanácsának

Balassagyarmat

947/1919. eln. szám

A helyi tanácsok sok helyen helytelenül értelmezték az állam és egyház szétválasztásából származó követelményeket... és hibás intézkedésekkel sok kárt okoznak a proletáriátus ügyének. Mihez tartás végett tehát szükségesnek tartom az alább következők közlését:

1. Az állam és egyház szétválasztása azt jelenti, hogy az összes egyházak és felekezetek magántársulatoknak tekintetnek és így velük nem kormányzati, sem közigazgatási szempontból nem foglalkozunk, csupán az igazságszolgáltatás terén, ha a proletáriátus ellen vétkeznek.

2. Az egyházaknak, mint magántársulatoknak joguk van hitközségenkénti szervezkedésre. Az általános gyülekezés keretén belül önkéntes adományokból gondoskodhatnak papjaik eltartásáról és egyházi szükségleteik fedezéséről. A templomok, nyilvános kópolnák és rendszeresen istentiszteletre használt imaházak, a felszereléseket együtt továbbra is meghagyandók a felekezet használatában. A hitoktatás az iskolákban hivatalosan megszűnve, a fenti helyiségekben (templom stb.) a hívők önkéntes adományából fenntartott lelkész az önként jelentkezőket hitoktatásban részesítheti.

3. A lelkész az általános lakásszabályok keretén belül lakásában meghagyandó. A munkás- és katonatanács a lelkészeket a községből, a vármegyéből nem tilthatja ki, vallásgyakorlatokat nem fűggeszthet fel, mert egészen a hívők dolga, hogy kit akar papjaként tartani, milyen egyházi szokásokat akar követni. Ha a pap bármilyen tekintetben vét a proletáriátus érdekei ellen, kártelhetetlenül a forradalmi törvénysszék elé állítandó.

4. A munkás- és katonatanács az egyházi vagyon tekintetében semmiféle likvidálást, a birtok kezelésében a Földművelésügyi Népbizottság nélkül változtatást nem tehet. Mind-ezekről az általam küldendő Hkvidáló bizottság a helyi tanácsok és az érdekeltektől bizottságok megbízottjaival egyöntetűen fog határozni. Egyházi épületeket semmiféle célra ne foglaljanak le, mert ezek közéül intézmények (kórház, betegok, csecsemők, rokkantok otthona) számára fognak szolgálni... A munkás- és katonatanácsok gondoskodjanak arról, hogy május 1-ig a területükön lévő, teljes munkaképtelenek, rokkantak, tüdőbeteg, árvák, elhagyott gyermekek jegyzéke... lelkiismeretes gondattal beszállítsák, mert a szovjet köztársaság legelső gondja az, hogy az egyházi vagyon lefoglalásakor ezeket a kolostorokban, eddigi felekezeti épületekben emberhez méltó elhelyezésben és ellátásban részesítse... .

A Tanácsköztársaság ezen intézkedései... közlendők a proletáriátussal, a vármegyei munkás- és katonatanács köteles ezen tájékoztatást a megye területén lévő összes munkás- és katonatanácsal azonnal közölni és annak megtörténetéről enigm értesíteni.

Fáber Oszkár s. k.
politikai megbízott

(Nml Alsópetényi körjegyzőség 387/1919. sz.)

Az új kultúra, új oktatás csak demokratikus szellemű oktatókkal, nevelőkkel volt megvalósítható. Ezért igen fontos feladata volt a Tanácsköztársaságnak a tanítók átképzése.

„Tanítók átképzése

A Köznevelési Népbizottság gondoskodott a tanítósnak a megfelelő korszellemben való átképzéséről. A helybeli gimnáziumban csütörtökön vette kezdetét az elemi és középiskolai tanítók részére megnyitott tanfolyam, amelyen a helybeli és közeli vidéki tanítók vagy hetvenen vesznek részt. Az előadó a budapesti kiküldött Weisz Lajos tanító, aki mindennap 9–12-ig fejteti a kommunizmus világhódoltságát. A tanítósnak augusztusban is megvitátja az új tanterveket. A tanfolyam július 30-án vizsgatétellel fog zárulni. A második tanfolyam augusztus elején fog megnyitni a tanítósnak eddig részt nem vett tagjai számára.” (Nógrádi Népszava, 1919. július 13.)

II. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikájában óriási jelentősége volt az iskolán kívüli népművelési munkának. Vidéken a direktóriumok által létrehozott Közművelődési Tanácsok voltak ennek a munkának a kézbe tartói. Sajnos, a helyi Közművelődési Tanácsok létrehozásának körülményeiről, céljairól, feladatairól szóló dokumentum nem maradt fenn, csupán következtetni tudunk munkájukra. Pl. „Balassagyarmat Közművelődési Tanácsa Varga László és György Sándor elnökletével propagandasztyályt hozott létre. Elhatározták, hogy a munkástársadalom felvilágosítására vasárnap délutánonként műsorral egybekötött előadásokat rendeznek a politika, a társadalmi problémák, a közegészségügy, a közgazdaságtan, az irodalom és a művészetek tárgyköréből.” (Balassagyarmat története, 1977. 316. old.)

Fontos területe volt a népművelési-közművelődési munkának az analfabétizmus felszámolása, az ismeretterjesztő előadások, múzeumlátogatások, irodalmi, zenei előadások, film- színházlátogatások, hangversenyek szervezése.

A nagyműtű (1862-ben alakult) és művészileg is igényes Dalárda — mely nevét a megváltozott viszonyoknak megfelelően Balassagyarmati Munkásdalárda névre változtatta és új alapszabályzatot dolgozott ki — rendszeres szereplője volt a balassagyarmati közművelődési életnek, az ünnepélyeknek, összejöveteleknek.

1919. július közepén megalakult a Balassagyarmati Kamarazenei Társaság, melyről és a balassagyarmati zenei életéről a nógrádi sajtó tudósította a megye lakosságát.

„Hangverseny a vármegyeházán

Lapunk múlt heti számában hírt adtunk már arról a magas színvonalú koncertről, melyre a helybeli „Kamarazenei Társaság” készül július 6-án, s amint várható is volt ... városunk minden társadalmi rétege meleg érdeklődéssel várja a zenestélyt, melyen olyan zenei műveket lesz része, amely vidéki városban nem mindennapi jelenség. ...” (Nógrádi Népszava 1919. június 29.)

„A Kamarazenei Társaság megalakulása

... a múlt hét folyamán megalakult a „Balassagyarmati Kamarazenei Társaság” ... elnökevé egyhangú és meleg lelkesedéssel Miskolczi-Simon Jánosné választotta mag. ... A következő időnyit már mint szervezett kamarazenei társaság kezdte meg. A július 6-i koncert (tisza jóvedelmét, 400 Koronát az alakuló közgyűlés, az eddig kottaadapként kezelt 400 Koronával együtt) mint kamarazenei alapvető takarékpénztári betétként kezelni rendelte. A megalakult Kamarazenei Társaságban egy addig annyira hiányzó kultúrterületet nyertünk ...” (Nógrádi Népszava 1919. július 20.)

A Forradalmi Kormányzótanács köztulajdonba vette a magánkézben lévő színházakat, mozikat, szórakoztató intézményeket, s azok dolgozóit, valamint a színészek állami státusba kerültek.

„Színészek Balassagyarmaton

Racz Dezso színgazgató társulatával Keszthelyről megérkezett városunkba, hol szombaton, folyó hó 12-én kezdte meg előadásait Pillangó főhadnagy kedves meséjű és fülbemászó zenéjű operettjeivel. A társulat a legjobb hír clozte meg, amennyiben a budapesti Köznevelési Népbizottság küldte ide Keszthelyről, hogy előadásait itt folytassa. ... A társulat meg fogja érdemelni, hogy az elvtársak jóindulatú partifogásukba vegyék a társulatot ...” (Nógrádi Népszava 1919. július 13.)

Balassagyarmati öntevékeny műkedvelő csoportok működéséről már a kiegyezés előtti időből van tudomásunk. Pl. „1863. elején 4 felvonásos vígjátékot adtak elő a katolikus iskola javára, majd egy másik vígjátékot az óvoda segélyezésére.” (Balassagyarmat története 1977. 184. old.) A későbbiekben is tevékenykedtek helybeli műkedvelő csoportok, valamint vándorszíntársulatok Balassagyarmaton, tehát a keszthelyi színészek vendégszereplése nem volt előzmény nélküli. Új színpont viszont a „Színészek Országos Szakszervezetének rendes tagjaiból álló színtársulat” szereplése, mely 1919. július 5-én kezdte meg működését Balassagyarmaton — amint azt a Nógrádi Népszava 1919. június 29-i száma hírül adta. Ezek az események annál inkább említésre méltók, mivel állandó színház, színtársulat ma sincs a megyében, sem Balassagyarmaton, sem Sálgótarjában. A vendégszereplő színtársulatoknak ma a Mikszáth Kálmán Művelődési Központ és a József Attila Megyei Művelődési Központ ad otthont, Balassagyarmaton, illetve a megyeszékhelyen.

Mozielőadásokat — szintén vándortársulatok révén — már a század elején láthatott Balassagyarmat közönsége. A Tanácsköztársaság idején a szocializált „mozgó-

képszínház" mindennap tartott előadást, bár műsora rendkívül vegyes összetételű volt.

Az a néphatalom, mely nap mint nap újabb külső és belső ellenséggel vívta élet-halálharcát, még a levéltárüggyel — a nagy egészben aprónak tűnő területtel — is törődött. Nógrád vármegye levéltári hivatalának töredék irattári anyagából az alábbiakat tudhatjuk meg a korszakra vonatkozóan. A Tanácsköztársaság című újság 1919. május 8-i száma közölte a Közoktatásügyi Népbiztosság 26. K. N. sz. rendeletét, melynek 1. §-a kimondta, hogy valamennyi levéltár (Országos Levéltár, egyes volt minisztériumok által őrzött levéltárak, vármegyei, városi és egyházi testületek, valamint a családi levéltárak) ügyeit — a Belügyi Népbiztossággal egyetértőleg — a Közoktatásügyi Népbiztosság veszi át.

A rendelet 2. §-a arról intézkedett, hogy az egyes levéltárak alkalmazottai illetményeiket ideiglenesen továbbra is onnan kasszák, ahonnan eddig kapták.

1919. április 16-án jelent meg Nógrád vármegye Intézőbizottsága 3563/1919. sz. rendelkezése, amely kimondta, hogy a vármegye volt tisztviselői (így a főlevéltáros is) „egyenlőre rendelkezési állományba kerülnek”, és közülük a vármegyei munkástanács fogja kijelölni azokat, akiket a Tanácsköztársaság szolgálatába átvész.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 33. K. N. sz. rendelete gondoskodott a levéltárak egyéges vezetéséről.

„A Közoktatásügyi Népbiztosság a történettudományi kutatás előmozdítása céljából az összes levéltárak tudományos szervezésének egységét a megalakítandó Országos Levéltárügyi Tanácsra bízta, amelynek hatáskörét ideiglenesen a levéltárügyi megbízott és az Országos Levéltár vezetője töltik be. A történelmi értékű káptalani és konvenci levéltárak közülajdonba vétetnek, a kijelölendő történelmi értékű levéltárak pedig az Országos Levéltárba helyezendők letébe. Történelmi és tudományos jelentőségű oklevelek adásvétele tilos. A levéltárak titkossága a tudományos kutatás számára megszűnt. Minden levéltár egy héten belül a levéltárügyi megbízottnak (Uri u. 23.) bejelenteni tartozik címet és az alkalmazottakra vonatkozó adatokat.” (Népszava, 1919. május 24.)

Nógrád megye főlevéltárosa az alábbi választ állította össze:

97/1919. 14-1 sz.

Nógrád megye levéltári hivatala Levéltárügyi megbízott

Budapest

I. Uri u. 23. Országos Levéltár

A Közoktatási Népbiztosság 33. K. N. sz. rendeletének 8. §-ában foglalt meghagyás értelmében az alábbiakban bejelentem a kívánt adatokat.

Balassagyarmat, 1919. május

I. A levéltár neve és címe: Nógrád vármegye levéltári hivatala

II. Az alkalmazottak neve: 1. Dr. Radics Vendél, 2. Gonda Károly, 3. Frecska György
Az alkalmazottak minősége: 1. főlevéltáros, szolg. ideje 1914. június 2-től, Balassagyarmaton 1919. márc. 15-től. 2. nyugdíjas (nyug. vármegyei árvaszéki ülmök), szolgált 1910-től 3. szolgál (együttel a vármegyei ügyészséghez is beosztva), szolgálat 1885-től.
Nml Nógrád vármegye Levéltárának iratai 97/1919. sz.

A vármegyei levéltári hivatal Balassagyarmaton mint az alispáni hivatal egyik szakhivatala működött.

Leblancné Kelemen Mária

Emlékezés Bajza József 175. születésnapjára

Nagy fiára emlékezett a Heves megyei Szücsi. *Bajza József* 175. születésnapjának ünneplésére készült a község, s január 31-én a déli harangszóra már készen állt minden a szülőházon lévő emléktábla koszorúzásához. Az utcák benépesedtek, kocsik autóbuszok érkeztek az ország különböző pontjairól. Megérkeztek a hivatalos küldöttek, a politikai és tanácsi szervek képviselői, de ott voltak a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a környező vállalatok, a hatvani Bajza József Gimnázium és a szücsi Általános Iskola képviselői is. A felzott utca teljesen megtelt, sőt a fiatalabbak a környező kerítésekre is felkapaszkodtak, mikor egy diáklány hangján felcsendült Bajza József verse, majd ezt követte *dr. Cenner Mihály* színházörténész ünnepi beszéde. A hűvös, borongós téli időben kisütött a nap és mi az ünnepi szónok szavain keresztül találkoztunk a reformkor kiváló színházi emberével, irodalmi vezéreink egyikével, Cenner Mihály megmutatta nekünk az embert, aki — Magyarországon először — irodalmi közérzetet teremtett, aki atyai kezet nyújtott *Petőfinek*.

A Himnusz elhangzása után átmentünk az ezúttal szinte fővárosi forgalmú község másik végébe, hogy meghallgassuk két tudós irodalomtörténész előadását. A termelőszövetkezet tanácstermében elsőnek dr. Fenyő István egyetemi tanár olvasta fel *Bajza a kritikus és szerkesztő* című értékczését. Kiemelte, hogy Bajza a Kritikai Lapok füzeteivel korszakos értéket alkotott a magyar kritika és publicisztika történetében. Nála a kritikai alapállás az irodalmi művek egyszerű bírálatánál sokkal többet foglalt magába. Kritikáiban ideológiai alapjaiban támadta a feudális társadalmat és dagályos érzelmekultusza helyébe a kérlelhetetlen ítéletet, az eszmék és fogalmak által tudatosan kialakított életvitelt állította. Előadásának második részében dr. Fenyő változta Bajza szerkesztői munkásságát: olyan elveket tudott az írókban és az olvasókban elplántálni, amelyek kulturális életünkben ma is éppoly időszerűek, mint az ő korában voltak.

Dr. Szigethy Gábor egyetemi adjunktus *Bajza és a magyar színház* című előadásával betekintést nyújtott a kor európai és hazai színházi viszonylataiba, és ilyen összefüggésben mutatta be Bajza színházszervezői, színházpedagógiai, dramaturgiai, kritikai munkájának mindmáig időszerű értékeit. Rámutatott arra, hogy ítéleteit nem elvont esztétikai, dramaturgiai normákra alapozta, hanem gyakorlati ismereteire, gazdag tapasztalatára. Bajza művelt, olvasott, sokoldalú ember volt aki sokat tanult másoktól is, de igazán az élettől, a színháztól tanult, mint ahogy ezt maga is írja: „Figyelmezttem a színházakra, színészekre, mennyire Pest, Pozsony és Bécs e részben gyakorlatilag alkalmat nyújtanak; szerettem e tárgyakról beszélni, olvasni, gondolkodni.” Bajza színházi munkássága előd nélkül áll, még akkor is, ha előtte és korábban mások is művelték ezt a területet — állapította meg az előadó. *Szózat* című röpiratával pedig örökre beírta nevét a Nemzeti Színház megalapítói közé és ezért csak sajnálni lehet, hogy a szaktudomány még a mai napig sem tárta fel igazán ennek a herorikus munkának valódi értékeit, fejezte be előadását Szigethy Gábor.

Az előadásokat Pálmai Kálmán, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság főttkára méltatta és foglalta össze. Ezt követően megnéztük és meghallgattuk a Bajza József nevét viselő általános iskola és gimnázium diákjainak ünnepi műsorát. A fiatalok a költő verseiből és prózai munkáiból adtak elő, és megszólaltattak több énekkari művet. Előadásuk a diákok valamint a tanári kar hozzáértésének és művészi törekvéseinek szép megnyilvánulása volt.

Külön kell megemlékeznünk a nap nem kevésbé jelentős eseményéről, a hatvani Bajza József Gimnáziumban délelőtti megnyitott kiállításról, amelyen olyan anyagot láthattunk, amely igazi meglepetés volt. A szakértő ugyanis tudja, hogy a tragikus sorsú író élete és munkássága eredeti dokumentumokkal milyen nehezen mutatható be.

A Heves megyei megemlékezések sora tulajdonképpen ezzel a kiállítással és Ambrus Endrének a gimnázium igazgatójának ünnepi megnyitójával vette kezdetét, aki tömör méltatást adott az iskola névadójáról, megköszönte a kiállítás rendezésében közreműködők áldozatos munkáját, majd felkérte dr. Fülöp Lajost, az OPI munkatársát, beszédének megtartására. Fülöp Lajos folyamatos egységbe kapcsolva fogta át Bajza József nagyívű pályáját, kiegészítve magánéletének néhány részletével. Ezt követően dr. Cenner Mihály adott bepillantást az életmű színházi vonatkozásaiba.

A kiállítási termék falain és az elhelyezett tárlókban, vitrinekben az író életútjának és munkásságának tárgyi emlékeit láthattuk. Iratok, levelek, versek, kritikák és történelmi munkák jelzik Bajza sokoldalúságát. Tablókat láthattunk, amelyen felvontult előttünk a magyar színházi élet a Pesti Magyar Színház megnyitásától a Nemzeti Színházig és az 1848-as második bajzai színház-igazgatóság. A kéziratokon kívül nagy értéke a kiállítási anyagnak Bajza munkáinak első kiadású kötetei és az első Nemzeti Színház gyönyörű makettje, amelyet szépen egészített ki a Bajzáról készült festmény és a munkásságát méltató gazdag irodalomtudományi könyvgyűjtemény.

Elgondolkodva léptünk ki a hatvani utcára és az iménti élmény hatása alatt alig vettük észre a gimnázium figyelmes ajándékát, a díszes Bajza Emlékalbumot, aminek értékeit már csak odahaza volt módunkban igazán felismerni.

B. K.

A lábodi honismereti szakkör

Amikor visszatekintek a lábodi honismereti szakkör 15 évére, tulajdonképpen könnyű dolgom van, mert nagyon sok kedves és szép élményt adott ez a 15 év. Ugyanakkor nehéz is, mert nem tudok különleges dolgokról beszámolni. Tulajdonképpen nem csináltunk semmi rendkívülit, csak tettük a magunkét.

Lábod község szülötte vagyok. Édesapám 42 évig, egész tanítói pályáján át ebben a dél-somogyi községben tanított. Én is itt kezdtem tanítani. A körülmények úgy hozták, hogy — akaratom ellenére — egy ideig más iskolánál, illetve tanügyigazgatási munkakörben dolgoztam. Végre 1958-ban sikerült újra hazakerülnöm.

Mindig szerettem tanítani, mert gyermekkorom óta pedagógusnak készültem. Most is, akárhányszor kezdhetném újra, mindig az lennék. Legfeljebb könyvtáros vagy nyomdász kívánnék még lenni. Másrésztől sohasem elégitett ki csak az iskolai munka. Már gyermekkoromban minden szünidőt azzal töltöttem, hogy színdarabokat rendeztem a hasonló korú gyermekekkel. Ha fegyelmezni nem is mindig sikerült őket, a színdarabot mindig bemutattuk.

Pedagógus koromban ugyancsak ezen a téren próbáltam képességeimet kifejteni. Sok színjászó tanfolyamon vettem részt, s elvégeztem a színjászó-rendező levelező akadémiát is. A televíziózás elterjedésével azonban egyre nehezebb lett a színjászó tevékenység. En még bírtam volna, de már nem volt megfelelő szereplő-anyag, még az irodalmi színpadhoz sem.

Ekkor történt a döntő fordulat.

1963. április 5-én Kaposváron *Várkonyi Imre* vezetésével megalakult a Somogy megyei Honismereti Munkaközösség. Ezen az összejövetelen kaptam kedvet a honismereti gyűjtőmunkához. Úgy láttam, hogy e téren eredményesebben fejthetem ki képességeimet. Tudtam, hogy itt a faluban a származásom miatt kedvelnek és becsülnék, édesapám, sőt anyai dédapám után, aki itt igen népszerű iskolamester volt. Pályám kezdetétől fogva közeleti tevékenységet folytattam, így bizonyos népszerűsége is szert tettem. Ezt a lehetőséget ki kellett használnom.

Ezen kívül úgy éreztem, hogy legjobban én vagyok a hivatott erre, s ez nekem kötelességem is. Most is az a véleményem, hogy bár ezt a munkát rajtam kívül mások, többen is képesek lennének elvégezni — talán még jobban is —, de ha más nem teszi, akkor nekem kell. Én pedig nem is tudnám már nem tenni.

Természetesen vannak hullámhegyek, hullámvölgyek: eredményes és kevésbé eredményes időszakok. Összeállt azonban munkánk nyomán Lábod községről egy kis gyűjtemény.

Eddig 17 pályamunkát készítettünk, ebből én egyénileg hármat. Valamennyi pályázatunk jutalomban részesült. Megyei 4. és 3. díjakon kívül kaptunk megyei 2., felemelt 2., megyei 1., felemelt 1., országos 4. és országos 2. díjat.

Pályázataink a következők: 1. (1963—64.) Suprikalás és társai. Purzsáválás, korbácsolás. — 2. (1964—65.) Luca-napi szokások. — 3. Népi tojásfestés. 4. Fabucsúfolók — 5. (1965—66.) Népi táplálkozás. — 6. (1966—67.) Népi gyermekjátékok. — 7. (1967—68.) Személynevek Lábod községben. — 8. (1970—71.) Az aratás. — 9. (1972—73.) Hordás, nyomtatás, cséplés I. — 10. (1973—74.) Hordás, nyomtatás, cséplés II. — 11. Szobabelsők. — 12. Táplálkozás, konyha, kamra, cserépedények. — 13. (1974—75.) Babonák és népi hiedelmek, szokások. — 14. (1978.) A gyermekek tárgyi játécai.

Ónálló gyűjtéseim: 1. A szántás-vetés Lábodon. — 2. A polgári közigazgatás kialakulása és története egy dél-somogyi kisközségből nézve. „Tegyük többet Somo-

gyönt!" c. pályázat 1971. — 3. Lábodi faluszólár (csak részlete készült el, a gyűjtést folytatom) 1977. „A nyelvészet hete”, megyei I. díj.

Dolgozataink közül a honismereti kiadványokban, módszertani füzetekben, újságokban, folyóiratban 9 témánk jelent meg.

Mi a szakkör célja?

1. Alapfokú tudományos munka. Igyekszem megértetni és átéreztetni a tagokkal, hogy mi vagyunk a község „történetírói”.

2. Összegyűjteni és közkincsé tenni a község tárgyi-szellemi néprajzának emlékeit.

3. Lehetővé tenni a tagok számára a szabadidő egy részének helyes és eredményes eltöltését.

4. Nevelni a tagokat a tágabb haza szeretetére, a szűkebb pátria iránti eszelekvő szeretetre, múltunk eredményeinek megbecsülésére, az idős emberek iránti tiszteletre, az emberekkel való helyes érintkezésre, a régi nemzedékek tárgyi és szellemi emlékeinek megbecsülésére.

A szakkör igazi elnevezése tulajdonképpen gyűjtőszakkör, illetve -csoport. Munkánk nélkülöz mindenféle formaságot, egyszerűen csak gyűjtünk, mint a hangyák vagy a méhecskék.

Mit gyűjtünk?

Főleg a szellemi néprajz emlékeit, mert azok örizőikkel együtt sűrűbe szállnak. Mellékesen elfogadunk — sőt különösen munkánk kezdetén padláskutatással gyűjtötünk is — régi paraszti tárgyakat. Ezeket magyar- és történelemóráimon nagyon jól tudom hasznosítani. A tárgyak sorsa azonban nincs teljesen megoldva: az iskola történelmi szaktermében csak egy részüket tudjuk megnyugtató módon elhelyezni. A község vezetői megígérték, hogy a művelődési házban „padlásmúzeum”-ot létesítenek.

Hogyan gyűjtünk?

A szakköri foglalkozásokra minden kedden 4—5 óra között kerül sor. A többi szakkört kéthetenként tartják 2—2 órai tartammal, de nekünk a hetenkénti 1—1 óra jobban megfelel, mert rendszeresebb munkát tesz lehetővé.

A tagok általános iskolai tanulók. Egyszer fordult csak elő, hogy néhányan az érettségiig a szakkör tagjai maradtak, de aztán már szétszórta őket az élet. Eddig kb. 70—80 tanuló volt tagja a szakkörnek, jelenleg húszan vagyunk.

A munkamódszert a tagok életkora határozza meg. Az általános iskolai tanulók értelemfejllettsége és akarati képességei nem teszik lehetővé, hogy egyéni gyűjtést várjak tőlük. Ebben a korban a gyermek még nem rendelkezik a lényeglátás, a logikus elrendezés, a fogalmazás és a nyelvi lejegyzés olyan képességével, hogy önálló gyűjtőmunkát tudjon végezni. Általában egyesével járnak gyűjteni, de előfordul, hogy ketten összefognak és együtt mennek ugyanahhoz az adatszolgáltatóhoz, vagy felváltva egymás adatszolgáltatójához. Hetenként fél-egy órát töltenek el a gyűjtéssel. Ennél többet nem is lehetne tőlük követelni.

A szakkör működése kezdetén ki kellett építenem az adatszolgáltatók rendszerét. Jelenleg is legalább 50 olyan idős ember él a faluban, akire számíthatunk. Sikerült szóra bírnom őket, s a velük való kapcsolatot igyekeztem egyszerűvé, közvetlenné tenni. Erre neveltem tanítványaimat is, továbbá arra, hogy a felnőtt, idős emberekkel udvariasan, türelmesen foglalkozzanak.

A tagok a tanév elején feladatul kapják hogy keressenek maguknak olyan idős adatszolgáltatókat, akik régi lábodi lakosok, jó emlékezőtehetséggel rendelkeznek, és szívesen beszélnek a múltról. Arra biztatom őket, hogy több adatszolgáltatót is tartssanak nyilván, hogy ha az egyik elfoglalt, akkor is tudjanak gyűjteni. Ezeknek a személyeknek a legfontosabb adatait beszerzik és hozzák nekem: *név, leánykori név, születési év, vallás, lakcím*. Ezekre a gyűjtés hitele miatt van szükség.

A szakköri tagokkal ismertetem a népi lejegyzés legalapvetőbb tudnivalóit. Megtanítom őket, hogy jegyezzék le a legjellemzőbb beszédfordulatokat, példamondatokat. Mivel a község az ő-ző nyelvjárásterülethez tartozott, a kétféle „e” hangot is megkülönböztetik a beszédben. Ezeknek a lejegyzésére is oktatom őket.

Nagyon fontos tulajdonsága a szakkörösnek a *kitartó, tankadatlan munka*. Nem szabad kifáradnia, beleúnnia; megijedni a rossz időtől, télen félni a korai sötétedéstől.

Egész évből csak néhány témával foglalkozunk. A foglalkozásokon lediktálom a kérdéseket, elmagyarázom értelmüket, a gyűjtés módszerét. Tudják, hogy a várható választ nem szabad előre mondani, hanem többféleképpen, körülírva kell kérdezni.

A következő foglalkozáson lapokra írva beadják a válaszokat és az adatokat. Ezeket lehetőleg azonnal megbeszéljük, értékeljük. Bizony sokszor előfordul, hogy semmi sem tudnak beadni. Vannak, akik eléinte nem is elég lelkiismeretesek, s nem érzik kötelezőnek a vállalt feladatot. Természetesen *nekem is nagyon türelmesnek kell lennem*, hogy ki tudjam várni a „gyümölcs érését”. A régebbi kérdéseket többször is elővesszük, próbáljuk bővíteni a válaszok körét. Az összegyűjtött adathalmaz rostálása, rendszerezése, egybefoglalazása és legépelése rám vár. Ebben a tehetéseesebb vagy az érettebb tanulók néha tudnak valamit segíteni. Bevonom őket az illusztrációk elkészítésébe is.

Az összegyűjtött adatokat több helyen, személyes gyűjtéssel ellenőrzöm. Ebben ma már nagy segítségemre van a művelődési háztól használatra kapott kazettás magnetofon. Ezzel olyan hosszú beszélgetéseket vehetek fel, amilyenekre a szóbeli gyűjtésnél nincs lehetőség. Gyűjtőutaimra elviszek magammal egy-két ügyesebb gyereket.

A foglalkozásokat játékkal, dalolással, csevegéssel igyekszem vonzóvá tenni. Ugyanezt szolgálja a séta, a kirándulás vagy a honismereti találkozókön való részvétel is.

Az ellenőrzött adatokat rendezem, egybefogom. Sok gyötrődés, kínlódás, de sok öröm forrása is ez számomra. Utána már könnyű a dolgom, mert szólok a „gépirónomnak”, aki mindig a rendelkezésemre áll, mindig ráér, amikor én, mindig a legjobb tudása szerint, pontosan írja a népi lejegyzést, még a korrigálást is az én kívánságom szerint végzi. Azért is jó, mert fizetést sem kér.

A gondjainkról.

Sajnos, a tanulók közül nem mindig a legtehetéseesebbek jelentkeznek a szakkörbe. Persze a kevésbé tehetéseesek is lehetnek igen ügyes gyűjtők, mégis, egy jobb tanuló többre képes.

A gyermekek a honismereti szakkört általában nem érzik az előrehaladásukhoz szükségesnek, közvetlenül olyan hasznosnak, mint a tantárgyi szakkört. Azok kiegészítik, elmélyítik a tananyagot, s előkészítik őket a továbbtanulásra. Ezzel szemben a honismereti szakkör maradandó értéket hoz létre, pályamunkákban, gyűjteményekben rögzíti a hagyományt.

Ugyanakkor ez a szakkör több munkát, nagyobb kitartást kíván, mert nemcsak a foglalkozáson van vele munka, hanem még gyűjteni is kell. Ezért minden évben van lemorzsolódás. Nyolcadikos, aki már igazán tudna dolgozni, kevés van. Igaz, azt szoktam mondani, hogy inkább kevés jó munkás legyen, mint sok lusta, de mennyivel jobb lenne a sok jó munkás! Jelenleg elég sok a tagok száma, az 5. osztályból is többen jelentkeztek. Bizom benne, hogy sikerül megtartani őket.

Az iskola és az úttörőszervezet délutáni programja, a többi szakkör, a sokféle kulturális program gyakran akadályozza a munkánkat. Ezek azonban olyan dolgok, amelyekről senki sem tehet. Ütközés esetén mindig nekünk kell visszavonulnunk. Az iskolavezetés elvileg nem gördít elénk akadályt, bár ez nem az iskola szakköre. Engedélyt ad, hogy iskolaidőben részt vehessünk a találkozókön.

A szakkörnek jelenleg is van néhány száz forint „vagyona”, amely a pályadíjakból származik és takarékbetétben fekszik. A kapott pályadíjak tették lehetővé azokat az egynapos kirándulásokat, amelyeket a szakkörösök számára rendeztünk. Jártunk már Zalaegerszegen, három Balaton-parti múzeumban, kétszer Szigetvárott, továbbá Pécssett, Kaposvárott, Marcaliban, Csurgón, Kőszegen és Szombathelyen.

Visszatekintve a 15 évre, úgy érzem, értünk el valami eredményt. Csak azt kívánom magamnak, hogy még soká legyen eröm a munkához. Jó lenne, ha a 30. évfordulón még szebb eredményekről számolhatnék be kedves szülőfalum javára.

Mike Györggyi

Húsvéti népszokások Alsóságról

„Még ha el is vész a neve, fennmarad a rangja” — jelentették ki jó néhányan az itteniek közül az 50-es évek elején. Ugyanis akkor — 1951-ben — egyesült Alsóság Celledömökkel. Az a „NaghSaagh”, „Saagh”, később Alsóság, amely már a XVIII. században mezővárosi rangban volt. A korosabbak még ma is többször emlegetik ezt.

Az idősebb ságiak ma is *pucceba teszik magukat* egy-egy ünnep, nevezetesebb nap alkalmával. Különösen alkalmasak erre a húsvéti ünnepek. Az első tavaszi nap, az itteniek szerint a *tavaszcvarás, a megújulás ünnepe* — mondta özv. Csajbók Ernőné. Akármilyen vallású legyen az illető, ilyenkor — főleg a férfiak — *kisorakoztak* a templom elé, és ott a napos oldalon elbeszélgettek. Öltözetük fekete színű, komoly és ünnepélyes volt. Ma már csak elvétve lehet látni az öregebbjén szűk, testreszabott csizmanadrágot vagy pantallót. Hasonlóan testreszabott a rövid, *kurta fekete kabát* is. És mint mondják, a múlt század végén a férfiak külön *ködmönt* is hordtak nevezetesebb alkalmakkor.

Az itt következő *húsvéthétfői szokásokat* honismereti szakköröseim gyűjtéséből állítottam össze.

Tojásbavágás. A tojást lehető fiú a földre helyezi a legkeményebb héjú, szép, piros tojást. A tojástól *csibelepésben* (lábféj hosszal) kimérik a megegyezett távolságot — általában 4—5 lábnyit — és itt egy jól látható vonalat húznak a földön. A tojásbavágó a vonalnál állva egy pénzdarabot igyekszik a tojásba vágni úgy, hogy az élével beleálljon a tojásba. A *csesztetés* (a tojás érintése, repesztése) *nem áll*, vagyis érvénytelen. A régiék rézkrajcárt vagy filléreket használtak, a maiak pedig réz kétforintost. A megegyezés szerint 5 dobása lehet mindenkinek. Ha a dobónak nem sikerül a *szikibe vágni* a rézpénzt, úgy a krajcár vagy a forint minden alkalommal a tojás tulajdonosát illeti. Viszont, ha elsőre eltalálja, akkor a szép, piros tojás ellenszolgáltatás nélkül a dobóé lesz. A nagyobbacska fiúk a megnyert tojást, kiszemelt leány pajtásuknak adják, lehetőleg úgy, hogy a többiek ne lássák.

Mondóka tojásevészkor. A gyerekek a húsvéti tojást *megköpesztik*, majd nekilátnak az elfogyasztásának. Először a fehérjét eszik meg, azután következik a tojás legjava, a *szíke*. A fiúk virtusból egy harapással bekapják az egész tojássárgáját, és próbálják lenyelni. Hogy meg ne fulladjon, a többiek a hátát veregetik, s közben kórusban mondják: *Eszi a szikját, üssük a hátát!*

Tojásdobálás. Rendszerint réten vagy szalmakuzal mellett leányok játsszák szalmán. A fiúk legfeljebb, mint nézők figyelik, hogy melyik leány milyen ügyes. A két játékos szemben áll egymással, megegyezés szerinti távolságban. A két dobónak számolásra — háromra — el kell dobni a tojást, de úgy, hogy a másik — helyéről legfeljebb egyet lépve — elkaphassa. Közben arra is ügyelni kell, hogy a két repülő tojás a levegőben össze ne koccanjon. Ha valamelyik nem tudja elkapni a másik tojását, vámot fizet. A vám a tojás szépségétől függően — lehet cukorka, vagy egy másik piros tojás. Öt fordulóig játsszák. Az ügyesebb leánykák hímes tojással is játsszák ezt a *dobáfast*. Így a szép tojások gazdát cserélnek.

Fészekkeresés. A játékok udvaron, kertben, réten vagy tisztáson — de kijelölt és meghatározott területen — fészekbe rejtik a húsvéti tojásukat. A fészket gazból, fűből készítik, úgyelve a környezetre és a terepadta lehetőségekre, hogy minél nehezebb legyen a megtalálás. A kijelölt kereső befogja mindkét szemét. Fának vagy falnak fordulva *hunyt*, közben hangosan számol százig. Ez alatt az idő alatt mindenki elhelyezi

a tojását az elrejtett fészekbe. Majd a *rejtegetők* hangos számolásba kezdenek, a hunyóhoz (kumó) hasonlóan százig. A kumó ezalatt keresi a fészket. Ha a számlálás végéig nem találja meg a fészket és benne a tojásokat, *bánatként* egy piros tojást fizet, a játékok pedig másik keresővel folytatják. A játék végén aztán a játékosok közösen megeszik az összegyűlt piros tojásokat.

Tojáskeresés és kiváltás. Általában bokros területen játszották a nagyobb leányok és legények. A leányok szétszéledtek és elrejtették a piros tojásukat, miközben a legényeknek *hunyni, sunyni, kumni* kell. A leányok szabad kiáltására megkezdődik a keresés, jöhetnek a legények! Minden leány azon a tájékon sétálgat és tettei magát, ahová a piros tojását rejtette. A legények pedig keresnek a kiválasztott leányka közelében. A leányok igyekeznek félrevezetni a legényt, de ha mégis megtalálta az elrejtett hűsvéti tojást, akkor csók árán adta vissza a leálynak. Ha a leányok megadták a csókot, akkor a játék kezdődhetett előlről.

Tejesfazék dobálás. A játék szabályait már csak egy-két visszaemlékezésből tudtam pontosítani. Az elmondás szerint ezt a játékot mindig hűsvéthétfőn kezdték meg a vásártéren és a templom melletti részen. 16—20 év körüli leányok játszották és mindegyik egy tejesfazékat hozott magával. Itt a legények nézők voltak. A játék kezdete előtt a tejesfazékba egy szem kavicsot tettek, majd kiszámoló mondókéval kijelölték: ki álljon a kör közepébe, és ki adjon elsőnek tejesfazékat. A kiszámolt *fazekaslány* magához vette a fazékát, és a játéktér közepébe állt. A többiek félretették a fazekukat, és körbevették a *fazekaslányt*. Ő északnak fordulva megcsörgette a tejesfazékát és kiáltotta az első nevet: *Julis! Julis!* aki szemben állt a fazekaslánnyal jelezte, hogy dobhatja a tejesfazékát. A fazék megkezdte útját. Fügőleges állásban repült oda, majd vissza az indítóhoz, aki már a következő leányt szólította: *Róza!* Ő is elkapta, s repítette vissza a közepén állóhoz. Majd megint újabb név: repült a fazék, repült, repült, járta az óramutató járásával egyező utat *észak—kelet—dél—nyugat* irányában. — Körbeért! — kiáltották a lányok. A tejesfazék nem esett le a földre!

Kiszámolták a következő *fazekaslányt*. Most ő állt középre és folytatódott a játék, míg a fazék körbe nem ért, vagy le nem esett és össze nem tört. A legények már itt *kiszemelték* azt a lányt, aki ügyes volt és nem tört fazékot.

E néhány népszokás bemutatásával nem törekedtem teljességre, csak izelítőt adtam belőlük. Honismereti szakköröseim gyűjtötték, izelgették, kipróbálták, megszerették, másoknak is továbbadták és újraélesztették Alsóság már-már elhaló hűsvéti népszokásait.

Zongor Ferenc

A sorshúzással történő sorozás emléke Cegléden

A XVIII. század első harmadától — az állandó hadsereg föllállításától — kétféle módon szereztek katonát az államok: toborzással és sorshúzással. Fogtak ugyan még katonát erőszakosan is, de ritkábban. A látványos verbunk színes fölvonulásával, hetýke, válogatott toborzó legénységével, a kör közepén illegó káplár csodálatos táncával és irányításával, a zenebanda friss, csalogató muzsikájával — ismert a színpadról. A toborzásnak kiterjedt irodalma van, szerepét és a toborzás menetét még az iskolás gyermekek is tudják. Ellenben a sokkal kevésbé látványos, de annál izgalmasabb sorshúzást jóformán nem ismeri a köztudat, holott szerepe a toborzásnál is jelentősebb volt. Sorshúzással — a toborzás kiegészítőjeként — a kivett katonalétszámot töltötték ki. Hazánkban mindkét katonaszedési mód emlékét a negyvennyolcas hagyományok őrizték meg a leginkább.

Kossuth Lajos 1848. július 11-én elmondott beszédének eredményeként a kétszáz-ezer újonc kiállítását a képviselőház elfogadta. Az első napokban negyvenezer honvéd fölszerelését határozták el. Megyékre elosztva Pest megyének ezerhatyszáz katonát kellett kiállítani, ebből Ceglédre kétszázötven jutott. Horváth Mihály¹ lelkes visszaemlékezésében írja: „És alig kezd vala hangzani a toborozók zenéje, a magyar német és tót ajkú fiatalság vetélkedve gyűlt a zászlók alá. A legelsőek, kik felesküvének, jobbra iskolákat végzett vagy még azokat látogató ifjak és iparos segédek valának.” Sok faluban és mezővárosban azonban vontatottan ment a gazdaifjak jelentkezése, a verbunk nem váltotta be a reményeket, s a tanácsok sorshúzásra kényszerültek. Cegléden száz

¹ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848—49. I—III. Pest, 1871.

honvéd önként, toborzón állt be, százötvenhárom pedig sorshúzással. 1848. szeptember 24-én a délelőtti doboláskor ezt hirdették ki a templomok előtt várakozó tömegnek:

„A' szüretelés helyben mindaddig meg nem engedtetik, míg a' miniszteri parancs következében a' katona kiállításra nézve a' sors húzás meg nem történik.”² A szeptember 30-án — egy héttel Kossuth sokat emlegetett toborzóbeszéde után — felvett jegyzőkönyv pedig így ír:

„A' honvédekhez még kívántató 78 egyénnek összeírására 's sorshúzás útján eszközözendő kiállítására rendelt bizottmány az iránt tett panaszt, hogy sem magok a 19 és 20 évesek, sem pedig ezek szülei, több ízbeni hivatások daczára előttök beiratás végett meg nem jelennek 's hogy a' segítségül melléjük adott 24 nemzetör a' vonakodók előidézésére nem elegendő. A' nevezett bizottmánynak ebbeli panasza méltányoltatván, a' keveslett 24 nemzetör mellé még 24 rendeltetett 's ennek segítségével mindenek előtt a 19 évesek, valamint ezek szülei a' tanács befolyásával eszközözendő 's f.é. october 1-ső napján délután 2 órára kitűzött sors húzásra előállítani, s' csak akkor, ha a' kiránt 78 egyén a' 19 évesekből ki nem kerülne, rendeltetnek a' 20 évesek sors húzás alá.”³

Eltelt egy hónap és még mindig nem volt ki a létszám, 1848. október 29-én a tanács ismét doboltatott, de már fenyegetve:

„Sors húzás útján kiállítandó Katonásági Választmány kívánnya köz hirre tétetni, hogy minden szülék jövő kedden 8 órára reggel fiaikkal meg jelenjenek 's el ne bujtassák vagy szöktessek, különben a' Választmány és a' bíróság ha erőszakhoz kényteleníttetik nyúlni, a' szülék a' Megye tömlőtzebe, a' fiak pedig 8 esztendei katonaságra vttetnek.”⁴

A győzedelmes tavaszi hadjárat után a kormány a főlzabadított területeken újabb honvédszázalókat állított föl. Ceglédnek száz újoncot kellett vállalnia. A tizenöt napi toborzás — melynek verbunkvezető kaplára Dobos János volt és a muzsikát Farkas József cigánybandája adta — eredménytelen volt. Az 1849. május 4-i közgyűlés jegyzőkönyvéből:

„A' folyamatban levő toborzás — minthogy már sikere nem igen mutatkozik — költségkimelés tekintetéből is csak jővő vasárnapig, azaz folyó május 6-káig fog tartatni bezárólag, annakutána a' kinevezett újonczozó küldötség a' 19, 20 és rendre egymás után következő évszámú ifjúkat újabban is, ha kell, összeíraltván, ezekből a' kiránt mennyiségű újonczokat, ha körülbelül 75 lesz, megszabott határidő alatt állítsa ki.”⁵

A szabadságharc bukása után a császáriak meg sem kísérelték a toborzást, hanem csak soroztak, elsősorban a volt honvédeket. A ceglédi tanácsülési jegyzőkönyv 1850. december 15-i 950. pontja őrizte meg a sorshúzás emlékét.⁶

„Főszolgabíró Varga Soma úr elnöklete alatt az újonczozási bizottmány főbíró Ecseri Antal, Lovas István, Seres Sámuel, Csurgai Mihály, Sági Antal, Dobos Mihály, Kollár Matyás és Zsengellér Istrán tanácsnokokból alakult.” (A bizottmány három kivételével ugyanazon tagokból állt, mint a szabadságharc alatti a honvéd sorozó bizottság.)

„A Ceglédre rótt 35 újonczból még hiányzó 18 egyén sorshúzása tetezőleg ment végebe: A' Katonai néposzeírásból (ugyanazok végeztek az összeírást, mint a honvédköteleseket HL.) az 1830-ik évben születtek, szüleik, házszám, vallásuk és ha ne talán tetteleg katonai szolgálatban volnának; annak megjegyzése mellett sors húzás alá összeíraltak, 's miután e' körülmény a' bíróság által az illetőknek elere tudtul adatott 's a' kiknek módja 's kedve, hozna magával maga helyett alkalmas egyént helyettesítésére, főlszólíttatott.” (Magyarán; akinek penze volt, fogadhatott száz forintot maga helyett katonát. Pénzes gazdalogény volt elegendő, pénztelen szellérfiu is számtalan.)

2 Cegléd Mező Várossának Templomok előtt tartandó Hirdetéseknék Könyve. 1847 Augusztus—1850 Febr. 12. (továbbiakban Hirdetések k.) Cegléd Városi Levéltár, rendezetlen iratok.

3 Cegléd Városi Tanács közgyűlési jegyzőkönyve 1848. szept. 30-án 305. p. (CVL, rendezetlen iratok.)

4 Hirdetések k. 1848. okt. 29-én 17. p.

5 Ceglédi Városi Tanács Közgyűlési jegyzőkönyve 1849. május 4-én 13. p. (CVL)

6 Cegléd Város Tanácsülési jegyzőkönyve 1850. december 15-én 950. p. (CVL)

„A' bizottmány első teendője volt az 1830(ban) születtek név sorát teljes nyilvánossággal felolvasni 's a' kik báró Geringer Károly teljhatalmú csász. k. biztos ő n. Méltóságának Bécs, november 14-én 1850(ben) kelt rendszabályai értelmében az újjonczozástól menteseknek voltak tekintendők, azokat a' névsorból kihagyni. Mi megtörténtvén, az összeirtak névjegyzékéből abc szerént rend sor is készítettett. Ennek utána az összeirtak számához képest — kik eleve 93-an, a' mentesek kivételével pedig 72-en voltak — ugyanannyi egyenlő nagyságú folyó számmal ellátott sors czédulák készítettettek. Ugyan akkor Abc valamennyi betűje egyenlő minőségű czédulára iratván, azok egy az asztalon álló bádóg edénybe (dohánytartó) tétettek 's belőle a' H betűt városi főbíró úr kihúzáván, a' sors húzás az ezen betűn kezdődő nevéken megkezdetett. A' mondott bádóg-edénybe a' betűk ki vétele után 92 sors számmal ellátott, 's összegyűrt egyenlő minőségű czédula tétetvén, az első sors-jegyet kihúzta Halász János 's utána a' többiek. És az ekkép sorsot húzottak, kik ha maguk jelen voltak, személyesen, ellenkező esetben helyettük elnök úr rendelkezéséből városi főbíró úr húzott.

Az ekkép kötelezett 18 sors számot húzottak következők: Herczeg József a 13-as számot, Józsa András az 5-, Lédécsi Károly a 3-, Pataki Anrás a 18-, Sági Sámuel a 14-, Szalitsnyó Sándor a 2-, Szűcs Mihály a 6-, Tóth Jakab a 4-, Turi Gábor a 8-, Ungvári József a 9-, Ungvári Pál a 12-, Ványi Mihály a 17-, Vosgyár János a 7-, Baranyi András az 1-, Bárány István a 16-, Bíró Károly a 10-, Boros János a 15, és Czárák Pál a 11-es számot húzta."

Czárákkal kitelt a kívánt tizenennyolc újonc, így a C, D, E, F és G betűsök már nem is húztak.

Sorshúzás a későbbi katonakötelezettségi törvény után is szokásban volt, de más céllal: a sors döntötte el, hogy a besorozott újonc tényleges szolgálatba kerül, vagy pedig pótlartalékba. Az elsők több éves szolgálatra jutottak, az utóbbiak csupán néhány hetes kiképzésre. Ezt a sorsot nem az ifjú húzta, hanem egy katonai tisztviselő, és nem is a nyilvánosság előtt.

Hidvégi Lajos

A Kőrösi Csoma Társaság türkevei csoportja

A türkevei Honismereti Szakkör kezdeményezésére alakult meg a Kőrösi Csoma Társaság első vidéki csoportja. Az 1978. október 3-án megtartott ünnepi alakuló ülésen a türkevei termelőszövetkezet kultúrtermében tudós, központi előadók iktatták be a helyi csoport 28 tagját.

Ismertették, hogy miért van szükség az orientalisztikai kutatások népszerűsítésére. A nagykunok városában nagy érdeklődésre találtak a keletkutatás eredményei, benne a jászok, a kunok, a magyarok őstörténeté. Így illik bele a türkevek helytörténeti munkájába a Kőrösi Csoma Társaság programja. Évente négy ülést tartanak,

amikor központi előadó ismerteti a kutatás egy-egy kiválasztott témáját. A Társaság akadémiai üléseire a vidéki csoport minden tagja meghívót kap, s a türkevek néhány taggal képviseltek magukat. A türkevei csoport felérésben a Honismereti Szakkör tagjából áll, a többiek pedig pedagógusok, kultúrvezetők, tisztviselők, akik az egész város köznívűlődését képviselik. Így kapcsolódott be Türkeve a keletkutatás tudományos érdeklődésébe, amelynek népszerűsítése a honismeret, hazaszeretet és nemzetköziség egyetemes megértésére nevel.

Hagymásy Sándor

„Az iskola tetszett nekem...”

A Miskolctól délnyugatra fekvő Sályban, az iskolába vezető út végén ma is ott áll egy ház, melyen márványtábla aranybetűi hirdetik, hogy valaha itt járt iskolába *Gárdonyi Géza*.

Persze a tábla már nem azon a házban áll, amelynek falai közé a kis Gárdonyi járt. Azt az épületet lebontották és 1890 táján újat építettek a helyébe. Erre került az emléktábla. De azt a régi házat mégis érdemes előásnunk az író gyermekkori emlékezetéből.

Lássuk, hát milyen is volt valójában Gárdonyi Géza sályi iskolája?

„Félig földbe süllyedt ház, földes szoba, ablakai kicsinyek, fala alacsony. Mindössze 3—4 hosszú pad volt benne” — írja később Gárdonyi.

Tíz évvel ezelőtt egy 87 éves volt Maláta-tanítvány, *Mészáros József* is azt mondta róla nekem, hogy csak tetőfedő anyagában különbözött a régi falusi házaktól. Ugyanis „fazsindellyel vót fedve”. A parasztházak meg akkoriban szalmatetősek voltak. Az udvara meg olyan volt, mint minden falusi házé: istálló, malacól, fáskamra volt rajta meg szalmakazal.

Az épület elején volt a tanterem. Egyik ajtaja az udvarra nyílt. Itt jártak be a gyerekek. Másik ajtaján a tanító konyhájába lehetett bejutni.

Egyetlen tanterembe járt mind a hat osztály; mégpedig egyszerre. A bejárattól balra és jobbra egy-egy hosszú, kecskelábú asztal állott a gyerekek részére. Olyan, mint a régi kocsmái asztalok. Melléjük hosszában két-két lóca volt lehelyezve. Asztalos ugyan dolgozott már akkor a faluban, de az ő finomabb munkáját drágának tartották iskolás gyermekek számára. Így hát csak maguk ácsolták a falusi emberek az iskolapadokat.

A 90 éves *Horváth János* 1962-ben így mondta el készítésüket: „Hozták az erdőről a nagy gömbölyű fákat. Elhasították a fát, abba lyukat fúrtak, úgy vót betéve a láb. Ha aztán egy ilyen pad a lábára dült a gyerekek, bizony megérezte. A padok előtt meg hosszú kocsmasztal állott. Az is abból a négycolos keményfából. Mikor bementünk az iskolába, a kalapot az ablakba tettük. A tarisznya, amibe a könyveinket vittük, az ódalunkon vót mindig. A tanítás alatt is. A jányok meg a kosarat, amibe a könyveket hozták, oda tették maguk alá a lóca alá.”

A hosszú asztalokon és lócaikon kívül a tanítónak egy kis karszékje, asztala, s egy régi zongorája volt a teremben. A konyha felőli falon falitábla lógott, s egy vaskályha húzódott meg a sarokban. Télre a kályha környéke tele volt rakva fával, s a kályha közelébe került a tanító karszéke is. A fát a gyerekek hordták. „Mert az iskolának nem volt fája, s ősi szokás szerint maguk a tanulók fűtöttek. Minden gyerek vitt a hóna alatt egy darab fát, s átadta a vigyázónak. Az meg ledobta a kályha mellé. Ilyen módon annyi fa gyűlt össze, hogy a tanítóné konyhájára is elég volt” — írja Gárdonyi.

De „az iskola fegyelmezett volt és elég tiszta. Még az utcán is rendbe kellett hazamennünk” — emlékezik vissza az író. Sőt, másik helyen egyoncson azt írja: „Az iskola tetszett nekem”.

Hogy ez a szegényes, komor külsejű iskola megnyerhette egy szép iránt fogékony, hét esztendős gyerek tetszését, az elsősorban az iskolában tanító *Malyáta Ignác*znak köszönhető.

„Ma is előttem van — írja Gárdonyi — ez a hosszú nyakú, szőke, göndörhajú, körszakállas ember, amint csendes méltósággal jár fel és alá az iskolában. Valami különös büszkeség volt ebben az emberben. Mire volt büszke, nem tudom. De mindig büszke volt. A triumpfáló római hadvezér fejtartása nem lehetett emeltebb, mint az övé. Mikor végigment a falun, mint ha bevonulást tartana. Szürke magyar ruhában járt, és magas botot hordott, mint a bíró.” Pedig ez az ember akkor düledező, egészségtelen lakásban lakott. Fizetése volt is, meg nem is. Mert az akkori egyházi iskolában tanító pedagógus fizetésének egy része a párber volt. Az a véka búza vagy rozs, amit a szülőktől kapott, ha azok megfizették. Másik része meg a természetben kapott föld, amelynek termése az időjárás szeisélyétől függött. 1872. május 12-én pl. kétségbeesetten írja naplójában: „5 óraker borzasztó jég esett a sályi határon... elverte a Tagon lévő búzát, illetőleg minden veteményemet. Nincs bizodalom!” Mégis ez az ember azt írja később nagygyá lett tanítványa lapjában, a Gárdonyi szerkesztette Tanítóbarátban, hogy a tanításhoz elengedhetetlen tényező az *üde lélek*. Csodálatra méltó hivatástudata és lelkiereje volt Malyáta Ignácznak, hogy ilyen körülmények között is mindig odaadással és kiváló eredménnyel végezte munkáját. S ha még hozzávesszük három gyermeke nevelésének gondját, a naplója tanúsága szerinti gyakori betegségeket, a hét kilométerre lakó orvost, akkor látjuk, milyen nagy léleknek kellett lennie, hogy az iskola falai közé ezekből a sötét gondokból semmit sem vitt be. Oda mindég üde lélekkel lépett be. Ahogyan egyik ma is élő tanítványa, *Rácz Károly* bácsi emlégeti: „Borzasztóan szerette a hivatását. Akkor vót nyugodt, amikor azt csinálhatta.”

Nagy szeretettel hajolt le kis tanítványaihoz. Mind a százegynéhány tanítványának maga metszett tollat libatollból. Sajátkezüleg faragta ki ceruzájukat, mert félt, hogy kitorik a hegyét, és pazarolják azt a drága pénzen vett ceruzát, amire akkoriban alig tudtak pénzt adni a szülők.

Megtanította tanítványait bodzából, meg fagyalbogyóból tintát főzni, hogy azért se kelljen pénzt adni. „A tintafőzés persze nem történt észrevétlenül. Ha Pista vagy Miska tintás volt homloktól könyökig, biztos, hogy otthon tintát főzött.”

A lúdtollal való írás muzsikája is megmaradt Gárdonyi fülében. „Írás óra alatt olyan sercegés volt az iskolában, mintha pecsenyét sütnének” — emlékezik vissza.

Mindég dicséerte tanítványai előtt a régebbi iskolások kiválóbbjait. Gyakran emlégette, hogy ez meg ez milyen jó volt olvasásból, a másik szármolásból.

Minden gyerek szerette volna, hogy ha elhagyja az iskolát, órála is így beszéljen a tanító bácsi. Ezért hát igyekezett mindenki. Ha valaki megbontotta a rendet, találó mondásokkal igyekezett azt helyrebillenteni. Sőt fokozta a mondások fegyelmező erejét az is, hogy azokba bevonta a kórusban s rimelve feléő osztályt.

Ha fecsegett a gyerek, azt mondta:

— A legrosszabb kerek.

— A legtöbbet nyikereg!... vágta rá kórusban az osztály.

Ha valaki az időt fecsegette, ezt kérdezte:

— Mit mond az angol?

— Az idő pénz! — mondta rá mindenki.

Ha meg rendtelenség volt, így szólt:

— Rend a lelke mindennek,

— Én megfelelek ennek! — felelték kórusban a gyerekek. Némelyik persze huncutságból így is mondta:

„En megfelelek kendnek!” De hát ezt szerencsére nem lehetett külön is hallani. Utána aztán csend lett és folyhatott a tanulás.

A rimek sokáig ott csengtek a kis Gárdonyi fülében. De megmaradtak emlékezetében azok a dalok is, amelyeket az iskolában Malyáta tanító bácsi tanított. Igaz, nem volt még akkor népdal az iskolában. Azt még abban az időben nem tartották iskolába illőnek. Özv. *Nagy Mátyásné* született Sályi Anna néni 86 évesen még ma is csóválja a fejét azon, hogy a mai iskolában ilyeneket is énekelnek. „Még a mi időnkben nem vót, hogy azokat a bálj nótákat, amikre ott táncolni szoktak, az iskolában is tanultuk volna.”

Ma igaz, már másképp vélekedünk a múlt századi iskola dalairól, azért mégis olvassunk el egyet belőlük, hiszen a kis Gárdonyi is buzgón fújta azokat sályi iskolatársaisal együtt:

Szépen dalol este a kis csalóány
 Úgy örül a lelkem vidító dalán,
 Elmerengve rajta úgy elhallgatom,
 Csak dalolj madárkám, kedves dalmokom.

Megmaradtak a rimes, versbe foglalt regulák, házi és életszabályok is nemcsak Gárdonyi, hanem minden Malyáta-tanítvány emlékezetében. Késő öregkorban is kivétel nélkül el tudták mondani, Búcsúzzunk hát mi is a hazamenetelkor mondott versikével Gárdonyi sályi iskolájától:

Menj az utcán csendesen,
 Amint illik, rendesen.
 Ne beszélgess, ne lármázz,
 Magadra mindig vigyázz.
 Térj az öregebbnek,
 Köszönj minden embernek.
 Légy bár kicsiny, avagy nagy,
 Mutasd meg, hogy diák vagy.
 Ha hazaérsz apádnak
 Csókolj kezet anyádnak.

Úlj azután csendesen,
 Ne háborgass senkit sem.
 Ha testvéreid vannak,
 Ők is reád vigyáznak.
 Amint viseled magad,
 Úgy indulnak utánad.
 Hogyha iskolába mész,
 Legyen nálad minden kész.
 Úgy, miként hazamenet:
 Köszönj és csókolj kezet.

Barsi Ernő

Gömör elfelejtett néprajzi írója: Komoróczy Miklós

A gömöri táj nem méltatlanul kapta az irodalomban a Gömörország elnevezést. Változatos, de egészében mégis egységes vidék. Északon magas hegyek emelkednek, délen szemet gyönyörködtető, kellemes dombság tölti ki a másik felét. A domhátak közti folyócskák, patakok futnak a tágas medence vizeit összegyűjtő Sajóba, amely szép nagy völgyi síkságtól kísérve búcsúzik a tájtól. Apróbb és nagyobb falvak, bányászvároskák, mezővárosok teszik népezzé a vidéket. Szinte minden megtalálható itt, ami egy „ország”-hoz kell.

Ezt a jellegzetes történeti és földrajzi egységet azonban meglehetősen elhanyagolta a néprajzi kutatás. Számos kisebb cikkből, könyvből, valamint nem néprajzi jellegű munkák részleteiből fogalmat alkothatunk ugyan Gömör népi műveltségéről, de ez a kép töredékes, nem tükrözi a táj nagy múltját és kulturális sokszínűségét, gazdagságát. Valamelyes változás csak a közelmúltban kezdett mutatkozni. A gömöri szlovák kutatások is az utóbbi időben kezdtek föltündülni. A Rimaszombatban megjelenő *Gemer* című évkönyvben szlovák és magyar tárgyú tanulmányok egyaránt olvashatók. 1974-ben a Madách Kiadónál látott napvilágot *Ag Tibor* gyűjteménye, az *Édesanyám rózsafája*, amely jórészt gömöri népdalokat tartalmaz.

Ebben a kitekintésben van jelentősége emlékezni arra a *Komoróczy Miklósr*a, aki ugyan nem tartozott a legkiválóbb etnográfusok közé, de mindmáig az egyetlen — mai fogalmaink szerint is — néprajzi összefoglalást írta a szlovákok és magyarok lakta Gömörről.

Komoróczy Miklós Ede 1863-ban született Borsodtapolcsányban (ma Dédestapolcsány), régi gömör—borsod—nógrádi köznemesi családból. Életének első felét két önéletrajzi jellegű adatközléséből ismerjük. Az egyik 1899-ben jelent meg *Szinnyey József* munkájában¹; a másikat Gömör—Kishont vármegye monográfiája tartalmazza². Érdemes közelebbről megismerkedni vele, jóllehet az életrajzok nem a későbbi néprajzi gyűjtőt, hanem a kor jellegzetes figuráját: a szépirodalommal próbálkozó és újságíróskodó dzsentrit állítják elénk. A fővárosban szerencsét kereső, majd egy vidéki kisváros kulturális életében helyét megtaláló értelmiségi alakját példázzák.

Életének első évtizedei igen változatosan alakultak. Talán későbbi nyugtalan jellege nyilvánult meg már abban is, hogy középiskoláit négy városban: Rimaszombatban, Kassán, Lőcsén és Budapesten végezte. Ezután a budapesti Népszínházhoz (a későbbi, s azóta már lebontott Nemzeti Színházhoz) szerződött, miközben 1883/1884-ben az Országos Színművészeti Akadémiát látogatta. Vidéki színész lett. Hol és meddig, nem

¹ Szinnyey József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. Bp. 871—872. old.

² Bp. év nélkül, valószínűleg 1903-ban, 386—387. old.

tudni, mert egy idő múlva Nyitrán bukkant föl, de már mint tisztviselő és a Nyitra-megyei Közlöny segédszerkesztője. 1889-ben rövid ideig ismét színész volt, majd a miskolci adóügyi igazgatóság jegyzője. Ugyanítt indított lapot 1891-ben *Legyező* címmel, de az hamarosan megszűnt, ő pedig Budapestre költözött. Újságírásból tartotta főn magát. Tudósításokat készített és cikkeket írt az Ország-Világba, a Pesti Naplóba, az Egyetértésbe, a Pester Lloydba, valamint a Bolond Istókba, a Gyermekvilágba, a Kisdednevelésbe, az En Ujságomba. Segédszerkesztőként dolgozott a Nemzeti Hírlapnál, illetőleg a Székesfehérvári Lapoknál — tehát igen széles skáláját bejárta az újságírói pályának. Vállalkozó kedvére vall, hogy 1892-ben *Puskás Tivadár* híres telefonhírnemondója szolgálatába állott, ahol mind írói, mind színészi tehetségét hasznosíthatta. Élete legnagyobb élményeként könyvelte el, hogy 1893 nyarán részt vett a Kórintusi-csatorna ünnepélyes megnyitásán.

„Sok bolyongás után visszatért régi vágyához és 1894 végén a rózsnyói kath. főgymnasiumhoz kinevezték ideiglenes tanárnak” — olvasható Szinyey munkájában valószínűleg saját fogalmazású mondata. *Andrássy Dénes* gróf és neje — nem tudni, milyen különös érdemeiért — 500 forint ösztöndíjban részesítették, amin tanári oklevelet szerzett és a rózsnyói katolikus gimnázium rendes tanára lett.

Ezután a korábbi kalandos éveknél jóval nyugalmasabbak következtek. 1899-ben *Rózsnyón Sajó-vidék* címmel hetilapot alapított. Három évi szerkesztés után megvált tőle, majd kevés szünet után 1902-től ismét három évig a város nagyműltű lapját, a *Rózsnyói Híradót* szerkesztette.

Az elkövetkező esztendőkből nevezetesebb közszerepléséről nincs adat. 1919-ig volt rózsnyói tanár, majd a határváltozás után Magyarországra távozott. Utolsó éveiről alig került elő följegyzés. Újra kipróbálta mindazokat a mesterségeket, amelyekkel fiatalabb korában már dolga volt. Politizált, tanárkodott, újságot írt, fölépített kabarészínészként és dolgozott magánhivatalban. Míg 1926-ban Budapesten „... egy kávéházban vidám beszélgetés közben, fejjel fordult le a székről az az ember, aki teljes életében mindig talpra esett. Mert akkor már mindegy volt...” — írja róla egyik kortársa.³

Vajon milyen jellemet takart ez a mindig talpra esés? Az életrajzból sejthető, hogy Komoróczy Miklós különösen színes egyéniség lehetett még akkor is, ha az utókor merőlegén tetteinek jelentős része könnyűnek találta. Idézzük föl néhány visszaemlékezés-részlettel alakját, viselkedését. Azért is tanulságos ilyen módon megismerni vele, mert kitetszik, hogy *Mikszáth Kálmán* és *Krúdy Gyula* számos novella-és regényfigurája Komoróczyhoz hasonló alaktól ihletődött, azok előképe volt.

„A katolikus főgimnázium tanári karának minden egyes tagja nagy tudásával, mindig barátságos, vidám és társaságszerető egyéniségének lebilincselő varázsával nagy mértékben járult hozzá a rózsnyói társadalmi élet szellemének és elevenségének emeléséhez, de ezek közül is ki kell emelnem *Hittner Józsefet*, a nagy zenészt és *Komoróczy Miklóst* (Mócsi mestert), aki mint tornatanár, nemcsak mint sport-ember, újságíró, poéta, ünnepélyrendező és jó tarokkista volt, hanem minden lehető a humor szemüvegén szemlélve, agya mindig mások rovására kieszelt tréfák végbevételén s a társaság földerítésén járt, amihez isten adta tehetsége volt, mert *Barkó* (palóc) szójárási nyelven elmondott humoros, vig történeteinek, adomáinak, köszöntőinek előadásával és egyéb mókáival mindenkit megkacagtatott, s ezen előadásaival nemcsak Rózsnyón, hanem Gömör, Nógrád és Borsod vármegyékben is hírnévre tett szert. Sokoldalúságára jellemző, hogy a hentesmesterséget is űzte, persze csak a saját házában tartott dísznőrt alkalmával, amikor a sertéssel mindig ő maga bánt el, ahhoz böllért a világot sem hívott volna.”⁴

„A rózsnyói társadalomnak mindenütt ott lévő, mindenben résztvevő, mindig jókedvű, többé-kevésbé mindenhez értő, sok mindenre használható és felhasználható, szellemes és mozgékony tagja volt.” „... nem volt az az orfeumi, cirkuszi vagy kabaréművész, aki a palóc-paraszt hangját, beszédmódját, egész egyéniségét oly frapjárás módjára és oly jellegzetesen tudta volna visszaadni, mint ő.” „Mint ilyen, bizonyos jellegzetes adottságokkal a rózsnyói társadalomnak és együletünknek is.”⁵

Az idézett Pósch a továbbiakban kitűnően árnyalt jellemzést ad róla. Elmondja, hogy a szerénység egyáltalán nem tartozott tulajdonságai közé. A kisvárosi társadalom

3 D. Pósch József: A Rózsnyói Társalgási Egylet százéves története, 1831—1931. Rózsnyó, 1932. 268. old.

4 Haray Artúr: Diákkori emlékeim. Bp., 1938.

5 Pósch: i. m. 264—265. old.

Felsővály. Nagy Gizella háza (Foto: Dr. Cz. Z.)

jellegzetes alakjának a színészet, az újságírás és sok más mellett talán a szépirodalom volt a legfontosabb szenvedélye.

Minden műnemben és számos műfajjal kísérletezett. Lírai verseket, ódákat, elégiákat, gyermekverseket, elbeszélő költeményeket, népies beszélyeket, novellákat, történelmi tárgyú kisregényt, verses drámát, később prologusokat írt iskolai ünnepekre. Talán legérdekesebb című műve a *Reám hallgassatok vármegyénk faze-kasai* röpirat volt. Jóllehet ezek a szépirodalmi alkotások a vidéki irodalmi élet szer- ves tartozékai voltak, az idő próbáját nem állják ki. Semmi eredetiséget nem találni bennük. Hol *Mikszáth*, hol *Gárdonyi* modorában íródtak, de nem sok sikerrel.

Nevét — ahogyan írásunk első soraiban jeleztük — néprajzi munkássága miatt érdemes megjegyezni. A rendelkezésre álló életrajzi adatok nem árulják el, mi indította a néprajzzal való foglalkozásra, és hogyan gyűjtötte adatait. Munkái azonban a korabeli magyar szakirodalomban való — ha nem is alapos, de figyelemre méltó — jártasságról tanúskodnak. Feltehetően olvasságta a magyar néprajz központj folyóiratait, az Ethnographiát és a Néprajzi Értesítőt, különben nem tudta volna kereken összefoglalni néprajzi ismereteit. Azt, hogy a Magyar Nyelvört, a magyar nyelvtudomány központj lapját rendszeresen forgatta, mindennél jobban bizonyítja, hogy ennek lapjain 1902 és 1915 között tíz cikke jelent meg.

A korabeli tudományos felfogás szemszögéből nem különös, hogy Komoróczy a néprajz és a népi kultúrát szorosan összetartozóknak fogta föl. Néprajzi tanulmányaiban olvashatók megjegyzések a néprajzról, nyelvészeti cikkeiben pedig szinte kivétel nélkül néprajzi érdekű adatokat közöl. Ezeknek nagyobb része tájszók közre- adása, egy-egy nyelvjárási szó magyarázata vagy értelmezésének teljesebbé tétele, hozzászólás nyelvszókához, azok népszokásbeli összefüggéseihez. Némelyik csak pár sor, egy lapnál többre pedig csak kettő-három terjed ki. A legértékesebb közülük szinte teljesen néprajzi témájú *Népies kalendárium és időjósítás*,⁶ a cím alá vonható gömői hagyományok gazdag gyűjteménye.

A néprajzi tevékenység jelzője néhány kisebb cikk is, amelyek szétszórta a rozsnyói újságokban jelentek meg. Ezeket Komoróczy többnyire beolvasztotta a gömői

⁶ Magyar Nyelvőr, 1903. 452—456. old.

néprajzról szóló összefoglalásba. *Gömör és Kishont vármegye népe* címmel jelent meg az említett vármegyei monográfiában az 164—204 oldalakon. Fölépítését tekintve nagyjából megegyezik a vármegyei kötet sorozat más néprajzi fejezetével, de az addig megjelentek mindegyikénél részletesebb. Teljesen igazodik a gömöri táj nemzetiségi viszonyaihoz. Párhuzamosan tárgyalja a magyar és a szlovák néprajzi jelenségeket, sőt kitér a megye egyetlen német helységének, Dobsinának lakóira, a „bucilnerek”-re is.

Az anyag bemutatása — képekkel kísérve — az építkezéssel kezdődik. Nem anynyira a szerkezeti, mint inkább a külső jellegzetességekre összpontosítja figyelmét, de nem kerül ki a kutakat, a melléképületeket, sőt a malmokat sem. Az anyagi kultúra világát a népviseletek részletes ismertetésével folytatja. Ez a terület igen alkalmas a különböző vidékek és nemzetiségek másságának, nemzeti jellegének kiemelésére. Komoróczy él is a lehetőséggel, de nem kerülik el a figyelmét az öltözködés és a társadalmi rétegződés összefüggései sem. Más a tehetősebbek és más a szegényebbek viselete, mást viselnek ünnepek és mást a munkában. Szól a vasmunkások és a bányászok néhány ruhadarabjáról is.

Az öltözködéshez hasonlóan a népszokások is a táji és a nemzetiségi különbségeket tükrözik. Komoróczy ezeknek szenteli a legnagyobb terjedelmet, bőven foglalkozik a magyar és szlovák szokások különbségeivel és még inkább azok azonosságaival. Különösen gazdag a lakodalmi szokások bemutatása. A magyar lakodalma számos vőfélyvers eleveníti meg. Érinti továbbá az életkor más szokásait; a keresztlőt és a temetkezést, majd áttér néhány ünnepi szokásra, a karácsonyi betlehemezésre és az újévi köszöntésre. Leírásából kitetszik, hogy a szlovák jelesnapok szokásvilága jóval gazdagabb a gömöri magyarokénál. Különösen a Felső Garam-völgy szlovákságával foglalkozik; ez a vidék — a későbbi kutatások szerint is — az egyik legarchaikusabb szlovák néprajzi táj.

A népi viselkedésmódok, a néphit és a játékok bemutatása már jóval vázlatosabb. De külön föl kell hívni a figyelmet arra, hogy Komoróczy nemcsak a paraszti élettel foglalkozott, hanem a rozsnói céhekkel is. Neki köszönhető a céhvilág néhány érdekes mozzanatának leírása, megőrkítése.

A népköltészeti rész inkább mutatványszövegeket tartalmaz, mint kerek leírást. Mondókák, néhány (szlovák és magyar) lírai dal, utalások mesékre és a szlovák Jánosik-mondókákra, sajjögömöri bakterkiáltás, táncszók, közmondások teszik változatosabbá az irását.

Terjedelmes a népnyelvi rész is. Meg kell azonban mondani, hogy sajátos lejegyzési rendszere, valamint a különleges szavak halmozása miatt kutatási forrásként jóval kevésbé használható, mint néprajzi leírásai. Külön figyelmet szentel a szlovák és német elemeket tartalmazó régi rozsnói nyelvjárásnak. A szlovák és a dobsinai német dialektus rövid tárgyalásában sem foglalkozik egyébvel, mint a tájszókkal és bizonyos ejtésbeli sajátosságokkal, például alakítani vagy mondattani jelenségekkel.

Komoróczy Miklós másik, nagyobb terjedelmű néprajzi tanulmánya, a *Hont vármegye népe* megyei monográfia kötetben jelent meg.⁷

Ebben az írásban is a népszokások vannak túlsúlyban. Más területek viszont alig szerepelnek. Különösen kirívó, hogy még a gömöri kötetnél is kevesebbet foglalkozik a lakosság termelő tevékenységével. Ezt nem róhatjuk föl neki, mert a korabeli néprajzi gyűjtés általában nem figyelt a földművelésre és az állattartásra, tehát nem állt előtte példa. Megjegyzésre méltó ebben a tanulmányában, hogy a hontiakat, (hontyak) a palócság külön, önálló csoportjának írja le, valamint egy Molnár Anna ballada közlése. Különbön mind a magyar, mind a szlovák anyag bemutatásán látszik, hogy Komoróczy nem ismeri a vidéket. Hiányzik írásából a személyes élmény, ami a gömöri tanulmány egészét jellemezte.

Komoróczy egyik nyelvészeti cikkében, majd a Rozsnói Híradóban⁸ is jelezte, hogy a barkókról szóló nagy néprajzi monográfiája sajtó alatt van. Eanek a munkának azonban semmilyen nyomát nem találtam. Valószínűleg a gömöri tanulmányba dolgozta bele részleteit vagy lehet, hogy ilyen mű nem is készült. A gömöri vármegyei kötetben közölt *Rozsnó város leírásán* kívül (121—129. old.) más szaktudományi írását eddig nem ismerjük. Ha a későbbiekben elő is kerülne eddig ismeretlen cikke vagy kézírata, nem valószínű, hogy az jelentékenyen módosítaná a róla rajzolt képet.

Kósa László

⁷ Hont vármegye monográfiája. Bp. év nélkül, valószínűleg 1907 körül, 128—138. old.
⁸ 1908. január 4.

Baróti Szabó Dávid sírjára

A Duna bal partján fekvő Komárom városától nem messze lévő Virt község anynyira kis helység, hogy még az alapos Révai lexikon sem tárgyalja. Nem is volt ez község, inkább csak puszta, ma is csak pár száz lakója van. Pedig a múltja említésre érdemes. Kivált a temetője, hiszen itt alussza örök álmát a magyar felvilágosodás korának egyik vezéregyénisége: *Baróti Szabó Dávid*.

Virt puszta a Zsitva torkolatánál fekszik, ligetes, árnyas parton. A régészeti kutatások szerint már a rómaiak korában lakott volt, és a Danubius Limes erődvonalának egyik castruma épült ki itt. Róma felbomlása után több évszázadra eltűnt a történelem színpadáról. A honfoglalás után az első adat 1256-ból való, amikor *IV. Béla király* Wert banai várföldnek egy részét *Szefird lovagnak* adományozza. Legelső lakói és birtokosai a *IV. Béla* által letelepített kunok voltak. 1265-ben már Virt földjéről van említés, és az egykori oklevél „Terra Wert ad castrum Bana” (a banai várhoz tartozó Wert település) alakban említi. 1268-ban, amikor a banai vár jelentősége hanyatlani kezdett, a komáromi vár tartozéka lett. Később a *Vérthy* család birtokolja, és a település innen kapta a ma is használatos nevét. Virt puszta egyik birtokosa a 17. században a *Pyber család* lett, amelynek értekezésünk tárgyában később nagy szerep jutott, mivel a Pyber kastélyban élte le élete utolsó húsz esztendejét Baróti Szabó Dávid.

Virt történelmi nevezetességei közé tartozik, hogy 1606-ban itt kötötte meg a Zsitvatoroki békét *II. Rudolf* magyar király, *Bocskay István* erdélyi fejedelem és *I. Ahmed* török szultán. A Zsitva folyó ugyanis Virt községnél ömlik a Dunába. A békeokmány latin és török nyelven íródott. A béketárgyalások helyül a hagyomány egy öreg tölgyfát jelölt meg, amelyre a falu vénei — az apáról fiúra szálló szájhagyomány fonalán — még emlékeznek, de ma már csak egy emlékmű jelöli a békekötés helyét.

A temető még áll és benne az a vörösmárvány síremlék is, amely Székelyföld nagy fiának emlékét idézi, aki a fenyvesek hazájából a búzakalászos rónaságra, Komárom megyébe jött meghalni. 1819-ben egy áldozatos írói pálya ért véget ebben a kis faluban. Sok évtized és évszázad múltával teszem le írásom koszorúját a komáromi diákok kegyeletéből gondozott sírra.

Baróti Szabó Dávid 1739. április 10-én született a székelyföldi Baróton. Eredetileg csak Szabó Dávid volt a családi neve. Mint író kezdte használni a Baróti előnevet, akárcsak több kortársa: Apáczai Csere János, Körösi Csoma Sándor és mások. Mindössze 18 esztendő volt, amikor belépett a Jézus Társaság papjainak rendjébe. Tanulmányai során megfordult Trencsénben, Nagyszombaton, Fehérvárt, Kolozsvárt, Kassán. *Mária Terézia* 1773-ban feloszlatta a Jezsuita rendet, e ettől kezdve világi papként tanított. Rendjének feloszlásakor írta a *Panaszos indulat* című elégiáját. Tanári működésének színhelye 1773-tól 1777-ig Komárom, majd ettől kezdve egészen 1799-ig Kassa. Komárom fontos állomása volt hányatott életének. Ugyanis az itteni gimnáziumban kötött barátságot egyik tanítványának családjával, a szomszéd Virt községben élő Pyberékkel, akiknek kastélyában élete végén pihenőre talált. Kassán adta ki 1777-ben verseinek első gyűjteményét, *Új mértékre vett külön verseknek három könyvei* címmel.

Baróti Szabó mint a klasszikus költői iskola képviselője vált ismertté irodalmunkban. Az ún. deákos iskola triumvirátusához tartozott, amelyben *Rajniss József* és *Révai Miklós* társaságában fejtette ki munkásságát. Jelentősége az antik versformának a magyarra való átültetésében található. Állítólag egyik magyar barátja ösztönzésére próbált meg magyar nyelven először a rómaiak csodált versmértékeiben írni.

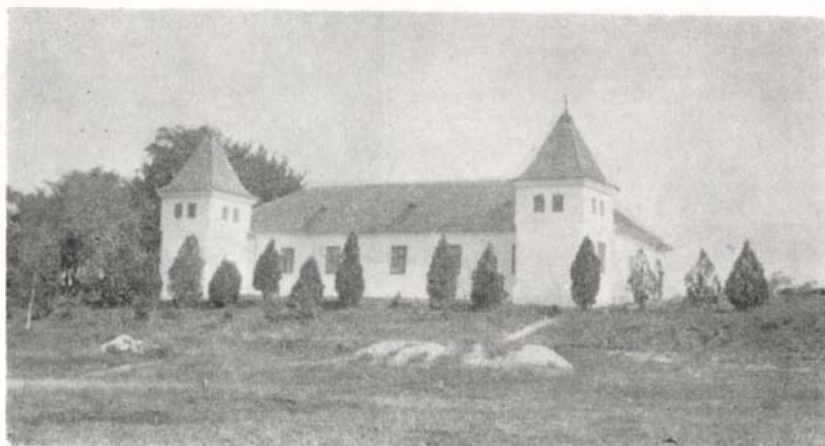
Kassai tartózkodása azonban nemcsak verstani, hanem irodalomtörténeti szempontból is jelentős. Itt kötött barátságot *Kazinczyval* és *Batsányi Jánossal*. Megismerkedésüket a *Társaságkötés* című versében énekelte meg. A nagy francia forradalom felvilágosult eszméinek hatására hozták létre Kassán Batsányival és Kazinczyval az első magyar irodalmi folyóiratot, az 1789-től 1792-ig megjelenő *Magyar Museum*-ot. Baróti Szabó nem volt forradalmi egyéniség és a kassai triumvirek csakhamar elváltak egymástól. Kazinczy és Batsányi tovább haladtak a megkezdett úton, részt vettek a Martinovics-féle jakobinus megmozdulásban. A hatóságok megtorlása elrettentette Barótit, és egyre inkább a múlt, s annak klasszikus irodalma felé fordult. A vallásos eszmék mellett a nemzeti és nemesi gondolatvilág tükröződik verseiben, pl. *A magyar ifjúsághoz*, a *Köntös változtatásról*, *A magyar huszárokhöz*. Legismertebb verse — *A ledőlt diófához* — szinte előfutárja Berzsenyi *A magyarokhoz* című híres ódájának. 1786-ban, Buda felszabadításának századik évfordulójára írta a *Magyarországnak hajdani szomorú sorsa* című versét:

Felhőkben zúdúlva midőn lerohantak az essők,
A nap öröm-színben kékes egekre kiszáll,
A zúgó szelek harcok után békére ha lépek,
Öbleidből kifeszült tenger haragja lohad ...

1799-ben elhagyta Kassát és a Pyber családnál, Vírten telepedett le. Megható sorokban ecsetelte a virti táj szépségét:

Zöld bársonyos dombok zöldellő erdőség,
Kék árnyékú völgyek, virágzó mezőség,
Mellyek oly huzamos virágot adátok,
Elteltek óráim, már isten hozzátok!

Megemlékezik vendéglátójának haláláról is *Pyber Ferenc halálára* című versében. Legnagyobb epikus kísérletét *A komáromi földindulásról* címmel írta. (Komáromi tanárkodása idején a nagy földrengés következtében elpusztult ötszáz lakóház, és a város valamennyi temploma összedőlt.) Ebben a versben mitológiai mesével magyarázza a természeti csapást. A Hold istenasszonya — Cinthia — szövetkezik a szél, a víz, a tűz isteneivel és bosszút áll Komárom városán, amiért kedvelt törökjeit oly csúfosan megverték. A Pyber kastélyban írta továbbá az *Orthográphia és grammatikai észrevételek*, valamint *Magyarság virági* című tudományos értekezéseit. Ez utóbbi műve kortársainak az érdeklődését is kiváltotta. Ezzel kapcsolatban írja *Virág Benedek* 1803-ban Kazinczynak: „Baróti Szabó Dávid Komáromban nyomattya a Ma-

A Pyber-kastély Vírten.

gyarság virágít." Vírten bontakozott ki műfordítói tevékenysége is. A nagy római hőskölteményt, *Vergilius Aeneas*-át dolgozta át magyar nyelvre. Két kötetben jelentette meg: 1810-ben Bécsben az I—V. éneket, míg a VI—XII. énekig terjedő második kötet Pesten jelent meg 1813-ban.

Baróti Szabó Dávid 1819. november 22-én halt meg Vírten. Távol hazájától, a fenyőillatú Székelyföldtől, a Zsitva partján lelta meg örök nyugalomát. Sirját nem álltak körül családtagok, rokonok. A magyar felvilágosodás magános énekese volt, emlékét egy nép zárta szívébe.

Dr. Szénássy Zoltán

Táncsics Mihály orvosa

A Haiivan melletti Boldog község temetőjében állt egy fehér márvány sír-emlék. Felirata: *Dr. Davida Sándor* orvos. A rokonságon kívül már senki nem tudja, hogy a süppedő sírhant alatt, az 1800-as évek nagyíró orvosa, „a szegények doktora” nyugszik.

Dr. Davida Sándor a lengyelországi Stogovdolni községben született. Korán bekapcsolódott a lengyel szabadságmozgalmakba, ezért — mint anyai kortársa — ő is menekülni kényszerült. Budapesten telepedett le. Tudásával és emberszeretetével hamarosan nagy hírré tett szert.

A rászorulókat nemcsak ingyen gyógyította, hanem gyógyszerekről is ő gondoskodott. Így kapta a „szegények doktora” kitüntető címet. Különösen a szabadságharc üldözöttjei iránt érzelt mélységes szánalmat, hiszen ő maga is üldözött volt.

Táncsics Mihály *Életpályám* című művében így ír róla: „Erős természetem minden betegségtől soká megóvott, de utóbb mégis egy-más bajban jónak láttuk orvoshoz folyamodni. De ki legyen az, kinek magam kijelenthetem? Davida Sándor lengyel származású orvos volt az, aki irántam nemcsak valódi emberbarátnak, hanem jó hazafinak is bizonyította magát, ki nem csak elrendelte, miféle gyógyszert kell használnom, hanem azt saját pénzén maga el is hozta, mikor szükségeltetett. Mint-hogy a külföldre menekültek között nevem soha, sehol elő nem fordult, s minthogy ellenben itthonlétemnek világos nyomaira akadtak, de a mindig zárva tartott utcai ajtón belül a nyomok eltűntek a kémkedők bosszújára; mindig őrszemek voltak házkörnyékünkre függesztve, hogy utóvégre majd egyszer csak rám akadnak, de feleségem esze túljárt a vizslaságukon.

Ekképp történt, hogy Davida orvost hozzánk gyakran látván bejárni, s a rendőrség elé állították, de tőle vallo-mást kicsikarni nem sikerült.”

Dr. Davida Sándor rokonsága iránt is mélységes szeretettel viseltetett. Gyermekei nem voltak, Lengyelországban maradt testvérének, Davida Jánosnak gyermekeit vette magához és neveltetésükről is ő gondoskodott.

Unokaöccsének, *Davida Mihálynak*, aki Boldogon gazdálkodott, földet vásárolt. Boldog lett a Davida család második otthona. Dr. Davida Sándor is szívesen töltötte ott azt a kis időt, amit pihenésre szánhatott. Annyira megszerette ezt a csendes kis falut, hogy végakarata szerint ott temették el.

Két unokaöccséből orvost nevelt. *Dr. Davida Miklós* Pesten folytatott orvosi gyakorlatot, *Dr. Davida Leó* pedig előbb Budapesten, majd Kolozsváron volt egyetemi tanár. Tankönyveket is írt, ezeket még az 1930-as években is használták az egyetemen. Munkásságáért magyar nemességet kapott és a boldogi előnevet vette fel.

A temetőt, ahol dr. Davida Sándor nyugodott, felszámolták. Ma már a sír-emléke sincs meg, de márványnál is maradandóbb emléket állított neki Táncsics Mihály, aki valódi emberbarátnak és jó hazafinak ismerte el. Újabbán *Órsi Ferenc* idézte fel *Teréz* című drámájában — nagy történelmi hűséggel — az életre felelködött orvost, az üldözötték védelmezőjét. Ez is bizonyítja, hogy az emberszeretet és az igaz hazafiság túléli a márványt.

Lám, a lengyel nép nemcsak kiváló szabadságharcosokat — Bemet, Dembinskvt — adott hazánknak, hanem olyanokat is, akik a szabadságharc sebesültjeit ápolták.

Újváry Ferenc

Magyarország régi katonai térképeinek helytörténeti hasznosítása

Művelődéstörténeti kutatásaink egyik feladata, hogy feltárja és fényt derítsen a magyar térképezés múltjára, valamint megvizsgálja az ország felméréseivel összefüggő, ránk maradt archív anyagokat és minden olyan térképet, amely elődeink munkásságát dicséri.

Hazánkban a 17. századtól kezdődött a magasabb kulturális, technikai és katonai igényeket mind jobban kielégítő térképészeti és tájleíró tevékenység. Egy-egy nagyobb területnek, tájegységnek, részletes térképi ábrázolása a 17. században — a megindult fejlődés ellenére — elég ritkán fordul elő. A korabeli tereptani ábrázolások elsősorban oklevelek szöveges részeiben vagy azok mellékleteiben lelhetők fel; ebben az időben kezdődött meg a kisebb körzetek viszonylag pontos felmérése.

A 18. század kezdete jelentős állomása a hazai térképábrázolásnak. Az 1709-ben készült *Johann Christoph Müller* féle térkép már az egész ország területét viszonylag pontosan ábrázolja. Térképtörténeti irodalmunk az adott kor legjobb közhasználatú térképeként tartja számon. Ennek egyik bizonyítéka, hogy még mai szemmel vizsgálva is meglepő pontossággal ábrázolja a Duna Esztergom és a Száva közötti szakaszt. Méretaránya (1:550 000) miatt azonban — függetlenül attól, hogy az addigi legpontosabb adatokra támaszkodott — nem tudta kielégíteni a polgári és katonai igényeket.

A hadviselésben és a harcászati bekövetkezett változások a 18. században mindinkább megkövetelték a térképészet önálló hadi — katonai — ágazatának kialakítását. A részletes és nagy körzeteket átfogó terepfelmérések megkezdését a háborúkban egyre nélkülözhetetlenebb térképek hiánya sürgette, végrehajtásuk fontos állami feladattá vált. Jellemző a korabeli állapotot, hogy a hadseregek a hétéves háború (1756—63) idején megbízható térképek hiányában még saját országuk területén is nehezen tudtak manőverezni. Ennek következtében a csapatok elsősorban a terep állandó és részletes — emiatt gyakran hosszadalmas — tanulmányozására, felderítésére, a sokszor bizonytalan és megtévesztő helyi információk beszerzésére kényszerültek. E kedvezőtlen tapasztalat készítette *Daunt, Mária Terézia* tábornagyát arra, hogy a háború befejeztével — a Haditanács hozzájárulásával — javasolja a birodalom országainak részletes katonai felmérését. A haditanács írásban benyújtott előterjesztésére Mária Terézia a következő megjegyzést írta: „Teljesen egyetértek és a munkát, különösen Magyarországon, nem lehet eléggé sürgetni!”

A térképek előállításának és felhasználásának elsősorban állami — katonai — célokat szolgált, így természetesen, hogy különleges rendszabályok bevezetése vált szükségessé mind a titoktartás, mind pedig a felmérési adatok és az elkészített térképek tárolása-őrzése területén. Ennek következtében, a katonai célokat szolgáló felmérések a polgári kartográfia fejlődésére közvetlenül nem gyakorolhattak kedvező hatást és az általános országismeretet sem gazdagították. Jellemző Magyarország vonatkozásában a *Müller Ignác* által 1769-ben készített — elsősorban katonai rendeltetésű —, részletessége miatt igen figyelemreméltó (1:360 000) méretarányú) térkép, amely a katonai körök túlzott óvatossága miatt nem kerülhetett nyilvánosságra. E térkép felhasználását illetően *II. József császár* rendelete így szól: „A Müller-féle térkép a magyar rendeknek a legnagyobb óvatossággal kiadható. Csak egy emberre bízható, aki gondos megőrzés alá veszi és felelős azért, hogy az sem részben, sem egészben soha nyilvános használatra ne jusson.” A bécsi hadilevéltárban őrzött és Magyarországra vonatkozó I. katonai felmérés felvételi lapjai közül magánszemélynek első ízben 1840-ben engedték néhány magyarországi lap lemásolását.

A hazai Hadtörténelmi Térképtár önálló működését tekintve alig több mint fél-évszázados múltra tekint vissza. A gyűjtemény anyagáról elmondható, hogy gazdag — közel félmillió térkép és csaknem 200 000 légifénykép — állományával hazánk legnagyobb térképtárai közé sorolható. A katonai felmérések és a légifényképek tekintetében a Hadtörténelmi Térképtár Magyarország legnagyobb gyűjteménye. A gyűjtemény kultúrtörténeti szempontból legjelentősebb és legnagyobb része a különböző időszakokban végrehajtott magyarországi katonai felmérések térképanyaga. Térképtárunkban megtalálható és a kutatók rendelkezésére áll:

— az 1782—85 között végrehajtott I. katonai felmérés 1:28 800 méretarányú szelvényei,

— az 1829—66 között végrehajtott II. katonai felmérés 1:28 800 méretarányú szelvényei,

— az 1872—1884 között végrehajtott III. katonai felmérés 1:25 000 méretarányú szelvényei.

A III. katonai felmérés során hazánk területének egy jelentős részéről fennmaradtak és gyűjteményünkben megtalálhatók az eredeti, színes kéziratos szelvények is. A kutatómunkát — különösképpen a helytörténeti-honismereti tevékenységet — a térképszelvények értékelese mellett elősegítheti még az első katonai felméréssel egyidőben készített úgynevezett országleírás, amely kiegészíti a térképi ábrázolást.

A rendelkezésre álló légifotók kutatási célokra való felhasználását a HM Térképészeti Szolgálatának főnöke által kiadott utasítás szabályozza. Tapasztalataink és a statisztikai adatok is azt igazolják, hogy az elmúlt évtizedben mind több kutató és érdeklődő keresi fel személyesen vagy levélben a Hadtörténelmi Térképtárat, adatgyűjtés, illetve ismeretgyarapítás céljából. A növekvő érdeklődést természetesen tartjuk és örömrünkre szolgál. Hazánk területének első átfogó részletes felmérésétől napjainkig csaknem 200 év telt el. Az említett három katonai felmérést különböző társadalmi, természet földrajzi, technikai és településtörténeti viszonyok között hajtották végre, s a nyilvánosság elől elzárva sokáig nem állhattak a kutatók rendelkezésére. Ma már ez a kötöttség megszűnt. A jelkulcs, a méretarány és az egységes szelvényezés lehetőséget ad a fejlődés, a változás összehasonlítására. A régi térképszelvények hű képet mutatnak a földfelszín természetes és mesterséges tereptárgyainak korabeli helyzetéről, állapotáról, alkalmat terelve a mai ismeretekkel történő összehasonlításra.

A kutatómunka megkönnyítése és a térképtár anyagának kiméltése céljából a Hadtörténelmi Térképtár munkatársai segédletet dolgoztak ki, amelyet a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Múzeumából szerezhetnek be az érdeklődők. Ez a segédlet

ELSŐ KATONAI FELVÉTELÜNK
MAGYARORSZÁGI LAPJAINAK MUTATÓJA (1782-85)
FELMÉRÉSI IDŐPONTOK

XVI
XVII

• 1782
• 1783
• 1784
• 1785

hazánk területének valamennyi 1970-ben szereplő és az akkor érvényben lévő helységnévvel bejegyzett települést tartalmazza ABC sorrendben. Megtalálható benne, hogy az adott helység a három katonai felmérés során készített térképszelvény melyikén található meg. A települések sorolásánál a szerkesztők feltüntették a jelentősebb puszták, állami gazdaságok hovatartozását is.

A Hadtörténelmi Térképtár — gazdag gyűjteményével — az ismeretek közreadásával kívánja szolgálni hazánk közelebbi és távolabbi múltjának mind jobb és szélesebb körű megismerését.

N. Ipoly Márta

Az Ezerjófű akció elé

I. Gyökerek, előzmények. A népi növénynevek és a rájuk vonatkozó néphagyomány felkutatása, számbavétele régóta közös gondja a nyelvjárási, néprajzi és növénytan kutatásnak. Fazekas Mihály halálának 150. évfordulója¹, Diószegi Sámuel-lel együtt alkotott *Magyar Fűvészkönyvének* (1807) méltatása is éles fényt vetett arra, hogy a magyar felvilágosodás nagy alakjainak törekvéseiben mennyire összefonódott a korszerű nemzeti tudományos élet kialakításának és a hagyományos népi-nemzeti, irodalmi-történeti értékek átmentésének szolgálata. E törekvésnek nagy jelentőségű gyümölcse volt a modern magyar botanikai szaknyelvnek a népi növénynevek felhasználásával való megteremtése.

Nagymúltú folyóirataink, az 1872-ben megindult Magyar Nyelvőr és az 1890-től megjelenő Ethnographia már első évfolyamaitól kezdve rendszeresen közölnek népi növénynévgyűjtéseket. Századunk jeles botanikusai közül *Gombocz Endre*, *Jávorka Sándor* és követőik végeztek e téren igen eredményes úttörő munkát, az 1930-as évektől kezdve pedig a nyelvjáráskutató *Beke Ödön* volt alapos művelője és lelkes propagálója a népi növénynevek gyűjtésének és vizsgálatának.²

A felszabadulás után a néprajz részéről a Magyar Népkutatás Kézikönyvének az eddigi kutatás eredményeit és a megoldandó feladatokat összefoglaló egyes tanulmányai adtak, a kérdést nagyobb egységbe illesztve, elméleti alapvetést és további indítást a szóbanforgó feladat intenzívebb munkába vételéhez.³

Az 1952. óta minden évben meghirdetett Országos Néprajzi (1960-tól Országos Néprajzi és Nyelvjárási) Gyűjtőpályázat — de már a felszabadulás előtti utolsó években szervezett Országos Ifjúsági Táj- és Népkutató Pályázatok (1942—44) is — igyekeztek erre a fontos feladatra irányítani az önkéntes gyűjtők figyelmét. Az Országos Gyűjtőpályázat a népi gyógyászattal foglalkozó ajánlott pályátételébe illesztve már 1961. óta hangsúlyozta a népi növénynevek szakszerű számbavételének fontosságát.⁴ Születtek is e témakörben értékes anyagú gyűjtések, pályamunkák, de viszonylag kis számban és nem is eléggé széles földrajzi területen.⁵

A szervezeti honismereti mozgalom széles körű kibontakozásával, valamint az ennek során fokozatosan országossá vált, központilag irányított néprajzi-nyelvjárási gyűjtőakciók (Észak-dunántúli Néphit- és Népszokás Atlasz, földrajznév-gyűjtés, Magyar Néphit Topográfia) nyomán kedvező feltételek alakultak ki ahhoz, hogy széles társadalmi bázisra támaszkodva ebben a tárgykörben is meginduljon és kibontakozzzék egy szakszerűen megalapozott, központilag szervezett országos gyűjtőakció. Amikor 1959-ben szoros együttműködés alakult ki a Néprajzi Múzeumnak az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom irányító gyűjtőszervezési csoportja és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársai között, ennek jegyében

1 Sziláky Ferenc: Fazekas Mihály évfordulójára. Honismeret 1978. 4. sz. 47—48. old.

2 Kálmán Béla: Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp. 1949.

3 Vajkai Aurél: Népünk természetismerete. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp. 1948. — Uő.: A magyar nép orvoslási kutatása. Uo. a sorozat. Bp. 1948. K. Kovács László: A magyar népi gazdálkodás kutatása. Uo. Bp. 1947. — Ld. még Gunda Béla: A magyar gyűjtőgető és szakmányoló gazdálkodás kutatása. Uo. Bp. 1943. — Uő.: A gyűjtőgető gazdálkodás. Útmutató a Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez 1. Bp. 1939.

4 Morvay Péter: Az Országos Ifjúsági Táj- és Népkutató Pályázat. Bp. 1943. Vö. A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője 1959—61. 1—4. sz.

5 Legújabbban az 1978. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat egyik díjnyertes pályamunkája: Csetényi Mihályné: Csépa és környéke népi növényei.

készült el *A néprajzi és nyelvjárási gyűjtés összekapcsolása* című útmutató füzet, amely a most tárgyalt témakör kutatásához is alapvető szempontokat adott⁶.

A Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztályában részóta dédelgett terv tetté válásához a végső lökést az előbb Kalotaszeg gazdag néphagyományú vidékén, majd Románia más magyarlakta területein megszervezett, hasonló célú akciók meggyőző eredményeinek nyilvánosságára hozása adta meg⁷.

2. Az akció célja és jelentősége. Az Ezerjófű-akció központilag irányított, tudománysegítő és nevelő célzatú néprajzi-nyelvjárási-növénytani (etnobotanikai) tárgyú országos gyűjtőmozdulás lehet, amely egyrészt a népi növénynevek felkutatását, számbavételét tűzi ki céljául, de ugyanakkor gazdagítani kívánja a növények népi kultúráinkban elfoglalt szerepére vonatkozó ismereteinket, új adatokat remél felkutatni az érdekelt tudományágak számára.

Az akció összetett voltából adódik, hogy nemcsak a nyelvészeti-néprajzi célkitűzésű honismereti szakkörök tagjainak érdeklődő részvételére számíthat, hanem az általános iskolai (úttörő) és középfokú iskolai biológiai szakkörökére, országjáró diákkörökére, természetbarátokéra s egyéb rokonérdeklődésű közösségekre is, s így új réteget vonhat be a honismereti munkába.

Az akció jellegéből az is következik, hogy figyelmet ébreszt más honismereti értékmentő tevékenységek iránt is. A természettudományi értékek megbecsülésétől, számontartásától a táji, irodalmi hagyományok kutatásáig. Vonzó, tartalmas és újszerű feladatokat kínál az országos és megyei (területi) honismereti táborok néprajzi-nyelvjárási, valamint környezet- és természetvédelmi szakosztályainak, s ezen keresztül fejleszti a néprajzi és nyelvjárási gyűjtésben is hasznosítható természettudományos szemléletet.

3. Irányítás és támogatás. Az akció szakmai irányítását munkamegosztásban a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya és a Természettudományi Múzeum Növénylára végezhetné a Hazafias Népfront Honismereti Albizottsága, az MTA Nyelvtudományi Intézeté a Néprajzi Múzeum, az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal és más érdekelt intézmények támogatásával.

4. A résztvevők. Az akció beilleszkehdhet az iskolai oktatás programjába, a KISZ és a Magyar Úttörők Szövetségének évi munkatervébe, minthogy — kezdeti szakaszában — főként az általános és középiskolás korú ifjúság gyűjtőkollektíváinak részvételére számít. De emellett lehetőséget nyújt a megfelelő érdeklődésű, az akció által érintett területeken tevékenykedő felnőttek: természetjárók, múzeumbarátok, kertbarátkörök, főiskolai és egyetemi tudományos diákköri tagok bekapcsolódására is.

5. Kapcsolat az Országos Gyűjtőpályázattal. Az akció beilleszkehd az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatba, valamint a kétevenként ismétlődő Országos Diáknapi Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatába, ahol eddig is fogadtak ilyen tárgyú pályamunkákat. Ilyenformán e pályázatok keretében részben megoldható a legeredményesebben dolgozó gyűjtőkollektívák és egyéni gyűjtők jutalmazása.

6. Az akció és a honismereti táborok. Az országos és a megyei honismereti táborokban létrehozandó népi növénynev-gyűjtő szakcsoportok a gyűjtőmódszer szélesebb körű elterjesztését, finomítását is szolgálhatják. Azoknak a honismereti tábori növénynev-gyűjtő szakcsoportoknak az irányítására, amelyeknél ezt az érdekelt megyei intézmények (múzeumok, arborétumok, egyetemi-főiskolai növénytani tanszékek stb.) vagy gyakorlott biológusok segítséggel nem tudják megoldani. A Természettudományi Múzeum Növénytára botanikus szakembereket bocsát rendelkezésre.

Kisebb létszámú külön Ezerjófű-szaktábor szervezése is megoldható az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal támogatásával. Az ezeken való részvétel egyúttal a jutalmazás és a módszertani felkészítés egyik forrása lehet. Az akció népszerűsítésére a Pilisi Parkerdőben rendezetthez hasonló, speciális célú vándortáborok (V. ö.: Budai János: Vándor olvasótábor a Pilisben, Honismeret 1975. 1. sz. 15—16. old.), valamint a tájközpontú programmal szervezett olvasó-közművelődési táborok is jól felhasználhatók.

⁶ Szerzői: Végh József—Papp László—B. Lőrinczy Eva—O. Nagy Gábor, Útmutató Füzetek a Néprajzi Adatgyűjtéshez. (Szerk. Morvai P.) VII. sz. Bp. 1950.

⁷ Szabó Zsolt: Néprajzi gyűjtés gyermekekkel. Honismereti Híradó 1974. 1. sz. 37. old. — Szabó T. E. Antila—Péntek János: Ezerjófű. (Etnobotanika útmutató.) Bukarest, 1976.

7. Ütemezés, népszerűsítés. Az akció előkészítését, meghirdetését, lebonyolítását, a feldolgozott eredmények közzétételét az országos honismereti és ifjúsági mozgalmi tervekkel összhangban célszerű kialakítani. Az akció népszerűsítése, irányítása az évi úttörő és KISZ programfüzetben, módszertani kiadványokban, valamint az ifjúsági és a honismereti jellegű folyóiratokban (Pajtás, Örsvezető, Honismeret, Búvár, Turista Magazin stb.), a közművelődési szaksajtóban közreadandó felhívások, módszertani útmutatók, érdeklődést keltő cikkek, esetleg szórólapok, valamint a rádió és a televízió bekapcsolásával történhet.

8. Kiállítás. Az akció várható eredményeit kívánatos lenne a legközelebbi országos úttörő népművészeti szaktáborhoz (1980)⁸, illetőleg az 1981-ben esedékes Országos Diáknapokhoz kapcsolódó kiállításon az ifjúság és a szélesebb nyilvánosság elé tárni.

9. Kiadvány. Az akció sikeres lebonyolítása után minden bizonnyal érdemes lenne az eredményeket és tapasztalatokat egy szakemberek által szerkesztett kiadványban is összefoglalni, amely egyúttal az ifjúság természetvédelmi nevelésének is hatékony eszköze lehetne.

10. Konkrét feladat és lebonyolítás. Az akcióban részt vevők által elvégzendő konkrét feladat az egy-egy határban (tájban) vadon termő, vagy hagyományosan termesztett növények helyi népi neveinek (egy-egy növénynek vidékenként több neve is lehet!), hagyományos felhasználásának s a növényekre vonatkozó mindennemű néphagyománynak, népi ismeretnek (emberi táplálkozásban, állatok takarmányozásában, népi gyógyászatban, népszokásokban, gyermekjátékokban betöltött szerep; festőnövények; mondák; hiedelmek, találós kérdések, közmondások, szálások, dalok stb.) felkutatása, s útmutatás szerinti megőrkítése.

Az akcióban részt vevő gyűjtőknek a lepréselt és helyi névükkel azonosított növényeket (*herbáriumot*) kellene beküldeni a kiadandó útmutatás szerint, másrészt — a szintén megadandó néprajzi-nyelvjárási szempontokat követve — be kellene nyújtaniuk *gyűjtőnaplójukat* is, amely a növényekre vonatkozóan gyűjtött hagyományokat tartalmazza, ulalva az egyes növényekre.

A növények tudományos meghatározása nem volna kötelező. A *rendszerint meghatározást a Természettudományi Múzeum Növénytárának munkatársai végeznék el.* Az összegyűjtött, arra érdemes anyag a Természettudományi Múzeum Növénytárába, illetőleg a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerülhetne.

11. Természetvédelem. Az akció lebonyolítása során különös figyelmet kell fordítani a természetvédelmi érdekekre. A gyűjtőknek a módszertani útmutató mellékleteként meg kellene kapniuk a védendő növények illusztrált jegyzékét, amelyeket nem szabad gyűjteniük, csak helyi népi nevüket, és a hozzájuk fűződő ismeretanyagot kell megőrkíteniük.

12. Részletes módszertani útmutató. A fenti tervezetet a Hazafias Népfront Honismereti Albizottságának néprajzi-anyanyelvi munkacsoportja 1978. október 26-i kibővített ülésén (a Természettudományi Múzeum Növénytára, az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, valamint a Magyar Úttörők Szövetsége képviselőinek bevonásával), e sorok írójának előterjesztése alapján megtárgyalta.

A Magyar Úttörők Szövetsége *Hogyan?* című módszertani kiadványában május folyamán megjelenik az akció módszertani útmutatója, amely felhívja a részt venni szándékozókat, hogy jelentkezzenek a szervező központnál (*Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya, Bp., Kossuth Lajos tér 12. 1055*), ahonnan további szakmai segítséget kaphatnak.

13. A nyári szünidő kihasználása. A most folyó iskolai év hátralévő részét és a nyári szünidőt jól lehet használni az akció népszerűsítésére, az 1979. őszén meginduló, szélesebb körű szervezés megalapozására. Az idej nyári honismereti táborok jó lehetőséget kínálnak arra, hogy a *gyűjtőmódszer a gyakorlatban* is kipróbálásra kerüljön, s hogy a táborok népi növénynév-gyűjtő szakcsoportjainak résztvevői hazavihessék szakköreikbe, gyűjtőközöségeikbe módszertani tapasztalataikat.

Morvay Péter

⁸ Vö. Úttörő-népművészek tábora Csillebércen, Honismeret, 1976. 5. sz. 12—14. old.

Költői verseny Erdélyi Józseffel

Többször tapasztaltam, hogy a felsőbb iskolákat végzett írók, költők nem szívesen segítik az egyszerű népből jött tehetségeket. Sőt inkább akadályozzák őket. Hiába írta meg Petőfi, hogy „a költészet szentegyház, ahova belépni bocskorban, sőt meztláb is szabad”. Három jó költő barátom volt, akiknél ezt nem tapasztaltam, akik bár többek voltak és nagyobbak nálam, mégis igaz barátsággal és szeretettel beszéltek velem. Tisztelettel emlékezem rájuk: Sinka István, Bakó József és a most ősszel elhunyt Erdélyi József. A velük való baráti kapcsolataimról — ha az erőm engedi — majd külön írok. Egyelőre Erdélyi Józsefről:

Végtelenül sajnálom, hogy haláláról csak a temetése után értesültem, újságból. Neheztelek is a lányára, amiért nem értesített. Pedig tudta, hogy jó barátok voltunk. Hiszen az apjával együtt még Ő is aludt itt nálunk gyarmati író-olvasó találkozóink után. Ugyanis én hívtam meg Jóska-t ide és közös irodalmi estünk volt. Ő egyébként több oldalú művészlelek volt. Az irodalom, a költészet mellett festegetett is és nagyon szépen rajzolt.

Ennek az édesapámról készült nagyon sikerült rajznak az a története, hogy amikor én még a budai Szász Károly utcában laktam képviselő korom idején, egy este Sinka és Erdélyi megláto-

gattak. Édesapám történetesen fent volt nálunk. Apámnak szép nagy bajusza volt, láttam, hogy Erdélyi ugyancsak nézegeti. Majd egyszer csak azt mondja: Te János, van itthon tiszta ív papírod? Mondom: van, mit akarsz vele? — Adjál csak egy párat, lerajzolom apádat! Ilyen jellegzetes jó paraszt arcot ritkán lát az ember. Kb. 20 perc alatt készen is volt vele és olyan jól sikerült, hogy élethűbb, mint bármilyen fénykép. Az eredeti rajz nálam van üveg alatt bekeretézve az íróasztalom felett, és ha ránézek, nagyon szeretett jó édesapámmal együtt mindig eszembe jut Erdélyi Jóska is.

Mikor a Nemzeti Parasztpárt központjában, mint pártigazgató dolgoztam, három költőbarátom gyakran bejött hozzám és a felszabadulás utáni időkben segítettem is őket, amivel tudtam, tekintve, hogy a hosszú ostrom után sok író nélkülözött Pesten. Egy ilyen látogatásakor élcélődtünk, anekdotáztunk. Én elmondtam a mezőtúri református pap esetét az öreg betyárral, amikor úrvacsorát osztott. Jóska jót nevette azt mondja: Te, ezt jó volna elbeszélő költeményben megírni. Hát — mondom — írd meg! Tudod mit — azt mondja —, írjuk meg külön-külön, költői versenyben. Hát — mondom —, hogy gondolsz illet, hogy én a hat elemimmal veled versenyezzek? Nem akartam neki állni, de nem hagytam békét, amíg meg nem ígértem, hogy megpróbálom megírni. Abban is megállapodtunk, hogy a másik két költő, Bakó Jóska és Sinka Pista bírálják majd el írásainkat. Többet aztán nem is beszélünk róla. Ő elment, én pedig nagy gondba estem, mert féltem tőle, hogy majd nagyon kisebbségben maradok egy ilyen rutinos és iskolázott költővel szemben. Hát azért pár nap múlva csak rászántam magam és megírtam Úrvacsora című versemet. S megnyugodva betettem íróasztalomba. Már el is felejtkeztem róla, amikor egyszer beállít hozzám Bakó József. Na — azt mondja — tudod-e miért jöttem? Hát — mondom —, amiért máskor, egy kis baráti csevegésre. Nem — azt mondja —, hanem téged Erdélyi Jóska kihívott költői versenyre. Megírtad-e azt a verset? Mondom igen, megírtam, de félve mutatom meg. Nem is akartam én Jóskaival versenyezni, hogy jövök én ahhoz? Azt mondja erre Bakó — úgy,

hogy költő vagy. Mi mind a hárman régen megállapítottuk és elismerjük tehetségedet. Hát csak mutasd az írásoadat, mert Erdélyitől jövök, az övét már láttam és ő mondta, hogy jöjjetek hozzád. Majd jön Sinka is és a kettőnk véleménye lesz a döntő. Erre kihúztam a fiókomat, és átadtam neki a verset. Persze olvasása alatt figyeltem az arcát. Láttam, hogy mosolyog a bajusza alatt és azt mondja a végén: na bármilyen furcsán hangzik is, de ebben a versenyben véleményem szerint te nyertél. Az a nagyszerű a versedben,

hogy a református úrvacsorai ceremóniát végig leírod enyhe humorral úgy, hogy azt még egyházi emberek sem vehetik sértő szándékúnak. Később Sinkának is ez volt a véleménye. No, erre üzent Erdélyi, hogy vigyem el hozzá a versemet. Elvittem. Amikor elolvasta, csak annyit mondott: igaza van Bakónak és Sinkának. Neked jobban sikerült ezt a témát megírni. Elismerem, s ezek után a magamét meg sem mutatom neked. Hiába kértem, nem mutatta meg.

Hegyesi János

A roskoványi honvédemlék¹

Ezernyolcszáznegyvenkilenc június 15-én Szepes-Ofalunál lépte át az oroszághatárt az osztrákok segítségére érkező cári orosz hadsereg, melynek kb. tízezer főből álló csapata június 20-án délutáni órákban érkezett a Sáros megyei Héthárs határába. Ágyúikat a pétermezői síkon állították fel. A magyar honvédek — kb. kétezeren — Roskoványhoz közel helyezkedtek el, hogy az oroszoknak útjukat állják. A csata estig tartott s a kétezer magyar vitéz emberül állta meg a helyét, csak az éj beálltával vonult vissza. A csata emlékére 1860-ban egy éjjel, a sáros megyei hazafiak egy csoportja titokban kőoszlopot emelt a mostani roskoványi vasúti megállóval szemben fekvő dombocskán. Ezt az emlékművet többek között *Bánó József*nek, az eperjesi Kollégium felügyelőjének, *Dobay Sándor* eperjesi közjegyzőnek és *Lesskó* nevű akkori dobói plébánosnak köszönhetjük.

Az emlékoszlop mintegy négy méter magas volt, s négy kisebb kőoszlop láncsal vette körül. Felirata a következő volt: EMLÉK AZ 1849. JÚNIUS 20-ÁN ELESETT HONVÉDEKNEK.

Ezt az emlékművet abban az időben állították fel, amikor még vétség

volt könnyezni az elhunytak felett. Később azonban többször is megemlékeztek erről a csatáról itt az emlékoszlop mellett. Így 1899-ben, a csata 50-dik évfordulóján a már említett *Bánó József* tartotta az ünnepi beszédet, amelyben megemlékezett *Dobay József* honvédezerdesről, akit *Bem* tábornok — hősi magatartásáért és kis termete miatt — „Kis Leonidas”-nak nevezett. *Dobay József*, aki végigharcolta a szabadságharcot, Erdélyben született, s élete végét Pétermezőn (Héthárs város-töszomszédságában) töltötte. Ott is halt meg 1898-ban s a dobói templom kriptájába temették. Ugyancsak ott nyugszik *Dobay Agoston* honvéd-alezredes is.

A roskoványi emlékoszlopot az államfordulat után, 1920-ban eltávolították.

A pétermezői kicsiny templom előtt lévő sírjában alussza örök álmát *Vitális Sándor* 1849-es honvédőrnagy (ki tudja nem vett-e részt a roskoványi csatában), kinek hantja fölé a pétermezőiek nem is olyan régen virágos kertet létesítettek s azt továbbra is gondozzák.

Dr. Dobay Sándor

¹ Roskovány (Rožkovany) község Eperjestől 28 km-re északra.

Magyar népmesék az alsótagozatos iskolai nevelés szolgálatában¹

Olyan szocialista nevelőiskolára van szükség, amelynek feladata az egész személyiség — az értelem, az érzelem, a fizikum, a jellem — harmonikus és differenciált fejlesztése. Az általános iskola alsó osztályaiban az alapozó szakaszban valamennyi tantárgy a maga sajátos eszközeivel alakítja a gyermekek reális világképét, alapozza materialista világnézetüket.

A népköltészet c. témakörben az egyik legfontosabb alapelv, hogy az óvodában szerzett ismereteket bővítsék s még jobban megszeressék a népköltészet alkotásokat, a népmeséket, népdalokat, az énekes népi játékokat. A téma feldolgozása során fontos feladatként jelentkezik a sokirányú fejlesztés, információ gyűjtés.

A 6—10 éves korú gyermekek már képesek a gyűjtő-kutató munkára. Rendszeresen hallgatják a rádió, a televízió mesemondásait, népdal és népijáték jeleneteit. Ismerkednek az iskolai és városi könyvtár népmese és népdal gyűjteményeivel. A népdal-gyűjtés mozzanata aktív cselekvéssé, gyakorlatiá válik sok iskolában. Ilyen igényből fakad a tanítás kezdésekor és befejezésekor egy-egy népdal, vagy népdalcsokor éneklése.

A 6—10 éves korú gyermekekhez legközelebb áll a népmese. Elmondják, dramatizálják, maguk tervezte jelmezekkel nem egyszer még élményszerűbbé teszik. Sok esetben bábukkal s az ezekhez párosuló hangszínnel, gúnynal, felfurcsosított megjegyzésekkel illusztrálják a gazdagok és szegények közötti állandó konfliktust. Értik azt is a kicsinyek, hogy egy-egy szereplő egy egész társadalomnak az elkeseredettségét, elnyomását, kizsákmányolását mutatja be. Roppant élvezik a szegények felfurcsolását, leleményességét és az adott hely-

zetben a szereplők elképzeléseinek megvalósulását, amit olvasás közben gyakran hangos kacagás, hajrá, éljen és megelégedett sóhajok kísérnek.

Kedvelik az izgalmas, kísérteties elemekben bővelkedő történeteket. Eleinte a tündér, a boszorkány, a királykisasszony, az ördög; a jónak és a rossznak végletes testi jegyekkel is hangsúlyozott megjelenítése áll közel a gyermekekhez. A jó és a rossz végletes viszonylataiban már el tudnak igazodni, állást tudnak foglalni. Ebben a korban s ebben a témakörben is kedvező alkalom kínálkozik a tanulók személyiségformálására s világnézetük alakítására. Tanulmányaik során győződjenek meg arról, hogy nincsenek varázslók és tündérek, ezek csak a mesében fordulnak elő.

Az egész életen át tartó önművelés megalapozásában különösen fontos szerepet töltenek be a könyvtárak. A könyvtár a maga sajátos eszközeivel kapcsolódik az iskolai munkához. A 6—10 éves korú gyermekek azonban még szívesen játszanak, ezért a könyvtári foglalkozások legyenek játékosak, főleg mesével kapcsolatosak. A mese segíti a gyermekeket a jó és rossz megértésében, a hősök pozitív és negatív tetteinek helyes értékelésében.

Formai megoldásként alkalmazza az egyik gyermekkönyvtár vezető a képzeletbeli utazást meseországba, közben felelevenítik a mesehősöket, a mese jellemzőit, megbeszélik a mese és a valóság kapcsolatát. A filcből kivágott mesefigurákat a megbeszélés során felrakják a posztóra, s a tanulók maguk előtt látják a mesealakokat s levonják a következtetést, hogy ilyenek csak a mesében fordulnak elő, a valóságban nem.

Dr. Poór Jánosné

¹ Hozzászólás Nagy Attiláné: A népmese jelentősége az óvodai nevelésben c. írásához. Homszmet, 1978. 5—6. sz. 112—113. old.

NÓGRÁD MEGYEI HONISMERETI KIADVÁNYOK

Nógrád megye honismereti szempontból nem tartozik a szerencsés adottságú megyék közé. Igaz, hogy a főváros-hoz közel fekszik, közlekedése azonban nem a legszerencsésebb — a Zagyva völgyét kivéve. Nincs humán jellegű főiskolája, egyeteme, városa is mindössze kettő van, a rohamosan fejlődő Salgótarján s a régi, fejlődésében sokáig stagnáló volt megyeszékhely, egykori csendes hivatalnok-fészek: Balassagyarmat. Számottevő még két városias nagyközség: Szécsény és Pásztó. A balassagyarmati múzeumnak nagy hagyományai voltak, míg a salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum — amely egyben a megyei múzeumi szervezet központja — csak 1959-ben létesült. A harmadik múzeum, a szécsényi alig néhány éve, 1975-ben alakult a helyreállított Forgách-kastély épületében.

A múzeum mellett — mint minden megyében — a helytörténeti-honismereti kutatás szervezője a megyei levéltár. Sok más megye levéltárához hasonlóan a nógrádi is csak kisszámú 18. század előtti iratanyagot tartalmaz, a régi anyag nagyrészt elégett Fülek várának 1682. évi ostromában (a török korban sokáig Fülek volt a megyeszékhely). A 18. században itt is megkezdődött az iratok rendszerezése, amely a 19. században is folytatódott. A két világháború között a levéltár felújítása, kutatása visszaesett, a felszabadulás után pedig sokáig méltatlan körülmények között tartották a részben összekeveredett anyagot. 1952-ben, amikor Balassagyarmat helyett Salgótarján lett az új megyeszékhely, a levéltárnak nem jutott hely, anyagát a fővárosba szállították, s igazgatás szempontjából egyesítették Pest megye levéltárával. Több mint másfél évtized kellett ahhoz,

hogy a megyeszékhely helyet találjon a levéltárnak, anyagának ideszállítása és rendszerezése 1968 októberében fejeződött be. A fiatal intézménynek nem volt kiadványa, így a múzeumi füzetek sorozatban (17. sz.) 1969-ben *Schneider Miklós* igazgató összeállításában jelent meg *Nógrád megye levéltára* címmel az első összefoglaló ismertetés a levéltár anyagáról.

Nem lehet feladatomban, hogy a megye helytörténeti kutatásának múltjáról képet adjak, néhány mondatos összefoglalás azonban e tekintetben sem lehet haszontalan. A 18—19. századot illetően mindenekelőtt a szépszámú, s ma is jól használható előmunkálatok érdemelnek említést: időrendben legelső *Bél Mátyás* *Notitia Hungaria...* jának IV. kötete (1742), Nógrád megye történeti-helytörténeti leírásával. Ezt követi *Mocsáry Antal* négy kötetes monográfiája (Nógrád vármegye történelmi, geographiai és statisztikai eseméltetése. 1826.). *Nagy Iván* tervezett művének csak egy része készült el (Nógrád megye története 1544-ig. Bp. 1907.). A millenniumi megyemonográfia sorozatba illeszkedik az 1911-ben megjelent, *Borosszky Samu* szerkesztette yaskos kötet. A két világháború között ezt követte *Ladányi Miksa* szerkesztésében (Nógrád és Hont vármegye. 1934.) egy újabb összeállítás. A felszabadulás után a műemléki topográfiák keretében már 1954-ben megjelent a *Nógrád megye műemlékei*. A monográfiák, az addigi szakirodalom és újabb kutatások felhasználásával készült el négy kötetben a megye történetének új, marxista igényű feldolgozása (*Nógrád megye története I—IV*. Salgótarján, 1969—1973.)

A megyei monográfiát jól kiegészíti az 1976-ban megjelent *Nógrádi évszázadok* c. megyetörténeti olvasókönyv, amely terjedelménél fogva is szélesebb közönségre számíthat, mint a monográ-

fia, mégis mindössze 800 példányban jelent meg (használatát a név- és helymutató igen megkönnyíti s értékét jelentősen növeli *Schneider Miklós* munkája).

Az egyes települések közül 1972-ben hagyta el a nyomdát a Salgótarján történetét feldolgozó kötet (szerkesztője *Szabó Béla*), írói jórészt helyiek: *Beitzky János*, *Horváth István*, *Molnár Pál*, *Schneider Miklós*, *Szabó Béla*. Szerényebb méretű ennél *Pásztor története* (*Pintér Nándor*, *Vincze Ferenc*, *Csepány István*, 1970.): az adattár és a krónika keveréke. Feltétlenül dicséretes viszont, hogy e másfélszáz oldalas tanácskiadvány mellett 30 oldalas, könnyen áttekinthető képes útmutatót, városkalauzt (feltüntetve a környék turisztáutjait is) készített ki a megyei múzeum 6000 példányban (szerzői a monográfiáival egyezők). Ez olcsósága és terjedelme miatt az iskolák és a szélesebb olvasókör számára egyaránt igen hasznos. A nagy monográfiák mellett célszerű lenne minden esetben ilyen kis füzetek megjelentetése, mert *tömegmérésekben* csak az efféle kiadványok lehetnek hatékonyak.

A legújabb monográfia Balassagyarmat (megjelent 1977-ben). Kiegészíti ezt *dr. Szabó Károly*: Balassagyarmat az irodalomban c. kis kötete (1972).

Szécsény még nem vállalkozott monográfiára, hanem tanulmányosorozat megjelentetését kezdte el. Első kötete (*Tanulmányok Szécsény múltjából*) 1978-ban jelent meg a múzeumigazgató, *Praznovszky Mihály* szerkesztésében. *R. Várkonyi Ágnes* tanulmánya voltaképpen nem helytörténeti jellegű, az 1705. évi szécsényi országgyűlést írja le. Helyi szempontból sokkal fontosabb ennél *Pálmány Béla* nagyarányú gyűjtőmunkán alapuló tanulmánya Szécsény 1690—1848 közötti úrbéri viszonyairól. *Horváth István* az 1918—1919-es forradalom időszakát idézi föl, elsősorban az eddigi történeti feldolgozások alapján.

A felszabadulás utáni idők helytörténeti kutatásának egyik sajátos területe a tsz-történet. *Schneider Miklós* és *Szomszéd Imre*: a Kis-Zalavölgye termelőszövetkezeti mozgalmának 25 éve (1974.) c. kötete alapos kutatások után íródott, s öt kicsiny falu (együttesen ezernél kevesebb a keresők száma) — Kishárkány, Lucfalva, Márkabáza, Nagyhárkány, Sámsonháza — közel-múltját tárja elénk.

A helytörténeti kutatások egyik legfontosabb, alapvető forrása a térkép.

Gazdag László: Nógrád megye térképei c. munkája (Balassagyarmat, 1964.) 2240 térképet dolgoz fel mintaszereven.

Nógrád megye — elsősorban Madách és Mikszáth révén — irodalmi emlékekben is gazdag. A megyei múzeum mindkét író megyei vonatkozásairól egy-egy kis ismeretterjesztő füzetet adott ki 1973-ban 6—8 ezer példányban. Sőt két egymást követő évben a múzeumi közlemények egy-egy kötetét is Mikszáthnak (1972. 18. sz.) és Madáchnak (1973. 19. sz.) szentelték. Megyei kutatók (*Leblancné Kelemen Mária*, *Szabó Béla* és mások) mellett a kérdéskörök országosan elismert szaktekintélyei: jelentős tanulmányokkal gazdagították az emlékköteteket.

Nemcsak a „nagy irodalom” gondjával törődnek Nógrádban, hanem a népköltészet emlékeinek gyűjtésével és kiadásával is. Az utóbbi évszázad folklórkincsének — az ipari és mezőgazdasági bérmunkások — alkotásainak gyűjtésére csak az 1950-es évek elején figyelt fel a magyar kutatók. *Nagy Zoltán* két gyűjteménye (Nógrádi summásdalok. 1977; Nógrádi bányászdalok. 1976.) a tudomány nagy nyeresége.

Az 1970-es évek eleje óta a honismereti kiadványok gondozásában megszokták a megyei levéltár, illetve a múzeumi szervezet 1971 óta folyamatosan jelennek meg a levéltár kötetei.

A néprajzi és helytörténeti kutatások évtizedek óta folyamatosak, a régészetről ez nem mondható el. A kutatás tervezettségére és színvonalára az utóbbi időben, sok tekintetben hanyatlott, ha ezt némileg ellensúlyozzák is az OMF műemléki feltárásai, amelyek szép eredményeket hoztak.

A múzeum kiadványainak áttekintése nem jelent gondot, mert az 1960—1976. között megjelenteket *Praznovszky Mihály* az 1977. évi évkönyvben bibliográfiailag feldolgozta. 1974-ig a megyei múzeum központi kiadványa *Közlemények* címmel jelent meg, 1975 óta az *Évkönyv* címet viseli. Az évkönyvek részben tematikusak: az 1975. évi többek között az előző esztendői régészeti- és művészettörténeti vándorgyűlés előadásait tartalmazza, az 1976. évi részben a Rákóczi-szabadságharcnak állít emléket, 1977-ben a palókkutatási tanácskozás anyagát közölték, míg a legutóbbi, 1978. évi vegyes jellegű. Az évkönyvek szerzőinek gerincét a megyei muzeológusok teszik ki, a tematikus összeállításoknál fővárosi és más vidéki kutatókat is találunk, és a muzeológusokon kívül helyet kapnak a levéltárho-

sok írásai is. Egészében jól szerkesztettek, színvonalasak a tanulmányok, a nyomdai kivitel is megfelelő.

A megye mindhárom nagy múzeumának állandó kiállításához készült vezető-füzet, amelyek kiállítása nyomdai tekintetben átlagosnak felül meg (sajnos a kisebb kiállítások füzetének fotói szinte élvezhetetlenül gyatra nyomásúak). A három vezető közül kettő jól dokumentálja a kiállítást és valóban kiállítási vezető, míg a harmadik, a salgótarjáni (szénbányászat és bányászélet) egy történeti áttekintés, s a kiállításához való kapcsolódást egyetlen — utolsó — mondatával intézi el: E gondolatokat illusztrálják a kiállított térképek, dokumentumok, tárgyak stb.

A múzeumi- és levéltári kiadványok egy csoportját történeti időrendben célszerű áttekinteni. Az első korszak, amelynek a megyében jelentős iratanyaga maradt fenn, a Rákóczi-szabadságharc. *Leblancné Kelemen Mária* dokumentumválogatása és bibliográfiája (utóbbit dr. Czipó Ernőné készítette) a levéltár és a megyei könyvtár kiadásában jelent meg, külsejére nézve igénytelen sokszorosított füzet, ám tartalmilag annál értékesebb, több mint félszáz közöletlen dokumentumot tartalmaz (a bibliográfia is hasznos, bár kissé egyenetlen és rendezetlen).

A 18. századi életet három levéltári kiadvány világítja meg (az 1715. évi országos összeírás adatai; az 1767. évi úrbéri rendelettel kapcsolatos iratok; a II. József kori országleírás és népszámlálás); az előző kettő *Schneider Miklós*, a harmadik *Eberjessz Kálmán* munkája. Mindhárom alapvető fontosságú, s bár valamennyi megye megjelenetné mielőbb hasonló adatsorait, hogy országos összehasonlításra nyílnék lehetőség.

A 19. század eleji helyzetről ad hírt az 1828. évi országos összeírás megyei adatsora (*Schneider Miklós* összeállítása).

Nógrád megye, s elsősorban Salgótarján, Losonc környéke a magyar munkásmozgalom egyik fellegrájának számított. Méltó módon tükrözik ezt a vastok kiadványok, amelyek 1848-tól 1944-ig tekintik át a munkásmozgalom történetét, s *Szabó Béla*, *Vonsik Ilona*, *Frdős Istvánné*, *Csabai József* nagyarányú forrásgyűjtését dicsérik. Külön kis füzet ismereteti a mintaszerűen kialakított karacsberényi Nógrádi-partizán-csoport emlékmúzeumát. Követésre méltó az is, hogy a megye munkás-

mozgalmanak kiemelkedő alakjait — több mint száz elvtársat — *Belitzky János* és *Szabó Béla* szerkesztette életrajzgyűjteményben mutatják be.

Nem hanyagolja el a levéltár és a múzeum az 1945 utáni idők történetének föltárását sem. Elsősorban az 1944 vége és az államosítás kezdete (1948 vége) közötti időszak sokoldalú, forrásfeltáró munkája hozott szép sikereket. 1972-ben egy általános jellegű adattárat (dokumentumgyűjteményt) jelentett meg a múzeum, ezt követte a levéltár nagy adattára az 1945—1948 közötti nemzeti bizottságok és földigénylő bizottságok vezetőiről és tagjairól, illetve ugyanezen időszakból az iskolák államosításával kapcsolatos levéltári forrásanyag válogatott közreadása (mindkettő *Leblancné Kelemen Mária* munkája). *Schneider M.* és *Leblancné K. M.* állította össze az 1950—1970. közötti megyei tanácsi művelődési intézkedések válogatott iratanyagát is, ami közművelődési, múzeumi, levéltári stb. vonatkozásban nagyon figyelemre méltó krónika, bár minél több jelenne meg máshol, illetve a tanácsi igazgatás más témaköreiből (mezőgazdaság, kereskedelem stb.) is. Végül említést érdemel a levéltári adatszolgáltató munkában és az anyakönyvi hivataloknál egyaránt jól használható jegyzék a megye anyakönyvi kerületeinek 1895—1978 közötti változásairól.

A megyében a honismereti mozgalom segítésére *Nógrádi Honismereti Híradó* címmel kiadványsorozatot is indítottak az 1970-es évek elején, majd csaknem három éves szünet után 1975-ben folytatták két, majd a következő esztendőben újabb két számmal, de ez a hasznos kezdeményezés úgy látszik, azóta megint szünetel.

A honismereti kiadványok egy része elsősorban szakemberek, szakkutatók számára készült, jelentős hányada azonban a szélesebb olvasóközönség érdeklődésre is számot tarthat. A múzeumi kiállításismertető füzeteken kívül a honismeretnek szélesebb körben ható kiadványai az idegenforgalmi jellegűek, ezért ezeket sem hagyhatom említés nélkül.

A VT Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat az ország más megyéihez hasonlóan Nógrádról is készített többnyelvű, színes ismertető idegenforgalmi kötetet a megyei tanács megbízásából. Ennél lényegesen fontosabb az immár második kiadásban megjelent *Nógrádi útikalauz* (írta *Szombathy*

Viktor), amely hangulatos megyekép — kevés gyakorlati útmutalással. Korábban Balassagyarmatról, újabban Salgótarjánról, Hollókőről és Nógrádi várakról (2 kiadásban is) jelent meg az útikalauz. A Cserhát turistakalauz régen elavult kiadása helyett viszont eddig nem nyomlattak újabbat.

Összegezve a leírtakat: Nógrád megye honismereti-helytörténeli kiadványok szempontjából — figyelembe véve az adottságokat is — a kiemelkedően legjobban dolgozó megyék közé tartozik. A kiadványok szintenkénti tagozódása is megközelíti a kívánatos, az iskoláztól a szakemberig minden főbb réteg megtalálja az érdeklődésének, műveltségi szintjének megfelelő nyomdai termékeket. Az viszont már országos kérdés, hogy a kiadványok nagyobb részének terjesztése még a megyén belül is megoldatlan, a megye határain kívül pedig nagyobb részt ismeretlenek, még a társintézményekhez sem jutnak el gyorsan és hiánytalanul. A fővárosban és vidéken egyaránt hiányoznak az olyan könyvesboltok, amelyek árusítanák a múzeumok, levéltárak, tanácsok honismereti-helytörténeli kiadványait, és szükség lenne arra is, hogy a havonta megjelenő Könyvvilág ezek megjelenéséről is tudósítson. Mert így sok érdeklődő, sőt szakember sem értesül értékes munkák létezéséről, melyeket esetleg (az érdeklődés hiányára és a raktárhely szűkőre hivatkozva) évekkel a megjelenés után kiselejteznek, vagy ingyen szétosztogatnak úgy, hogy nagyrésztük éppen azokhoz nem jut el, akik megbecsülnék.

BIBLIOGRÁFIA

Balassagyarmat története. Balassagyarmat, 1977. — Belitzky János—Vadas Andor—Szilágyi Endre: Salgótarján útikalauz. 2. átdolg. kiadás. 1975. — Belitzky János és Szabó Béla szerk.: Nincs előbb holtjainknál. Eletrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, é. n. (1971). — Bogdan Tibor—Krajer Ferenc—Schneider Miklós összeáll.: Jegyzék Nógrád megye anyakönyvi kerületeinek változásairól 1895—1978. Salgótarján, 1978. kézirat — Czipó Ernő—Leblancné Kelemen Mária: A Rakóczi-szabadságharc és Nógrád megye. Dokumentumválogatás és ajánló bibliográfia. Salgótarján, 1976. kézirat

— Csépany István—Pintér Nándor—Vincze Ferenc: A pásztói helytörténeli állandó kiállítás és középkori romkert. Pásztói útikalauz. Salgótarján, 1973. — Domonkos Alajos szerk.: A szénbányászat és a bányászélet Nógrád megyében (1861—1962). Salgótarján, 1976. — Domonkos Alajos szerk.: A szecsényi múzeum állandó kiállításai. Salgótarján, 1976. — Eperjessy Kalmán—Schneider Miklós összeáll.: Nógrád megye képe a 17. század végén. Salgótarján, 1977. — Erdős Istvánné összeáll.: Forradalmi hétköznapiak. Direktóriumai rendeltetek Nógrád megyében 1919-ben. Salgótarján, 1974. — Dr. Gazdák László: Nógrád megye térképe. Balassagyarmat, 1964. — Hernady Károly: Nógrádi várak. 2. kiad. Salgótarján, 1977. — Kapros Mária—Zólyomi József: A Palóc Múzeum Állandó kiállításai. é. n. h. n. (1976) — Kerényi Ferenc: Mikszáth emlékek Nógrád megyében. Balassagyarmat. Hoppás. Salgótarján, 1973. — Kerényi Ferenc: Madách emlékek Nógrád megyében. Balassagyarmat. Csesztve. Salgótarján, 1973. — Leblancné Kelemen Mária összeáll. és bev.: „A művelődéstudó földreformja...” Dokumentumok az iskolák államtisztaságának Nógrád megyei történetéből. Salgótarján, 1978. — Leblancné Kelemen Mária—Schneider Miklós: Nógrád megye tanácsai a művelődésért. 1950—1970. (Dokumentumok). Salgótarján, 1976. — Leblanc Zsoltné összeáll.: A mai Nógrád megye községeiben 1945—1948 között működő nemzeti bizottságok és főtisztviselő bizottságok vezetői és tagjai. Salgótarján, 1975. kézirat — Mendete Ferenc szerk.: Hollókő. Salgótarján, 1972. — Dr. Molnár Pál szerk.: Dokumentumok a Nógrád megyei bányások életéről és harcáról 1918—1944. h. n. 1971. — Molnár Pál szerk.: Dokumentumok, adatok Nógrád megye felszabadulás utáni történetéből 1944. dec.—1948. júl. h. n. 1972. — Nagy Zoltán: Nógrádi bányászadatok. h. n. 1976. — Nagy Zoltán: Nógrádi summádatok. h. n. 1977. — Nógrád. Egy megye bemutatkozik. h. n. é. n. — Nógrád évszázadok. Olvasókönyv a megye történetéhez. Összeáll.: Schneider Miklós, Salgótarján, 1976. — Nógrádi Honismereti Híradó 1976/1—2, 1976/1—2. sz. — Nógrád megye története I—IV. Salgótarján, 1969—1973. — Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1972/18—1973/19—1974/20. — Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve 1975. 1976. 1977. 1978. — Pintér Nándor—Vincze Ferenc—Csépany István: Pásztói története, Pásztó 1970. — Prackovszky Mihály szerk.: Tanulmányok Szecsényi múltjából I. Szecsény, 1978. — Schneider Miklós—Szomszéd Imre: A Kis-Zagyvavölgye termelőszövetkezeti mozgalmanak 25. éve 1949—1974. é. n. h. n. — Schneider Miklós összeáll.: Nógrád megye levéltára. Salgótarján, 1969. — Schneider Miklós összeáll.: A török után. Az 1713. évi országos összeírás adatai a mai Nógrád megye községeiről. Salgótarján, 1973. — Schneider Miklós összeáll.: Dézsma és robot. A jobbágylakosság helyzete a 18. század végén a mai Nógrád megye területén. Salgótarján, 1971. — Schneider Miklós összeáll.: A nógrádi adózó nép viszonyai 1828-ban. Helyzetkép a mai Nógrád megye községeiről az országos összeírás alapján. Salgótarján, 1972. Szabó Béla szerk. Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmanak történetéből. 1848—1918. Salgótarján, é. n. Dr. Szabó Károly: Balassagyarmat az irodalomban. h. n. 1972. — Szoubathy Viktor: Nógrádi útikalauz. Salgótarján, 1976. 2. átdolg. kiad. — Vonsik Ilona összeáll. és szerk.: Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmanak történetéből. 1918—1919. Salgótarján, 1975.

Csorba Csaba

HAZA, SZULÓFÖLD, NEMZETISÉG

(A Hét évkönyve, Bukarest, 1978. 296 oldal)

Esztendő örömei szerezhették magának az az olvasó, aki hozzájutott a Bukarestben megjelenő, A Hét című lap — a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács társadalmi, politikai művelődési hetilapja — első évkönyvéhez. A külsőre tetszetős, előnyös formátumú kötet — grafikai megformálását D. Varga Katalinnak köszönhetjük — nem kevesebbre vállalkozik, mint a címében jelzett hátrasság egységének felvázolására. Nemzetiségi sors a mindennapok és az ünnepek valóságában — erről ad számot az évkönyv a romániai magyar nemzetiség publicisztikájában eddig nem tapasztalt összefogottsággal.

A Hét, mely e sorok megjelenésekor már 10. évfolyamába lép, évek óta változik, gyarapszik tartalmilag. Helyt kap benne a bel- és a külpolitika, az irodalomkritika, a képzőművészet, a zene, a színház, a film. Nem hiányoznak a riportok, esszék, útibeszámolók sem. Az 1977-es esztendő formai változásokat is hozott. Az első változást a Könyvbarát című melléklet megindítása jelentette, mely nem kevesebbet vállalt, mint két-havonta valamennyi (hivatásos kiadónál megjelent) román, magyar, német, szerb stb. nyelvű könyv bibliográfiai adatainak közzétételét. A következő eredmény a TETT (Természet, Ember, Tudomány, Technika; évi 4 szám) címet viselő, önálló füzet formájú ismeretterjesztő melléklet megjelenése volt. A megújulás, a tudomány- és kultúranepszerűsítő tevékenység betetőzésének tekinthető az évkönyv megjelentetése.

Mi készítette, kényszerítette a lap munkatársait a romániai magyarság nemzetiségi helyzetének tudatos végiggondolására? Huszár Sándor, a lap főszerkesztője írja meg egy erdélyi útiélményét, mikoris „egy tisztességben megőszült yorkshire-i patikus” útitársa érdeklődött nemzetisége iránt: „— Magyar vagyok, uram — válaszoltam, és tölem telhetően még mosolyogtam is. Erre azonban az útitárs szeme felcsillant, és sietve jelezni akarván jól tájékozottságát, ily szavakban tört ki: — Á?!... Budapest! (...) Mire válaszoltam: No Ször, Bukarest. — Egy finom angol úr természetesen nem vitatkozik, de szemmel látható, hogy lelke mélyén teljes lett a zavar. A homlokán összeülő kéthárom ráncból még az is kiolvasható volt, hogy agyi ereinek korai elmeszesedésére gyanakszik. És akkor ott a fülkében, miközben száz kilométeres se-

bességel rohantunk a jövőbe, és miközben útitársam büszke homlokán továbbra is érvényben maradtak a redők, fel kellett tennem magamnak a kérdést: mi az a sajátos tartalom, amihez ragaszkodván, im felesleges gondokat okozok a világnak?”

A válaszadást szolgálja az évkönyv minden írása. Elsőként kell említsük az azóta elhunyt Mikó Imre tanulmányát a nemzetiségi jogokról, mely sorra veszi a kérdést érintő jogszabályok mindegyikét. A megvalósulás, a gyakorlat mindennapjairól adnak számot a szász, az ukrán, a szerb, a lipovén, a zsidó és a török nemzetiség életét bemutató írások. De a fő súlyt a magyarság helyzetének vázolására kapja. Hogyan dolgoznak, alkotnak az ipar, a tudományos munka, az oktatás, a művészetek köz- és főemberei. Kiemelten esik szó a néprajz, a helytörténet kutatóiról. Többek között Nagy Olga, Kallós Zoltán, Imreh István beszél terveiről.

Nem kevés amit az évkönyv szerkesztői a nemzetiségi önismeretért tettek. Pontos ismertetést kapunk valamennyi romániai magyar lap és folyóirat, könyvkiadó és szerkesztőség, valamint színház címéről, vezető szakembereiről. Ide kell sorolnunk a romániai magyar írók repertóriumát is, mely hasznos irigékészítése a Kántor-Láng-féle irodalomtörténetek. Nagy kár, hogy nem kaptak helyet az évkönyvben a magyar nemzetiségre vonatkozó friss népszámlálási adatok (a nyomás megkezdésekor már hozzáférhetőek voltak!) és a magyar tan nyelvű közép- és felsőoktatási intézmények. (Igaz, hogy a középiskolai adatokat a megyei lapok tanévkezdéskor közzéteszik, de az nehezen hozzáférhető; így az országos összegzést vállalhatta volna az évkönyv.)

A kötet végén Beke György veszi számba, merre is szórta Románia-szerre a magyarságot a történelem, az iparosodás. De éljenek is bárhol, bármilyen számbeli arányban, létük alapja „a román nemzet kultúrájának megismerése, tisztelete, nyelvének elsajátítása, ugyanakkor pedig, mindezekből elválaszthatatlanul a nemzetiség nyelvének, hagyományainak, lelki habitusának megőrzése és gazdagítása, a kölcsönös megismerés és bizalom alapján, a testvériség szellemében.”

„Hej, be sokszor megalázhattak bennünket a világban, ha ennyire ragaszkodunk ehhez a földhöz” — olvashatjuk egy helyütt, s arra gondolunk, bár csak minden ilyen megaláztatás ekkora ragaszkodást szülné! Ragaszkodást a szülőföldhöz, szeretetet a néphez, s ilyen munkát, mint a „Haza, Szülőföld, Nemzetiség”.

Várjuk A Hét 1979-es, új évkönyvét. Nemcsak azért, hogy polcunkon új színnel gyarapodjék az Utunk. Korunk évkönyveinek, a Hargita, Előre kalendáriumainak sora, hanem azért is, hogy a még megválaszolatlan kérdésekre és kimondatlan gondolatokra válasz adassék.

Dobos László

KÓRUSMŰVEK KÉT NYELVEN

Bartók Béla válogatott kórusművei magyarul és ukránul, Mikola Leontovicséi pedig ukránul és magyarul — egy-egy tetszetős kiállítású füzetben. E népdalfeldolgozásokat tartalmazó két gyűjteményt a szovjet—magyar közös zeneműkiadás keretében a budapesti Zeneműkiadó és a kijevi Muzicsna Ukrajina adta ki 1977. végén, illetve 1978. elején. Ezzel lényegében egy most indult kétnyelvű kiadványsorozat alapját vetették meg, amelynek kötetei kölcsönösen bemutatják a magyar és az ukrán népdalkincsét. A két kiadó ezzel a sorozattal — régi adósságot törlesztve — lehetőséget teremt a magyar és az ukrán zeneszerzők kórusműveinek kétnyelvű bemutatására. Ezentúl az ukrán hanversenydobogókon is felcsendülnek majd Bartók, a magyar dobogókon pedig Leontovics népdalfeldolgozásai, s a továbbiakban nyilván Kodály, Lajtha, Bárdos, illetve Ljudkevics, Liszenko, Revuckij és mások ilyen jellegű művei.

Bartók népdalfeldolgozásai közül tízenötlet kórusmű került a válogatásba, közülük a magyar népdalkincsnek olyan gyöngyszemei, mint a Hegyek közt lakásom, Meghalok Csurgóért, Serkenj fel lantos, Elment a madárka. Bízást elmondhatjuk tehát, hogy a magyar népdaloknak ez a különő válogatása valóban teljesértékűen képviseli a népi hagyományt, mert megmutatja az ukrán közönségnek a magyar népköltészet sokszínűségét: ugyanis a magyar nyelvterület legkülönbözőbb területeiről származnak.

Emellett megnyilvánul e válogatásban a magyar népdalok tartalmi gazdagsága, változatossága is, a gyűjteményben képviselve vannak a családi és társadalmi szokások, ünnepi szertartások, szerelmi motívumok.

A népdalok fordítását Jurij Skrobinec, a nálunk is jól ismert, tehetséges ukrán műfordító készítette, aki valóságos átköltötte a kórusműveket. Nem a sajátos népi szöveg adekvát visszaadására, a prozódiai követelmények messzemenő figyelembevételével. A magyar népnelví jellegzetes kifejezéseit az ukrán nyelvnek megfelelő fordulatokkal adta vissza, aminek példái a Párnás táncdal, a Van egy gyűrűm, karika, vagy a Hegyek közt lakásom, senkín a világon ukrán megfelelője.

A sorban második kiadványként megjelent Leontovics-válogatás gazdagabb, csaknem kétszerese az előbbinek: harmincöt kórusművet tartalmaz. További előnye, hogy az előző, amelynek szerzője M. Horvicsuk ukrán zeneszerző, adatokat közül a zeneszerző életéről és munkásságáról, jellemzi népdalfeldolgozásait. Egy fogvatékossága azonban — miként a Bartók-válogatásnak is — ennek a gyűjteménynek is van. Nevezetesen az, hogy nincs benne feltüntetve, hol és mikor gyűjtötte a szerző a válogatásba sorolt népdalokat.

A Leontovics-gyűjtötte népdalok feldolgozásának — a Bartókéhoz hasonlóan — nagy értéke hogy a zeneszerző a legnagyobb mértékben tiszteletben tartotta az általa feldolgozott népdalok jellegét és stílusát. Egy-egy népdalfeldolgozása — mint a Vén dudás, a Hej, fónók, a Visznek már, kozák, a Tarlón a cinege — az úgynevezett kórus miniatúra remeke.

A népdalok magyarra fordítását Balla László kárpátukrajnai műfordító végezte hűségesen. Mindkét kiadvány szerkesztője az ugyancsak kárpátukrajnai Márton István zeneszerző. Az ő érdeme, hogy a lefordított szövegek teljes összhangban vannak a dallamokkal.

Bartók Béla kórusművei hatszáz, Mikola Leontovicsé ezerkétszáz példányban jelentek meg. Az ukrán kritika joggal kifogásolja a Bartók-válogatás feltűnően alacsony példányszámát. Ha figyelembe vesszük az ukránok csaknem ötven milliós lélekszámát, ez valóban kevés.

Sándor László

GYOMAI TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Szabó Ferenc

(Kiadja Gyoma Nagyközség Tanácsa, 1977.
658 old.)

A hazai könyvkiadás impozáns számai többé-kevésbé ismertek: könyvesboltjaink kirakatai a világ egyre teljesebb képét segítenek elénk tárni. A bennük sorakozó roppant tömeg könyv mellett azonban évente nagy számban jelennek meg olyan munkák is, melyek nem, vagy legfeljebb antikvár könyvként kerülnek be a könyvek számára a legszélesebb nyilvánosságot jelentő könyvkereskedelem áramlatába. Múzeumok, levéltárak könyvtárak, intézetek — és nem kis számban helyi tanácsok: ún. nem hivatásos kiadók — többnyire egy-egy helység, táj, intézmény múltját, vagy annak egy-egy részletét feltáró kiadványai ezek. Piacuk és ennek megfelelően példányszámuk egy szűkebb szakmai vagy a helyi olvasó közönségre van méretezve, pedig mondanivalójuk nem kevésbé tanulságos, mint nem egy nagy példányszámú, könyvkiadónál megjelent, általánosabb érdekű témáról szóló munkáé. Csak éppen közvetlenül érintenek — vagy látszanak érinteni — kevesebb embert —, talán éppen azért, mert nagyonis közvetlenül kapcsolódnak a konkrét valósághoz.

E munkák közé tartozik a helyi tanács kiadásában megjelent Gyomai Tanulmányok című vastos, közel 700 oldalas kötet. A tanulmányok népes, helyi kutatókat és országosan ismert tudósokat egyaránt felsorakoztató szerzői gárdája sokoldalúan világítja meg a nagymúltú Békés megyei nagyközség történetét és jelenét. Gyoma neve először 1332-ben fordul elő az oklevelekben, és bár a török idők végére teljesen elpusztult, csakhamar új telepések népesítik be helyét, hogy azután az élet folyamatossága többé meg ne szakadjon. Ebbe a szerzők által nagy gonddal — bár így sem hézagtalanul — rekonstruált történeti folyamatba beágyazottan érdekes, a történeti fejlődés és a társadalmi mozgás legmélyebb mechanizmusába bepillantó tanulmányok foglalnak a gyomai emberrel és környezetével s a gyomai népi társadalom s népi kultúra elemzésével. A demográfiai mozgás, a mai népesség gazdag képanyaggal illusztrált embertani összetétele, a határ mintegy 1200 földrajzi neve (néha meglepő asszociációkkal), vagy a helységet övező

vizek rendszere és élete éppúgy bemutatásra került itt, mint a településrendszer kialakulása, a népi építkezés, a hagyományos paraszti gazdálkodás, valamint — kivált izgalmas témaként — a helyi társadalmat a múltban és a közelmúltban összefűző emberi, személyi és intézményes kapcsolatok rendszere és ezek működése.

Lapozva a kötetet betekintheünk Mohács évszázadának alföldi paraszti-mezővárosi világába, a török világot követő újjátelepülés keserves esztendeibe, a két háború közötti korszak problémáiba és a felszabadulás hozta új konfliktusokba. Sorra tűnnek fel előttünk a gyomai parasztházak: falusiak és tanyasiak, régiek: évszázadosok és újabbak egyaránt; udvaraik elrendezésével, szobáik bútoraival, lakóik ruháival, edényeivel és szerszámaival; — megismerjük a paraszti gazdálkodás sokaig csak lassan változó eszközeit és módszereit —, de végig követhetjük két évszázad gyomai népességszámának alakulását és ennek során a családtípusok lassú átformálódását: a munkakapcsolatok változó formáit. Bepillanthatunk a gyomai iskola életébe is, a 200 évvel ezelőttiébe éppúgy, mint a közelmúltéba.

Korunkra a valóság iránti érdeklődés hallatlan megnövekedése a jellemző. A valóság azonban nemcsak a jelenben létezik és vizsgálható; megfelelő módszerrel megtalálhatjuk és rekonstruálhatjuk a múltban is. A Gyomai Tanulmányok — éppúgy mint a többi hasonló helytörténeti kiadvány — a múlt valóságát rekonstruálva napjaink jobb megértését is szolgálja. Méltán igényelve ilyen eredményeinek nemcsak a helyi, hanem egy annál — kivált a tudomány és a közművelődés vonatkozásában — szélesebb közönséget érdekelő bejelentését is.

Vörös Károly

BOTKA JÁNOS:

EGY TISZAZUGI FALU, CSÉPA TÖRTÉNETE

(A Szolnok megyei Levéltári Füzetek
3. száma, 1977. 280 old.)

A könyv szerzője megismertet bennünket hazánk egyik legkisebb tájával, a Tisza-Körös szögében levő Alsó-Tiszazúggal, s a kunszentmártoni járás területén levő Csépa községgel. Előljáróban a természetes táj kialakulását, a felszín adottságait mutatja be a földtörténeti és

geomorfológiai kutatások legújabb eredményei alapján. Kialakulásának következménye a felszín hármas tagolódása: futóhomok, löszfelszín és ártéri terület. Eghajlati adottságai közt jellemző, hogy az ország legmelegebb és legszarazabb tájai közé tartozik. Ezekre a természeti adottságokra építve vizsgálja az ember megtelepedését és a népesség kialakulását a régészeti leletekkel bizonyítható neolitik kortól a népvándorlás időszakán át a honfoglalásig. Úgyesen használja fel földrajzi nevek tanúságtételét is. Jó képet rajzol az itt letelepült magyarság foglalkozásáról, a legrégőbbi halászatról, az úgynevezett dugászásról, a pásztorkodásról és a földművelés kezdeteiről. Így vezet el az olvasót a község első okleveles emlékéig, 1496-ig. Ebből kiténik, hogy nevét a birtokos Chepa-Csépa családról kapta, a név viszont az István régies változatából alakult ki. Sok érdekes adatot közöl a táj török hódoltsági életéről, melynek vége felé, az 1659-es hadjárat során Csépa község teljesen elpusztult, s közel száz esztendőn át műveletlen, elhagyott helyként említik a források.

A község új élete a Rákóczi-szabadságharc után kezdődött a lassú betelepüléssel. *Vályi András* összeírásában 1796-ban már mint kismeséi, katolikus magyar falu szerepel. A benépesülés 1848-ig folyamatos volt, s ekkorra már 2200-ra nőtt a község lakóinak száma. A szerző részletesen közli a betelepült családok nevét, származási helyüket, s az újra meginduló, majd kiterjedőesedő gazdálkodás adatait. A népi földművelés, állattartás, szőlőművelés, továbbá a községi önkormányzat, az egyházi élet, az anyagi és kulturális életszínvonal fejlődéséről — a hiteles történeti adatok mellett — figyelemre méltó néprajzi szemlélettel számol be.

Külön fejezet foglalkozik a község kapitalista fejlődésével 1848—1914 között. Reszletesen leírja a gazdasági élet, az egészségügy, az önkormányzat (közbiztosítás) helyzetét, valamint a kapitalista fejlődés társadalmi következményeit, a szegényparasztság, agrárproletariátus kiszákmányolását, s a belőle fakadó paraszmozgalmakat az őszirózsás forradalom és a Tanácsközletszás időszakáig.

Az ellenforradalom eseményeit, majd a falu dolgozó népének helyzetét, gazdálkodását, az egyház, a népoktatás, népművelés grafikonokkal is szemléltetett adatait a szerzőtől eddig is megszokott pontossággal tárja elének. S végül a máig vezeti Csépa történetét a felszabadulás, a földreform ismertetésével, s

az új út, a szocialista gazdálkodás fejlődésének, a velejáró életszínvonal-emelkedésnek bemutatásával.

Botka János munkája nemcsak színvonalas doktori disszertáció, hanem egyre izmosodó honismereti irodalmunk értékes, példamutató helytörténeti dokumentuma is.

Dr. Timaffy László

URBÁN LÁSZLÓ:

DEMOKRATIKUS AGRÁRSZÖVETKEZETEK SZOLNOK MEGYÉBEN 1945—1949.

A Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 40. Szerk.: *Selmeci László*
(Szolnok, 1977, 160 old.)

Helytörténeti irodalmunk újabb színvonalas kötettel gazdagodott. *Urban László* 10 éves tanulmányában bőséges forrásbázisra alapozva világos áttekintést nyújt a népi demokratikus forradalom éveinek egyik fontos, bár elhanyagolt területéről: a demokratikus agrárszövetkezetek fejlődéséről Szolnok megye vonatkozásában.

Az első fejezetben a szövetkezeti mozgalom kezdeteiről kapunk tájékoztatást. A megye felszabadulás előtti szövetkezeti életét a Hangya, a hitelszövetkezetek és részben a tájszövetkezetek uralták. Általános jellemzőjük az volt, hogy gazdagparaszti—tőkés—nagybirtokos érdekeket szolgáltak, míg tevékenységükben a fogyasztás dominált. Urban szerint a szövetkezetek a háború során vagyonuk jelentős részét elvesztették, rendszerük szétesett. A felszabadulás után a szövetkezeti mozgalomnak két irányzata figyelhető meg országosan — tehát megyénkben is — a Hangya hálózat újjászervezése, illetve a szegényparaszti igényeknek megfelelően új, demokratikus szövetkezeti mozgalom kibontakoztatása.

A földreform döntő lépésnek számított a mezőgazdasági szövetkezés szempontjából, hiszen a törvény kimondta a földművesszövetkezetek alakításának lehetőségét és szükségességét. A második fejezetben a szerző a földművesszövetkezetek 1945—1948. közötti fejlődését vizsgálta. A szervezeti kérdések tárgyalása után Urban a földművesszövetkezetek társadalmi viszonyait elemezte és megállapította, hogy a földművesszövetkezetek a falu legsze-

gényebb rétegeinek szövetkezetei voltak". A magot általában a földigénylő bizottságok és az UFOSZ szervezetek jelentették. A szervezést, a vezetést a baloldali pártok és a szakszervezetek vállalták.

A földművesszövetkezetek alapvető feladatukat — az igénybevett birtokok művelésének kezelésbe vétele — komoly nehézségek közepette igyekeztek megoldani, hiszen általános volt az eszközök, épületek, állatok széthordása a falvakban. Szolnok megyében az 1946 végi adatok szerint földművesszövetkezetek kezelésében volt 12 244 kh föld, 1285 db gép. Az épületekre, állatokra és más gazdasági eszközökre vonatkozóan nincsenek megyei adatok. Nagylehetősen gyenge volt a földművesszövetkezetek pénzügyi bázisa, súlyosbította a helyzetet az infláció és az is, hogy hitelt szűken kapott. 1946 végén egyre több fórumon felvetették a földművesszövetkezetek anyagi támogatásának szükségességét. 1947—1948 fordulóján valamelyest javult a helyzet. A földművesszövetkezetek Szolnok megyében elsősorban gépjavitásra és rizstermelésre kaptak állami hitelt. A szerző — a földművesszövetkezetek működési feltételeit számbavéve — értékes tájékoztatást ad — az alapvető gazdasági tevékenységről. Erdemi tevékenységről csak 1947-ben lehetett szó; elsősorban rizstermelésről, gyümölcs-termesztésről, háziiparról, gépjavitásról, állattenyésztésről. 1947-ben a földművesszövetkezetek működése megélenkült, elsősorban a mezőgazdaság, másodsorban a kereskedelem területén.

Szolnok megyében a rizstermelés volt a földművesszövetkezetek legfontosabb mezőgazdasági tevékenysége. 1947/1948. fordulóján már a rizstermesztés bővítésére is akadt példa. A kereskedelmi tevékenység lassan bontakozott ki, de 1948-ban már sikerült a téren is előre lépni.

A harmadik fejezetben Urbán László a szövetkezeti élet 1948—1949. évi átalakulását tárgyalja. A fordulat éve a földművesszövetkezetek szempontjából kedvező változásokat eredményezett: tanfolyamot végzett szövetkezetvezetők kapcsolódtak be a munkába, fellendült a kereskedelmi tevékenység, a gabona- és állat felvásárlás, új üzleteket nyitottak — az FMSZ-ek termelészer-

vező munkája megerősödött. 1948 őszétől szervezeti változásokra került sor a szövetkezetek általános demokratizálása mellett, 1949 elejére megtörtént a földműves- és Hangya szövetkezetek fúziója. A gazdaságilag megerősödött földművesszövetkezetek kereskedelmi tevékenysége tovább növekedett, fokozódott a felvásárló és a szerződéses termelési funkciójuk is. A földművesszövetkezetek termelőszövetkezeti csoportok létrehozására is törekedtek. Új fejezetet nyitott az agrárszövetkezetek életében is a szocialista szövetkezeti központnak, a Szövetkezetek Országos Szövetségének a megalakulása. A szerző külön vizsgálta a termelőszövetkezeti szervezést a megyében. A szövetkezeti közös termelés első kísérlete összekapcsolódott a gazdagparasztság korlátozásával. A 9000-es rendelet alapján a megyében szeptember folyamán megalakultak a földbérli bizottságok. Szolnok megyében 15 000 főre rúgott a nincstelen, munkanélküliek száma. A rendelet végrehajtása során kb. 35 000 kh került kishaszonbérlet címén a szegényparasztok kezére. 1949 végére kialakultak a végleges adatok: 27 földbérli szövetkezet működött a megyében 2360 taggal, 21 736 kh területen, valamint 20 földbérli csoport 1610 taggal, 6 015 kh területen. Urbán helyesen állapítja meg, hogy a tábláscsoportok jelentőségét politikai szempontból túltértékelték. Ezeknek a csoportoknak alig volt termelési eszközük, állatállományuk, s főként annyi élelemtartalékuk, amely kitarthat az új termésig.

1949-ben az állam építkezési, szántási, vetőmag hitellel és állatállomány kihelyezésével segítette a termelőszövetkezeti csoportokat. Szolnok megyében 1949-ben megkezdődött a termelőszövetkezeti csoportok önállósodása a földművesszövetkezetektől.

A szerző eredményesen mutatta be egy megye történeti vázlatán keresztül a földművesszövetkezetek országos fejlődésének kibontakozását. Rendkívül gazdag forrásanyagot használt értékeléséhez, jól ismeri a legújabb szakirodalmat és sikerrel adaptálta azt. Urbán többiben bátran vállalkozott önálló értékelésre. Munkája nyereség a helytörténetírás számára.

Gazdag István

RENEZÁNSZ ÉPÍTÉSZET MAGYARORSZÁGON

(Magyar Helikon és Corvina Kiadó,
Bp., 1977. 244 old. és 209 kép.)

Merész-elhet-e valaki *Balogh Jolán* részlettanulmányai és összefoglalása után reneszánsz építészetünket újabb szintézisbe foglalni? A szerző merész-elte s tegyük hozzá azonnal, teljes sikerrel. Munkája során nemcsak Balogh Jolán s a saját kutatásaira támaszkodott, hanem az elmúlt évtizedek műemléki helyreállításai kapcsán végzett feltárásokra, tudományos kutatásokra is. Az új összefoglalás azonban nem cezektől az új megállapításoktól válik újjá és volt érdemes megírni, hanem elsősorban gyökeresen új felfogása miatt. A szerző ugyanis nem elégszik meg azzal a szemlélettel, amely joggal hangsúlyozta, hogy a reneszánsz művészet Itália után elsőnek hazánkban virágzott ki, hanem ennek okait is megtalálja: Mátyás központosító bel- és itáliai külpolitikájában. Több kísérlet után a nápolyi királynnyal, Aragoniai Beatrixszal kötött házasságától szokás számítani a magyar reneszánsz kivirágzását, pedig meg is fordíthatjuk a kérdést, bármilyen olasz családdal köt is dinasztikus házasságot Mátyás, az a reneszánsz átültetését jelenti, mégpedig — szinte szükségszerűen — annak legbelőbb magjától, Fircenzétől. Erre a királynnyá választott Mátyásnak reprezentatív okokból volt szüksége, hogy ezzel is hangsúlyozza: udvara egyenértékű a százados Habsburg, vagy a valamivel fiatalabb Jagello dinasztiával.

A szerző másik alapvető megállapítása, hogy nemcsak a stílus, a műformák, talán így is mondhatjuk: a külsőségek átvételéről van szó, hanem a gótikától alapvetően eltérő munkamódszerről s az ezt kivétel nélkül képes munkaszervezetről is. Erre Mátyás udvara szellemileg — s a még kezdetleges céhszervezet azzal, hogy nem okozott legyőzhetetlen akadályokat — felettébb alkalmas volt. A humanista szellemű udvar és a vezető réteg szívesen befogadta az új művészet elméletét és gyakorlatát, a középkori munkaszervezet pedig már századok óta tudomásul vette, hogy a király és a főrangúak építkezése független a céhes ipartól, sőt méreteiben és izlésében magasan afölött áll. Így nemcsak a stílust vehették át, hanem a behívott komplett olasz munkaszervezet révén a megvalósítás lényegét. Végül az új izlés nemcsak Budára és a vidéki közpon-

tokba jutott el, hanem a falvakban is megjelent, a templomok famennyezeteinél, s a parasztházak tornácainál.

Fauerné Tóth Rózsa könyve ezt az utat rajzolja meg, s a képmagyarázatokban részleteiben is kibontja koncepcióját. A szerző saját kutatásaival és a legújabb hazai és külföldi szakirodalom eredményeivel felvértezve fejti ki elképzeléseit. A képanyag zömét *Könyu Kálmán* e célra készült, jól reprodukált mesteri felvételei adják. A kötetet több mint 200 fotó, 21 műszaki felvétel és részletes irodalomjegyzék teszi teljessé. Nem ártott volna — itt is és az előző kötetekben is — ha részletes hely- és tárgymutatókkal segítették volna elő a használhatóságot.

A Magyar Helikon és a Corvina közös kiadásában megjelenő építészettörténeti sorozatnak ez már a harmadik kötete. *Feuerné és Entz Géza* (gótikáról szóló) munkái — amelyekben a társadalmi szempontok hangsúlyosabban szerepelnek — az új szemléletű építészettörténet úttörői. Azáltal pedig, hogy a Corvina idegen nyelven is megjeleníteti ezeket a műveket, végre mód nyílik arra, hogy a magyar anyag korszerű feldolgozásban belekerüljön a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.

Dercsényi Balázs

NEMETHI JOZSEF:

ZALA MEGYE MŰEMLEKEI

(Zalaegerszeg, 1977. 110 oldal
és 59 fotomelléklet.)

Nem túlzunk, ha ezt a műemlékjegyzéket hiánypótló és feltétlen követésre móltó alkotásnak tekintjük. Korunkban egy-egy megye, tájegység megismerésének már nincsenek anyagi, közlekedési és egyéb technikai akadályai, az egyetlen gátat a kellő ismeretterjesztés hiánya jelentheti. Különösen igaz ez néhány megyénkire (köztük éppen Zalára is), melyekről — szűkebb szakmai köröket leszámítva — vajmi keveset tudunk. Bár a felszabadulás utáni fejlődés — elsősorban a kőolaj-kitermelés — egy „új” arcát tárta fel Zalának, a „régit” változatlanul alig ismerjük. Sőt a közelmúltban kialakított Szabadtéri Néprajzi Múzeum a kényelmesebb látogatókat már eleve megkíméli attól, hogy a göcseji terület rejtett szépségét, értékeit, műemlékeit a helyszínen keressék fel. Könyvünk viszont éppen arra törekszik, hogy a megye olyan látványosságai iránt is felkeltse az érdeklődést, ame-

lyeket a magyar műemlékügy hivatalos szervezete műemlékké vagy műemlék-jellegűvé nyilvánított.

Ehhez a célhoz igazodott Németh József munkája. Olyan közhasznú kézikönyv kíván lenni, melyet a megye látogatói hasznosan forgathatnak, ugyanakkor a szakember is kimerítő ismeretanyagot szerezhet. Bevezető tanulmány foglalkozik a megye történetével, a különböző korszakokban kialakult emlékekkel. Közli a fontosabb szakirodalmat és az érvényes műemléki jogszabályok kivonatát. Ez különösen figyelemre méltó, hiszen az emlékek pusztulásának, megsemmisülésének egyik jelentős oka azok értékének, a rájuk vonatkozó jogszabályok ismeretének hiánya.

A szerző a műemlékek ismertetésekor a Hivatalos Műemlékjegyzék sorrendjében halad. A jelentősebb épületekről, szobrokról fényképfelvétel is készült. Természetesen ez a munka nem helyettesítheti a komplex műemléki topográfiát. Így csak elvétve kerülhetett sor a „nem műemlék”, de művészeti vagy egyéb kulturális értékekkel rendelkező objektumok ismertetésére. Itt elsősorban a már eltűnt, vagy eltűnőben lévő kolostor- és várhelyekre gondolunk (Örvényes, Elek, Rajk stb.).

Németh József könyve hasznos útmutató mindazok számára, akik szeretnék ismereni a megyét, gyalog vagy gépkocsival fel kívánják keresni a vidék kevésbé ismert értékeit, de azoknak is, akik — hivatalból vagy műkedvelésből — tudományosan is foglalkoznak Zala műemlékeivel.

Dr. Guzsik Tamás

SZOLNOK MEGYE NÉPRAJZI ATLASZA

Szerk.: Szabó László—Csalog Zsolt

(Szolnok, 1974. I. 1. kommentárok,

517 old.+95 tábla, I. 2. térképek, 286 old.)

A kartografikus módszerek alkalmazása iránt a néprajztudományban már a két világháború között is meg volt az érdeklődés Magyarországon. Különböző nehézségek miatt azonban a magyar néprajztudomány az atlaszmunkálatok terén erősen elmaradt a környező országoktól. A magyar néprajzi atlasz még a feldolgozás szakaszában van. Éppen ezért a nemrégiben megjelent Szolnok megyei néprajzi atlasznak (rövidítése SZMNA) több szempontból is különös jelentősége van.

1. Az SZMNA az első elkészült és megjelent néprajzi atlaszunk. Erényei-

ből és hibáiból nemcsak más regionális atlaszok elkészítésénél, hanem a „nagyatlasz” munkálatainál is profitálhatunk. 2. Ez az első regionális atlaszunk, amely pl. sűrű kutatóközpont-hálózatával ellenőrizheti a nagyatlasz vidékünkre vonatkozó adatait is, egyes jelenségek jobb megértéséhez pedig biztosan hozzásegíti a tudományt. 3. A kultúra egészét átfogó, jól megválasztott kérdéskörei révén alkalmas Szolnok megye kulturális tagoltságának, illetve bizonyos változástendenciák kimutatására. 4. Szolnok megye központi földrajzi elhelyezkedése révén alkalmas az Alföld általánosabb kulturális problémáinak kimutatására, a más tájegységekkel fenntartott kapcsolatok rögzítésére is.

Az SZMNA első kötete a tárgyi néprajz fontosabb témaköréit öleli fel: a 75 kérdéses csoport a földművelés, az állattartás, a pásztorkodás, a halászat, a település, az építkezés, a lakás, a teherhordás, a házi munkák, a táplálkozás és a viselet fontosnak és kartografikus vizsgálatra alkalmasnak ítélt jelenségeivel foglalkozik. Bár jellemző az SZMNA munkálataira, hogy az egyes kérdések, kérdéses csoportok feldolgozásába a téma legkiválóbb kutatóit, ismerőit is bevonta, a munka nagyobb részét a Szolnok megyei néprajzosok végezték el. A földművelés legtovább kérdését dr. Szabó László, az állattartás nagyobb részét dr. Bellon Tibor, a viselet és táplálkozás témákat pedig többségükben dr. Fűvesy Antikó és Gulyás Éva dolgozta fel. A gyűjtő- és feldolgozó munka többi résztvevőjét, az SZMNA minden egyes munkatársát a kommentárkötet említi meg.

A gondosan rajzolt térképlapok (Sziánkó István munkája) és a térképeket értelmező kommentárok eléggé erős táji tagoltságot regisztráltak a megye területén. Az adatok tanúsága szerint külön tájegységet alkot a Jászság, a Nagykunság, Tiszafüred és környéke, a Tiszazúg és esetenként a megye Tisza menti része is. A kommentárok és a térképek e tagoltságot témaként csupán regisztrálják, létrejöttük okainak megismeréséhez a megye történetét vizsgáló két bevezető tanulmány segíti az olvasót és a kutatót. A megye IX—XVII. századi történetét dr. Selmeczi László, a XVIII—XIX. századi részt pedig dr. Szabó István írta. A néprajzi anyag, a kommentárok és a térképlapok jobb megértését szolgálják a kommentárok között található ábrák, valamint a kommentárkötet végén, a nagyobb témakör-

rök (sajnos, nem kérdések) szerint összeállított, bőséges fényképillusztrációk, köztük több, némegegyeszer ritka, vagy a témában még közöletlen fotó. A kommentárokat és a térképeket nagyon részletes, német nyelvű kivonat egészíti ki. A jól sikerült, szakmailag is igényes német fordítás — *dr. Szabó Lászlóné Nagy Mária és dr. Hansel Istrán* munkája — a szolnoki atlaszt külföldi kutatók számára is használhatóvá teszi.

A megjelenés óta eltelt idő még nem tette lehetővé, hogy a Szolnok megyei néprajzi atlasz szervesen beépüljön a szaktudományokba. A benne felhalmozott rendkívül értékes anyag azonban egyik legjelentősebb és nélkülözhetetlen kézikönyvünké teszi. Az SZMNA jelenleg szerkesztés és sajtó alatt álló második kötetének megjelenése után megtehető az alap egy részletes, mindenre kiterjedő, s most már földrajzilag is szélesebb területre felölelő Alföld-kutáláshoz.

A munka rotaprintes úton, a szolnoki Damjanich Múzeum házi nyomdájának sokszorosításában készült el, bár a munka értéke megérdemelte volna, hogy az MTA vagy a Kulturális Minisztérium nagyobb anyagi támogatásával vagy pedig valamelyik tekintélyes kiadónknál nyomdai úton jelenjen meg.

Barna Gábor

I. SANDOR ILDIKÓ:

PEST MEGYE NÉPRAJZI IRODALMA (Kéziratok)

Pest megyei Múzeumi Füzetek VIII.
(Szentendre, 1975. 205 old.)

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága és a Pest megyei Levéltár a közelmúltban határozott lépéseket tett annak érdekében, hogy más megyékkel szemben fennálló lemaradását behozza. E tudományos előrelépésnek fontos mérőföldköve *Ikvainé Sándor Ildikó* bibliográfiája. A hiányt pótló kiadvány összeállítója számba vette a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában és a megye múzeumaiban található néprajzi jellegű kéziratokat, pályamunkákat. Gyűjtését kiterjesztette a budapesti és a debreceni néprajzi tanszékek irattárára, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárára, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Adattárára, a Pest megyei Levéltárban őrzött kéziratok tanulmányokra és kéziratok krónikákra.

Ez a felsorolás is jelzi, hogy egy ilyen bibliográfia szerzőjének milyen kiterjedt anyaggyűjtést kell végeznie. Ikvainé mélyre merítette a halót, számottevő anyag aligha maradhatott ki belőle. s bibliográfiájának ismerete nélkül lehetetlen Pest megye néprajzával foglalkozni.

A tárgyi és a szellemi téprajz témakörei szerint csoportosítva 25 rovatban dolgozta fel a megyére vonatkozó anyagot. Összefoglalva az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatokra beküldött felnőtt és ifjúsági tagozat pályamunkáit, s a kéziratok disszertációk minden fajtáját. (A rövidítésjegyzék szerint az egyetemi doktori, a kandidátusi és a tudományok doktora disszertációkat foglalja össze a kötet, ám az egyetemi néprajzi szakdolgozatok között még lehet: további anyag!) A bibliográfus külön érdeme, hogy kötete nem egyszerű felsorolás, hanem az összeállított anyagot analitikusan is részletezi. A dolgozatok annotációját különösen érdekessé teszi, hogy időnként a pályamunka sommás bírálatát is elvégzi. Így a bibliográfiai forgatója már előre felkészülhet arra, hogy mélységében mit nyújtanak a tanulmányozható pályamunkák. Az elemzés során az összehasonlításához használható kéziratok számát és címét is felsorolja a szerző. A kötet hasznosan egészíti ki a Földrajzi Műtató. Kitűnő a bibliográfia illusztrációs anyaga is. A bemutatott tárgyak a megye múzeumaiban találhatóak.

A Pest megyei Múzeumok Igazgatósága hasznos kutatási segédeszközt adott a honismereti mozgalom munkásai kezébe. A feltárt dolgozatok segítségével jól látható az eddig megtett út, s világosabban kirajzolódnak a feladatok is. Bár minél több megye vállalkoznék a közgyűjteményekben található kéziratok anyagok összefoglalására! Ez is a honismereti gyűjtőmunka tudományos megalapozását segítené elő. Ikvainé ugyanis a gyűjtőhelyek kézirat-kutatásának módjára is felhívja a pályázók figyelmét.

Kovács József László

LUSSA VINCE--TEMESI LÁSZLÓNÉ:

ARBORÉTUMOK VAS MEGYÉBEN

(Natura Kiadó, Bp., 1977. 232 old.)

Az alföldi embereket csodálatba ejti Nyugat-Magyarország varázslatos, üde, elő-alpesi flórája. A kedvező természeti adottságok teszik lehetővé, hogy pl.:

1 A malonyai és a jeli arboretum bővebb leírása megtalálható a Honismeret 1976. 6. számában (Szék.)

Jeli a tipikus mediterrán *királyné gyertyájának* (*Asphodelus albus* L.) a legészakibb, az *atlanti csarabnak* (*Calluna vulgaris* L.) a legdélibb, a *tavaszi héricsnek* (*Adonis vernalis* L.) pedig a legnyugatibb lelőhelye.

Az északnyugat-magyarországi virág- és kertkultúra a régmúltban gyökerezik. A XVI—XVIII. századi főúri családok sok szép, érdekes kerti növényt természetek és honosítottak meg. A Nádasdy, Batthyány családok jeles kertészkedő tagjai legfőbb partónusai voltak a kor kertészetének. Ilyen mecénás volt *Batthyány Boldizsár* is, kinek szalónaki kertjében *Carolus Clusius*, a híres botanikus is tevékenykedett.

A kertkultúra mindig emberi gondoskodást tételez fel. Különösen így áll ez az évtizedes famatuzsálemek gyűjteménye esetében. Az arborétumok tükrözői az emberi alkotásnak, türelemnek és az elgondolások következetes, töretlen végrehajtásának is. Kertészek által emlegetett hasonlat juthat eszébe az olvasónak: „Ültess fát, hogy ápolja fiad, és gyönyörködjön benne, élvezze természet unokád!”

Ambrózy—Migazzi István munkás napjai igazolhatják ezt a mondást. A malonyai példa alapján kialakított jeli gyűjteménye a lombos örökzöldek reprezentáns bemutatókertje lett. Hasonlóan örökzöld, de elsősorban fenyőgyűjteményével — jelenleg 260 fenyőfajtaival — az egyik legjelentősebb, az 1860-as években alapított károni arborétum.

Vas megye másik két szép arborétuma a sárvári és a szelestei. Növényállományuk szépsége miatt méltán kerültek egy kötetbe nagyhirű társaikkal. A szelestei arborétum növényföldrajzi érdekessége, hogy itt figyeltek fel a csarabrára, valamint a kísérő, jelző növényeire, a nyíresborókásra.

A könyv hasznos olvasmánya a növényi szépségeket szeretőknek. Értékét, használhatóságát növeli, hogy közli mindegyik arborétum térképét, valamint a javasolt séták útirányát, a megközelítési lehetőségeket és pontos címüket is. Több szép színes képet is szívesen elnézegettünk volna a sárvári és a szelestei arborétumról.

A szép kiállítású, gazdag fényképanyaggal illusztrált könyv az ember természetátalakító és megőrző erejének is emléket állít.

Csoma Zsigmond

DR. ZÁKONYI FERENC:

A GYÖNGYÖSI CSÁRDA

(Panoráma, 1976.)

Egy könyv sikerét sokféleképpen lehet felmérni. Mégis a legkézzelfoghatóbb értékmérő, ha megjelenése után eltűnik a könyvesboltok polcairól. Ez történt *Zákonyi Ferenc* A Gyöngyösi csárda című könyvével is.

Mint általában a csárdák — így a Gyöngyösi csárda is — kedvelt út menti pihenő- és mulatóhely volt. A XIX. században a keszthelyi vásárok idején az állatkereskedőknek a város előtt itt volt utolsó megszállóhelyük. A vásárt megelőző napon a kupecsek már itt megkezdtek ivás közben az üzletkötést, s az áldomásból a csárda bérlője is jó hasznot húzott.

Zákonyi közli a Gyöngyösi csárda részletes leírását, alaprajzát — a pítvart, a pincelejáratot — és az épület jelenlegi képét. De szó esik a könyvben a régi betyárvilágról, a betyár, a szegénylegény, valamint a zsvány fogalmáról és alakjáról is. E két fogalmat ugyanis nem szabad összetéveszteni; más a betyár és más a zsvány. Az előbbi néha nemzeti hőssé magasztosul, akárcsak az angolok legendás *Robin Hood*-ja.

Zákonyi Ferenc sokat tett a Balaton vidéke és Veszprém megye ismertetéséért. Ismeretterjesztő munkásságáért és ezernél több előadásáért a TIT aranykoszorús jelvény adományozásával fejezte ki elismerését. Sokat fáradozott a Tihanyi Tájvédelmi Körzet érdekében is. Többek között évekig küzdött a kővágó-őrsi és a szentbékakálai kötengerek megmentéséért. A természetvédelem terén végzett értékes munkájáért a Pro Natura emlékéremmel tüntették ki.

Ezek a magasszintű elismerések kiemelkedő határköveje a szerző munkás életének. Hisszük, hogy a továbbiakban még igen sok értékes honismereti és környezetvédelmi írást olvashatunk tőle.

Vörösmarty Géza

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Az 1978. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke

A XXVI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra összesen 238 pályamunka érkezett: 87 ifjúsági és 151 felnőtt pályázó munkája. 1978-ban nem voltak diáknapi rendezvények, ezért az előző évhez képest kevesebb ifjúsági dolgozat készült. A különféle kérdőívekre összesen 46 választ kaptunk.

Az Országos Bíráló Bizottság dr. Tóth István akadémikus elnökletével a felnőtt tagozatban 3 kiemelt I. díjat, 13 I. díjat, 8 II. díjat és 25 III. díjat; az ifjúsági tagozatban 1 kiemelt I. díjat, 3 II. díjat és 6 III. díjat; a beérkezett kérdőívekre pedig 9 különféle díjat és jutalmat ítélte oda. Így 68 pályamű — az anyag 17%-a — részesült magasabb díjazásban.

A pályaművek megyei megoszlása nem arányos és egyenletes; a legtöbb munka Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkezett (36), ezt követte Szolnok megye (32) és Pest megye (27). Bács-Kiskun megyéből egyetlen pályamunkát sem kaptunk, és meglehetősen kevés készült Hajdú-Bihar megyében (4), Komárom megyében (2) is.

A beérkezett dolgozatok tematikus megoszlása jól tükrözi a pályázók érdeklődését. Névtani, nyelvjárási téma 15%, hiedelem, gyógyítás 9%, népköltészet 7%, szokások 14%, társadalom 14%, építkezés, település 6%, gazdálkodás 14%, községmonográfia 5%, népi technika, kismesterség 14%, egyéb, a fenti csoportokhoz nem sorolható témák 1%. Figyelemre méltó és örömdetes, hogy a népi társadalom kutatása egyenlő súlyt kapott a korábban legjobban kedvelt és kutatott területtel, a szokással. A falumonográfiák szaporodása a helytörténeti kutatások fellendülésére utal. Ezeket a vállalkozásokat azonban túlméretezetteknek látjuk, és azt javasoljuk, hogy az adott község történetéből csak egy-egy rövidebb időszak felvázolására vállalkozzanak, így alapos feltáró munkát végezhetnek. A mi pályázatunkra csak a néprajzi monográfiákat küldjék, a községmonográfiák a történeti pályázatokra nyújtandók be.

1978-ban pályázóink 6 különböző témában töltötték ki kérdőíveket; sajnos a javasolt méhészeti témaköre nem vonzotta pályázóink figyelmét.

Eredményjegyzékünkben felsoroljuk mindazokat a pályázókat, akik országos díjakat érdemltek, akkor is, ha pénzbeli díjkiegészítésben nem részesültek, mivel az országos díjnak megfelelő összeget már megyei szinten megkapták.

Köszönjük pályázóinknak kutató- és adatfeltáró munkájukat, s reméljük, hogy a következő években is gyarapítják ismereteikkel a néprajz- és nyelvtudományt.

KERDŐÍVVALASZOK; kiemelt I. díj: AVAS Kálmánné, Pankasz — Dr. KOVÁCS Jenő, Szombathely — **I. díj:** ELEK Pál, Hódmezővásárhely — KOVÁCS Judit, Táplán-szentkereszti — **II. díj:** DARÓCZI Márta, Szeged — **Felmelt III. díj:** PERIK Zsuzsa, Dunaföldvár — **III. díj:** PANCZEL Józsefné, Csanádpalota — SZÜCS Judit, Tárpa — TASI Éva, Kecskemét.

RAJZPÁLYÁZAT: özv. MACZÓ Mihályné, Szentendre: Lakodalom, Nyomatás.

PÁLYAMUNKÁK, FELNÖTT TAGOZAT:

Kiemelt I. díj: CSETÉNYI Mihályné—CSETÉNYI Amália, Csépa: Bábaskodás, szülés és hiedelmek; Tiszazugi-tiszamenti növények — FEHÉR Zoltán, Bátya: Bányai népmesék I—II. — SÜLE Sándor, Révfülöp: GERMELJÁTÉKOK Kertán; Tájszótár.

I. díj: BOGNÓCZKY Gézané, Csepak: Harminckét év a bukovinai székelyek között — CZECZEI SZÜTS Sándorné, Budapest: Adatok Veszény község történetéhez 1284—1944 — CSUKA Zsuzsa, Budapest: Nagydobszai textilek — GELENCSE JÓ-

zsef—G. MATOVICS Mária, Székesfehérvár: Az alsószentmártoni sokac népviselet főbb vonásai — HAGYMÁSY Sándor, Mezőtúr: A türkevei társadalom típusai; A mezőtúri aratás — HIDVEGI Lajos, Cegléd: Pusztabokrok — KOPPÁNY János, Tótkomlós: Népi foglalkozások — NAGY Géza, Karcsa: Földrajzi nevek a Bodrogközéből — RÁCZ Lajos, Gyoma: Paraszt-sors — SEBESTYEN Adám, Kakasd: Bukovinai andrásfalvi népmesék II. — SZABÓ József, Bük: A szőlőművelés és a borkészítés hagyományai Csepregen és a Répce vidékén — VAS Tibor, Kondoros: Népi építészeti emlékek a Bódva völgyében — VARGA Katalin, Debrecen: Egy régi mesterség műszókincese — VÓÓ Imre, Szigetszentmiklós: Zsidótemető Szigetszentmiklóson 1890—1978.

II. díj: BÓDI Mária, Budapest: Női viselet a századfordulótól napjainkig Esztergályban — Dr. FARKAS György, Gödöllő: Gidres-gódrös Mogyoród I—II. — NAGY Mari—VIDÁK István, Gödöllő: Tyukodi kosarasok — NEMETH Gyuláné, Győrvár: Ragadványnevek keletkezése és továbbélése Győrvarott — SZALÓKY Károly, Adorjánháza: Adorjánháza és Egeralja földrajzi nevei — SZÜCS Judit, Szeged: Kovácsok és bográrok Szentescen — VONGREY Béla, Salgótarján: Tar földrajzi nevei — ZAJOS Ernő, Budapest: Az én falum (Ragadványnevek és csúfnevek Hetényben).

III. díj: ALMÁSSY Dénes, Tokaj: A tiszai fahajók építése és szakszavai — BAKA József, Kemenesszentpéter: Népi gyógyítás Kemenesszentpéteren — BEREL Sándor, Miskolc: Szabolcs község földrajzi nevei; Balsa község földrajzi nevei — BÍRO Ferencné, Budapest: Egy zsellérfalu népének lelkivilága — DOBOSY László, Ózd: Susai lakodalmi szokások; Temetési szokások Bolyokon és Hódoscsépányon; Sírverssek, sírfeliratok; Festett asztalosmunkák a Sajó mentén és Hegyközben (ifj. Dobosy Lászlóval) — Dr. FAGGYAS István, Ózd: A XVIII. század végi belső és külső széki bíráskodás Kelemérben — Dr. FAGGYASNÉ KAIL Katalin, Ózd: Családtörténeti feljegyzések az árvai gyolcsosok letelepedéséről és életéről — FRUCHT József, Dombóvár: Meine Mundart — HACSAVECZ Béla, Visonta: Szlovák neveinkben történetünk van rejtjelezve — HOLLÓS Lászlóné, Hővej: Hővej népművészete — Dr. HORVÁTH István, Pápóc: Pápóc a középkori oklevelek tükrében — KATONA Lászlóné, Budapest: A farsanghoz kapcsolódó népszokások Csíkbán; Helynevek — KERÉNYI Dóra—GARFAY András, Budapest: Magyar gémeskútak — MOLNÁR István, Jászszentandrás: A kánai mennyegző nyomában a Jászságban — MOLNÁR László, Páka: Szőlőművelés a Páka környéki hegyekben — NASZÁLY Sándor, Dunavecse: Tiszaeszlár földrajzi nevei — PAPP Imre, Kiskundorozsma: Disznóölés; Házi kenyérsütés; Lakodalom — SPERLNE GERZANICS Magdolna, Tatabánya: Gyermekjátékok és gyermekekkel kapcsolatos szokások, hiedelmek három Komárom megyei szlovák faluból — DR. SZABÓ Lajos, Taktaszada: Szathmárnémeti Mihály néprajzi hagyatéka — Dr. SZELENYI Lórántné, Győr: Nagyborzsony nemzetiségi múltja — SZENTI Tibor, Hódmezővásárhely: Betyűrvilág a Dél-A. földön — SZUROMI Józsefné, Szarvas: Szarvas határának és belterületének földrajzi nevei — VÁRAMDI Zoltán, Jászjákóhalma: Mi így látszottunk... — ZELENÁK István, Tokaj: Egy taktaközi község földrajzi nevei — ZSOLDOS István, Kisújszállás: Gazdasági és társadalmi viszonyok vizsgálata Kisújszálláson az 1863. évi aszály kapcsán.

IFJÚSÁGI TAGOZAT:

Kiemelt I. díj: FRIED Katalin—HOLLÓS János—KISS Ildikó—KULCSÁR Ágnes, Budapest: Veres Pálné Gimnázium; Hévízgyörki monda I—II.

II. díj: KOBELA Mária, Szolnok, Vásárhelyi Pál Szakközépiskola: A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincese Jászsáoszszentgyörgyön — MIKLYA Zoltán, Csorvás: Adatok a szeghalmi szőlőtermesztés történetéhez és hagyományos építkezéséhez — Rákóczi Ferenc Szakközépiskola Onképzőköre, Vásárosnamény: Beregdaróc község földrajzi- és birtoknevei.

III. díj: BANOS Julianna, Pásztó; Mikszáth Kálmán Gimnázium; Ecsegi lakodalom — ISTVÁN Erika, Budapest, I. István Gimnázium; A csányi dinnyések — GYIMESI Zoltán, Szeged. JATE Gyakorló Gimnázium; Kistelek község belterületének és határának földrajzi nevei — KOTICS József, Pécs, Széchenyi Gimnázium; A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincese Vasason — PREGER Gyula, Győr, Révai Miklós Gimnázium; Rábacsanak földrajzi nevei — SIMOTICS Rózsa, Dombóvár, Gógós Ignác Gimnázium; Egy paraszttasszony élete.

Néprajzi Múzeum

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Néprajzi Múzeum, az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum a Hazafias Népfront és a KISZ KB támogatásával, a megyei tanácsok és múzeumi szervezetek közreműködésével meghirdeti az 1979. évi

XXVII. ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŰJTŐPÁLYÁZATOT.

Pályázni lehet:

- A. Helyszíni gyűjtésen alapuló, vagy a paraszti élet saját tapasztalatán (esetleg levéltári kutatáson) nyugvó, eredeti ismeretanyagot tartalmazó munkával, amely nyomtatásban még nem jelent meg és más pályázaton nem szerepelt. A pályázóknak ajánlatos egy, a Néprajzi Múzeumtól postai úton igényelhető kérdőívet is kitölteni.
- B. A Néprajzi Múzeum által kibocsátott, a B. pontban felsorolt kérdőívekre adott válaszokkal.

A. Témakörök:

1. Néprajzi Múzeum:

a) *a paraszti élet megváltozása egy faluban* (Az egyéni gazdálkodásról a kollektív gazdálkodásra való áttérés következtében történt változások — gazdálkodásban, állattartásban, társadalomban, szokásokban és mentalitásban); b) *Parasztönéletrajzok, naplók és levelek*; c) *A magyarországi nevezetiségek néprajza*; d) *A paraszti élet emlékeit őrző régi (családi) fényképek és rajzok, valamint gyermekrajzok*; e) *Szabadon választott néprajzi témák.*

2. MTA Nyelvtudományi Intézet:

a) *Személynevek* (ragadványnevek, keresztnévek, becenevek); b) *Állatnevek, állatszólítók* (üző, terelő, hívó szavak); c) *Helynevek* (új gyűjtemények, esetleg korábbi gyűjtemények kiegészítése).

3. Szabadtéri Néprajzi Múzeum:

a) *Telekelrendezés* (parasztporták, tanyák és telkek jellegzetes elhelyezkedése egy településen, porták belső rendje, felmérések, alaprajzok, berendezések leírásával); b) *Kapuk és kerítések*; c) *Tárgyfelfutató és bejelentés igényelt nyomtatvány alapján* (kiemelt területek: Alföld, Zala, Vas, Veszprém, Fejér megye).

A pályamunkát két azonos tartalmú és kiállítású (azonos fotókkal, fonetikus bejegyzésekkel stb.) —, lehetőleg gépcelt példányban kell beküldeni a gyűjtőhely szerint illetékes *megyei múzeumigazgatóság* címére. A parasztönéletrajzokat, a kitöltött kérdőíveket és a tárgyfeltáró nyomtatványokat elegendő egy, kézzel írott példányban elkészíteni, ezek közvetlenül a *Néprajzi Múzeumba* küldendők. (Budapest 1055, Kossuth Lajos tér 12.) A névtani és nyelvjárási témájú pályamunkák készítésében a következő címen igényelhetők útmutatók: *Hajdú Mihály, ELTE, Budapest 1364, Pf. 107.*

A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet. Egy pályázótól több pályamunkát is, és több pályázó vagy szakkör által közösen készített pályamunkát is elfogadunk. A gyűjtők a szakirodalmat elsősorban tájékozódás, gyűjtési szempontok kialakítása céljából használják, a pályamunkákban a hangsúlyt a *saját maguk által gyűjtött anyag* közlésére vessék. Nem lehet a pályázaton doktori értekezésekkel, továbbá olyan kéziratokkal részt venni, amelyek elkészítését hivatalos munkaterv írja elő.

A Néprajzi Múzeumba 1979. szeptember 30-ig be nem érkezett pályamunkák az országos döntőn nem vehetnek részt. A pályamunkát *teljes névvel és pontos címmel* kell elküldeni. A pályázatnak ifjúsági és felnőtt tagozata van.

A pályamunkák megyei és országos szinten kerülnek elbírálásra és díjazásra. A megyei pályadíjakat a megyei felhívások tartalmazzák. Az országos döntőre beérkezett pályamunkákat a fenti témakörön belül rangsoroljuk és egymáshoz viszonyított értékük szerint díjazzuk, figyelembe véve a megyei szinten elért díjösszegeket. A pá-

lyamunkák az országos döntőn tehát összetett díjazásban részesülnek. Az összetett díj a megyénéi nyert díjból és az országos döntőbizottság által megítélt díjkiegészítésből áll.

A megyei díjakat a következő felső szintig egészítjük ki: I. díj: 3000 Ft, II. díj: 2500 Ft, III. díj: 1500 Ft. A díjak többszörösen is kiadásra kerülnek, a díjakon kívül pénz- és könyvjutalom is nyerhető.

B. Azok, akik kérdőívvel kívánják pályázni, a következő kérdőíveinkből választhatnak és postai úton igényelhetnek a Néprajzi Múzeumból: Selmeczi Kovács Attila: A csűrök építése és használata (4. sz.); Juhász Antal: Tanyai telekelrendezés (3. sz.); Boross Marietta: Kertészeti építmények, csószkunyhók (7. sz.); Varga Zsuzsa: Szakrális emlékek (8. sz.). Javasolt kérdőívek: Balassa M. Iván: Méhesek, Juhász Antal: Tanyai telekelrendezés (a Nagyalföld területén).

A kérdőívek pontos és hitelt érdemlő válaszait egy példányban közvetlenül a Néprajzi Múzeumba kell küldeni szeptember 30-ig. A kérdőívek díjazásánál nem tesszünk különbséget felnőtt és ifjúsági pályázók között. Felhívjuk mindazok figyelmét, akik önálló dolgozataikkal az elmúlt években helyezést nem értek el, kapcsolódjanak be a kérdőíves gyűjtésbe, ahol nagyobb valószínűséggel részesülhetnek jutalmazásban.

Kérdőívek díjazása: I. díj: 500 Ft, II. díj: 300 Ft, III. díj: 200 Ft.

Aki egy kérdőívet több községben is feldolgoz, vagy bő rajz és fénykép kiegészítést ad kérdőívéhez, kiemelt I. díjat, 1000 Ft-ot nyerhet.

Beadási határidő: 1979. szeptember 30. Eredményhirdetés országos szinten 1979. decemberében lesz.

Néprajzi Múzeum

Heves megyei fényképezési akció

A Hazafias Népfront Heves megyei Bizottsága, Heves megye Tanácsa, a KISZ Heves megyei Bizottsága, a Szakszervezetek Heves megyei Tanácsa, a Fogyasztási Szövetkezetek Heves megyei Szövetsége, a Heves megyei Mezőgazdasági Termelőszövetkezetek Területi Szövetsége, az Ipari Szövetkezetek Heves megyei Szövetsége, a Heves megyei Múzeumok Igazgatósága és a Heves megyei Levéltár

„JELENRŐL A JÖVŐNEK” — Heves megye 1979-ben

címmel fényképezési akciót hirdet a Magyar Tanácsközlársaság kikiáltásának 60. évfordulója tiszteletére.

Az akció célja olyan, eddig közgyűjteménybe nem került fényképfelvételekből álló fotógyűjtemény létrehozása társadalmi összefogással, amely alkalmas Heves megye jelenének hű bemutatására, segíti a települések mai értékeinek feltárását, számba vételét, s a jövő társadalom-, illetve történelmi kutatásának is nagy értékű forrásanyaga lesz.

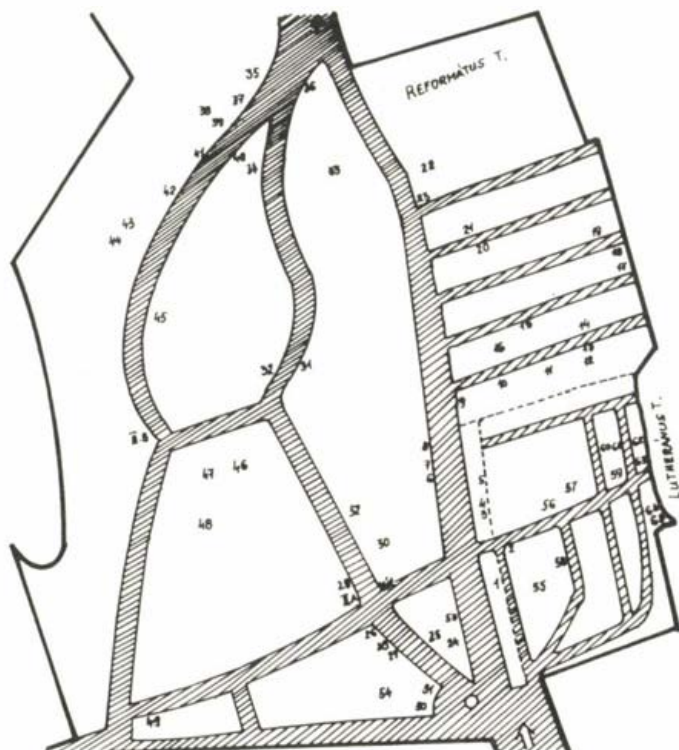
Az illetékes tanácsok — a Hazafias Népfront-bizottságok mozgalmi támogatásával, együttműködve a meghirdető szervek helyi képviselőivel — gondoskodjanak arról, hogy a település minden fontos és jellemző értéke megörökítésre kerüljön, s ez a település önismeretét, a lakosság közművelődését, érzelmi-értelmi kötődését is szolgálja.

A felvételek rögzítsék az egyes települések mai hű képét, lakosainak napi életmódját, témái öleljék fel a politikai, a gazdasági, a kulturális tevékenység minden jelentős területét. E célok megvalósításához egy-egy termelőegységről (üzem, vállalat, szövetkezet), intézményről, településenként különböző témakörökből 60—60 felvétel készítése (adott esetben kevesebb is) elegendő.

A negatív és a pozitív felvételeket, valamint az ezekre vonatkozó leírásokat 1979. december 31-ig kell eljuttatni a területileg illetékes tanácshoz, ahonnan az egyesített anyag az egri Dobó István Vármúzeum fotótárába kerül. A fényképek megőrzése, továbbírt felhasználása, a közgyűjteményekre érvényes jogszabályok szerint történik.

A KOLOZSVÁRI HÁZSONGÁRDI TEMETŐ KLASSZIKUS RÉSZE
(Készült: 1975-ben)

1. VERESS Ferenc — bőrgyógyász
2. MAUKSCH-kripta — gyógyszerész
3. DONOGÁNY } család neogótikus
4. LABORFALVI BERDE } kriptája
5. BÍRO János — gyógyszerész
6. HATIEGANU I. — tüdőspecialista
7. SZOPOS Klára — festőművész
8. DANIELLO Leon — tüdőspecialista
9. KORBULY-kripta—BARCSAY Domokos — „adomázó fejedelem”
10. PAGET-kripta — orvos, jótékonykodó, angol kir. csal. tagja
11. MÁRKOS András — szobrászművész
12. PÁKEY Lajos — építész
13. MOLL Elemér — építész
14. JÓZAN Miklós — unit. püspök, zeneszerző, költő
15. JOSIKA Miklós — író
16. VÁSÁRHELYI János — ref. püspök
17. OTROK FERENC — operacénekes
18. JANCSÓ Elemér — írodalmár, színház-történész
19. VARGA Béla — unit. püspök
20. PURJESZ Zsigmond — belgyógyász
21. PÓSTA Béla — régész
22. BERDE Mária — író
23. KENESSEY Béla — ref. püspök
24. SZOPOS Sándor — festőművész
25. KEDVES István — plebánus
26. KENDE János — marianumi ny. r. prof.
27. SZENTGYÖRGYI István — színművész
28. JANKOVICS Jenő — színgazgató
29. POÓR Lily — színművész
29. KOLESZAR Endre — orvos
30. DSIDA Jenő — költő
31. JAKAB Elek — történész
32. HEINRICH Józsa — képzőművész
33. KENDEFFY Ádám — sportoló, társ. szervező
34. JORDÁKY Lajos — író, publicista, egy. tanár
35. BRASSAI Sámuel — polihisztor
36. BETHLEN Gergely — garibaldista
37. LABORFALVI BERDE Mózsza — adakozó (Unit. Koll.)
38. BÖLÖNI FARKAS Sándor — író
39. RUZICKA György — a kv.-i Zeneműv. Főisk. alapítója
40. SZENTIVÁNI Mihály — költő
41. KRIZA János — folklórgyűjtő
42. BARRA Imre — orvos
43. KELEMEN Lajos — történész
44. KÖPECZI SEBESTYÉN József — heraldikus
45. PATAKI Sámuel — orvos, kir. tanácsos
46. CSEH Gusztáv, id. — grafikus
47. NYÁRÁDI ERASMUS Gyula — biológus
48. M. TÓTFALUSI KIS Miklós — nyomdász, író
49. SZENCZAI Molnár Albert — bibliafordító
50. SIGMOND Elek — az I. kr. gyáros neoklassz. mauzol.
51. KOVÁCS Gyula — színművész
52. SZABEDI László — író
53. GAÁL Gábor — publicista, kritikus
54. Id. XÁNTUS János
55. De GLADIS — sirkert adományozó, angol kir. csal. tagja
56. GYÖRGY Lajos — történész
57. LÁSZLÓ Dezső — ref. lelkes
58. KISS Elek — unit. püspök
59. BRÜLL Emánuel — ref. gimn. tanár
60. KUUN Géza — az MTA elnöke, orientalista
61. BRANDT József — sebész
62. REMÉNYIK Sándor — költő
63. LÁM Béla — író
64. SZENTIMREI Jenő — költő
65. FERENCZY Zsuzsi
65. MELTZI Hugó — Petőfi-kutató

